

Wat werkt bij

de aanpak van armoede

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1 Doel van het dossier	4
1.2 Leeswijzer	5
2. Omvang, oorzaken en context van armoede	6
2.1 Begripsverheldering	6
2.2 Armoede in Nederland in beeld	10
2.3 Kwetsbaar voor armoede	13
2.4 Oorzaken van armoede	18
2.5 Gevolgen van armoede	24
2.6 Armoedebeleid en ontwikkelingen	30
3. Wat werkt bij de aanpak van armoede?	35
3.1. Werkzame elementen bij de aanpak van armoede	38
3.2. Economische hulpbronnen	39
3.2.1. Wat werkt bij het vergroten van economische hulpbronnen?	39
3.3. Mentale of psychologische hulpbronnen	42
3.3.1. Wat werkt bij het vergroten van mentaal hulpbronnen?	43
3.4. Sociale hulpbronnen	46
3.4.1. Wat werkt bij het vergroten van sociale hulpbronnen?	47
3.5. Culturele hulpbronnen	50
3.5.1. Wat werkt bij het vergroten van culturele hulpbronnen?	50
3.6. Wat werkt niet in de aanpak van armoede?	55
3.6.1. Alleen inzetten op financiële hulp en ondersteuning	55
3.6.2. Armoede benaderen vanuit klassieke doelgroepen	56
3.6.3. Verantwoordelijkheid uitsluitend bij mensen zelf leggen	56
3.6.4. Beleid maken zonder de doelgroep zelf te betrekken	56

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

4. Ervaringskennis over armoede	58
4.1. Beleving van armoede als uitgangspunt voor de aanpak	59
4.1.1. Oorzaken van armoede	60
4.1.2. In armoede blijven	61
4.1.3. Hindernissen omtrent werken	63
4.1.4. Beeldvorming	64
4.2. Wat is nodig volgens ervaringsdeskundigen?	64
4.2.1. Verbeteren van beleid	64
4.2.2. Rollen van professionals	64
4.2.3. Ervaringskennis betrekken	65
5. Competenties voor ondersteuners in de aanpak van armoede	68
5.1 Algemene competenties	68
5.2 Omgaan met stress	69
5.3. Reflecteer op eigen handelen	70
6. Conclusies	72
6.1 Armoede kan iedereen overkomen als uitgangspunt voor beleid	72
6.2 Oplossingen vanuit systeem en individu	73
6.3 Noodzaak voor effectievere armoede aanpak	74
Bronnenlijst	76
Bijlage Methodologische verantwoording	92

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

1. Inleiding

Ook al lijkt er op grond van de nieuwste armoedefinitie sprake van een daling van het aantal mensen dat in armoede leeft, toch blijft (dreigende) armoede een urgent probleem voor veel mensen. In Nederland leven ruim een half miljoen mensen in armoede (SCP, CBS, Nibud, 2024). Zij leven minder lang (in goede gezondheid) en ervaren stress, schaamte en sociale uitsluiting. Onvoldoende inkomen hebben om volwaardig mee te kunnen doen in de samenleving gaat gepaard met veel onzekerheden rondom werk, wonen, gezondheid, opleiding, sociale relaties en een zinvol leven. Daarmee raakt armoede ook aan de term bestaanszekerheid.

De actuele kennis over wat werkt sluit aan bij de verschuiving van de focus op het individu naar meer oog voor de omgeving, systemen, de maatschappij en een integrale aanpak. Dit dossier presenteert de laatste inzichten uit rapporten en onderzoeken, daarnaast is er ruimte voor ervaringskennis.

Ervaringsdeskundigen geven aan dat er meer oog moet zijn voor de omstandigheden en situaties die mensen gevangen houden in systemen. Zij delen wat het hebben van langdurige geldzorgen en -problemen met iemand doet. Want armoede is meer dan geen geld hebben. In dit dossier gaan we in op de breedte van het vraagstuk.

1.1 Doel van het dossier

Het Wat Werkt bij-dossier geeft antwoord op de vraag: Wat werkt bij de aanpak van armoede? Het doel van dit dossier is om de informatie over en inzichten in (de aanpak van) armoede bij elkaar te brengen.

In dit dossier zijn recente (wetenschappelijke) publicaties over deze thematiek verwerkt. Het dossier bevat informatie over de meest actuele cijfers en feiten, en geeft inzicht in wat werkt bij de aanpak van armoedeproblematiek in de praktijk. Dit dossier biedt handvatten waarmee beleidsmakers en professionals zelf in de praktijk met deze problematiek aan de slag kunnen. Ook helpt het dossier bij de reflectie op bestaande aanpakken en de ontwikkeling van nieuwe werkwijzen. Het Wat werkt bij-dossier is bestemd voor beleidsmakers, uitvoerend professionals en/of ervaringsdeskundigen in het sociaal domein die willen reflecteren op hun eigen handelen, de kwaliteit van gekozen aanpakken willen verbeteren en/of op zoek zijn naar kennis over armoede in Nederland.

 Inleiding

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Update 2024 inclusief ervaringskennis

De informatie in dit dossier is gebaseerd op het Wat werkt bij-dossier 'Wat werkt bij de aanpak van armoede en schulden' uit 2020, aangevuld met nieuwe wetenschappelijke kennis, ervaringskennis en (deels) kennis uit de praktijk. Deze herziene versie gaat uitsluitend over de aanpak van armoede. Er verschijnt een apart dossier met wat werkt kennis over de aanpak van schulden. In bijlage 1 Methode en verantwoording staat uitleg over het opsplitsen van de delen armoede en schulden en de manier waarop kennis is verzameld. Voor deze versie van het dossier armoede is met verschillende ervaringsdeskundigen gesproken over wat volgens hen werkt bij de aanpak van armoede. Over de ervaringskennis die werkt, zie hoofdstuk 4.

1.2 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 besteedt aandacht aan feiten en cijfers. De omvang en oorzaken van armoede, de risicogroepen, wet- en regelgeving en de context worden beschreven. In hoofdstuk 3 staan de werkzame en niet-werkzame elementen. Hoofdstuk 4 beschrijft vanuit ervaringsdeskundigen wat werkt bij de aanpak van armoede. In hoofdstuk 5 volgt een korte beschrijving van de competenties van professionals. Tot slot bevat in hoofdstuk 6 een aantal conclusies en aanbevelingen.

Dit dossier is zo opgebouwd dat de lezer afhankelijk van de eigen kennisbehoefte en -niveau, het hele dossier kan lezen of alleen specifieke hoofdstukken. Bij het dossier hoort ook een visuele samenvatting in de vorm van een infographic.

 Inleiding

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

2. Omvang, oorzaken en context van armoede

De verschillende benaderingen van armoede worden besproken in 2.1. In 2.2 volgt een schets van het armoedebeeld in Nederland zoals dat de afgelopen jaren zichtbaar is geworden, en van daaruit volgen recente ontwikkelingen. De focus ligt op risicogroepen in 2.3. Paragraaf 2.4. behandelt de oorzaken van armoede en in paragraaf 2.5. de gevolgen. Tot slot worden in 2.6. de huidige ontwikkelingen rondom het armoedebeleid besproken.

2.1 Begripsverheldering

Armoede is een relatief begrip. Nederland is een van de rijkste landen ter wereld. Ons vermogen is 129.000 euro per persoon (NOS Nieuws, 2021a). Toch leefden in 2021 6,3 procent van de huishoudens minimaal één jaar onder de armoedegrens (CBS, 2023a) en heeft één op de vijf huishoudens minder dan 1000 euro spaargeld (Nibud, 2022). De nieuwste cijfers laten een daling zien (CBS, Nibud, SCP, 2024). Maar ondanks de lagere cijfers is het armoedeprobleem nog steeds urgent (Movisie, 2024). De coronapandemie, de energiecrisis en inflatie hebben de omvang van geldzorgen onder Nederlanders meer zichtbaar gemaakt. In vergelijking met 2018, maken meer mensen zich zorgen over geld. Dit zijn niet alleen mensen met een uitkering of laag inkomen, ook mensen met hogere inkomens maken zich zorgen (Groen, van Horssen & Veerman, 2022).

Benaderingen van armoede

In de literatuur staan verschillende definities van het begrip 'armoede'. De gehanteerde definitie heeft gevolgen voor beleidskeuzes en heeft daarmee consequenties voor mensen die in armoede leven (De Beer, 2013). Dit maakt het armoedevraagstuk een politieke en morele kwestie (Lister, 2004). Dat betekent dat het armoedevraagstuk niet opgelost wordt door eenvoudig terug te vallen op 'feiten'. Om die reden is het goed om de verschillende benaderingen van armoede nader te bekijken.

Inleiding >

● Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Tabel 1 - Definities armoede

Begrip	Toelichting
1a. Objectieve armoede	Hoewel een objectieve definitie van armoede doorgaans moeilijk te geven is, biedt de inkomensgrens een ‘objectieve’ basis voor instanties, experts, onderzoekers en politici. Wel worden er verschillende inkomensgrenzen gehanteerd. In 2024 verschijnt een nieuwe methode om armoede te meten vanuit het CBS, SCP en Nibud (CBS, Nibud & SCP, 2024). De Commissie Sociaal Minimum voegt aan de minimumvoorbeeldbegrotingen van het Nibud een extra bedrag toe zodat huishoudens ook de ruimte hebben onvoorziene kosten op te vangen zoals een hoge tandartsrekening (Commissie sociaal minimum, 2023).
1b. Subjectieve armoede	In een subjectieve benadering van armoede staat de ervaring van het huishouden centraal. De personen in kwestie zijn dan degenen die bepalen of er sprake is van armoede of niet. Ervaringsdeskundigen geven aan dat wat vanuit de maatschappij als armoede wordt beschouwd niet overeen hoeft te komen met de individuele ervaring van mensen.
2a. Brede benadering van armoede	In een brede definitie wordt armoede gezien als het probleem van onvoldoende maatschappelijke participatie of uitsluiting . Met andere woorden, <i>niet kunnen meedoen of er niet toe doen</i> . In deze benadering wordt armoede minder bekeken vanuit een materiële lens, en gaat het om factoren als slechte(re) sociale relaties. Voorbeelden hiervan zijn: een beperkt sociaal netwerk, gebrekkige toegang tot publieke voorzieningen, weinig politieke participatie, geen vrijwilligerswerk uitvoeren, enzovoort (De Beer, 2013).
2b. Smalle benadering van armoede	Een smalle definitie van armoede verwijst naar financiële tekorten (Nolan & Wehlan, 1996). In deze definitie wordt armoede benaderd vanuit een meer materiële dimensie. Het gaat dan om een achtergestelde en onzekere economische positie.
3a. Relatieve benadering van armoede	Bij een relatieve benadering van armoede gaat het om situaties waarin er onvoldoende middelen aanwezig zijn om te voorzien in maatschappelijk erkende behoeften en te participeren in de samenleving (Van Hulst & Hoff, 2019).
3b. Absolute benadering van armoede	Bij een absolute benadering van armoede hanteert men een absoluut gedefinieerd minimum inkomen .

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Definitie armoede

Armoede is meer dan geen geld hebben. Maar om te bepalen of iemand in aanmerking komt voor bijvoorbeeld bijstand is het wel nodig om een inkomensgrens te hanteren. Dat vergemakkelijkt de uitvoering van beleid: iemand heeft wel of geen recht op een voorziening. Het realiseren van maatwerk vraagt echter om een bredere blik. Het verhaal achter de cijfers is daarbij minstens zo belangrijk. Daarnaast zijn cijfers over armoede verbonden aan politieke en wetenschappelijke keuzes. Wie hoort wel en wie hoort niet bij de huishoudens die in armoede leven?

De vraag blijft in hoeverre de indeling die we maken overeenstemt met de sociale werkelijkheid. Ervaringsdeskundigen geven aan dat er een verschil is tussen hoe vanuit de maatschappij wordt gekeken naar armoede en hoe mensen het individueel ervaren. De beleving van armoede is volgens hen persoonsafhankelijk en dus niet maatschappelijk bepaald. Leeft een huishouden dat financieel gezien net buiten de armoedegrens valt dan niet in armoede? Daar kunnen we geen algemeen oordeel over geven, en daarom moeten we armoedecijfers niet te absoluut benaderen. Desondanks blijven cijfers onmisbaar om de omvang van sociale problemen in beeld te krijgen en te kunnen volgen. Cijfers bieden de mogelijkheid om problemen te agenderen en aan te pakken (Omlo, 2016).

Om maatwerk mogelijk te maken, hebben we in dit dossier gekozen voor de volgende definitie van armoede:

Armoede wat is dat?

Er is sprake van armoede in situaties waarin individuen of groepen onvoldoende beschikken over materiële, culturele en/of sociale middelen waardoor zij zijn uitgesloten van een levensstandaard die in de samenleving waarin zij leven als minimaal wordt gezien (CBS, 2019, 2004; Van Hulst & Hoff 2019). Ervaringsdeskundigen voegen hieraan toe dat de definitie van armoede voor hen wordt bepaald door persoonlijke ervaring. Dit hoeft niet overeen te komen met hoe de samenleving het ziet.

In deze definitie zijn aspecten van de verschillende benaderingen aan te wijzen. Bijvoorbeeld het perspectief van relatieve armoede en een brede benadering waarbij het niet alleen gaat om armoede als financieel probleem, maar ook als een probleem op andere leefgebieden. Dit sluit aan bij definities die armoede kaderen rondom een gebrek aan geld en inkomen (CBS, 2018). Anderzijds sluit het aan bij definities die verwijzen naar het langdurig niet kunnen voorzien in een aantal levensbehoeften, dat gepaard gaat met achterstanden op het sociale vlak (Hoff, Wildeboer Schut, Goderis & Vrooman, 2016). Werken vanuit deze definitie draagt bij aan breder kijken en handelen.

Bestaanszekerheid

Tegenwoordig wordt steeds vaker over bestaanszekerheid gesproken als het gaat over armoede en schulden. Dit begrip plaatst financiële problematiek in een breder perspectief. Niet alleen voldoende financiën maar ook het recht op een bestaanszeker leven is belangrijk. Het gaat daarbij om zekerheid van voldoende en voorspelbaar inkomen, werk, mee kunnen doen in de samenleving, een geschikt en betaalbaar dak boven je hoofd in een veilige en prettige omgeving, toegang tot zorg en een overheid die burgers vanuit vertrouwen benadert (VNG, 2023). De crisis op de woningmarkt met onvoldoende betaalbare woningen, de flexibilisering van de arbeidsmarkt, kansenongelijkheid in het onderwijs en verschillen in gezondheid tussen mensen met een hoge en lage sociaaleconomische status maakten afgelopen jaren duidelijk dat bestaanszekerheid in Nederland onder druk staat (Commissie sociaal minimum, 2023).

Nieuw sociaal minimum en armoedegrens

Een sociaal minimum is het minimale bedrag dat mensen nodig hebben om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. In Nederland is dit meestal gelijk aan de bijstandsuitkering. Inkomens rondom het huidige sociaal minimum voldoen niet meer. Alleenstaanden en stellen komen tussen de 100 en 200 euro per maand te kort. Gezinnen met kinderen komen 200 tot 500 euro te kort per maand. Een nieuw stelsel van het sociaal minimum moet hier verandering in brengen. Hierin is ook ruimte voor maatschappelijke participatie en het opbouwen van een financiële buffer, zodat huishoudens onverwachte uitgaven zelf op kunnen vangen (Commissie sociaal minimum, 2023). In aansluiting hierop werken het CBS, Nibud en SCP toe naar een nieuwe armoedegrens. In de nieuwe armoedegrens wordt rekening gehouden met het vermogen en de schulden van huishoudens. Daarnaast wordt niet alleen gekeken naar inkomen, maar ook naar (hoge) uitgaven voor bijvoorbeeld zorgkosten, huur en energielasten. Door dit soort hoge kosten kunnen huishoudens ook arm zijn (CBS, Nibud & SCP, 2023).

Generatiearmoede

De definitie laat zien dat de beleving van armoede persoonsafhankelijk is. Ervaringsdeskundigen voegen toe dat er verschil is tussen de beleving van armoede wanneer je van jongs af aan opgroeit in armoede en wanneer je op latere leeftijd in armoede terecht komt (Movisie, 2023a). We spreken van generatiearmoede of intergenerationele armoede wanneer bij één familie in meerdere opeenvolgende generaties sprake is van armoede. Armoede wordt dan van generatie op generatie overgedragen (Sociaalplanbureau Groningen). Wanneer men spreekt over armoede, de definitie en beleving is het belangrijk om bewust te zijn van dit verschil.

2.2 Armoede in Nederland in beeld

In de meeste gevallen is armoede een hardnekkig en langdurig probleem, waarvan de juiste omvang moeilijk is vast te stellen. Verschillende onderzoeken laten verschillende cijfers zien afhankelijk van de gehanteerde definitie van armoede en de gebruikte meetmethode.

Duidelijk is dat zelfs wanneer de economie weer aantrekt, het voor de meeste mensen die in armoede leven moeilijk is om op korte termijn uit die situatie te komen (Van Geuns, 2013). Het overgrote deel van mensen die in armoede leven bevindt zich minstens drie achtereenvolgende jaren onder het niet-veel-maar-toereikend criterium¹ (Van Hulst & Hoff, 2019). Uit het SCP-rapport *Armoede in kaart 2019* blijkt dat in de periode 2013-2017 rond de 508.000 Nederlanders *langdurig* in armoede leven. Deze groep mensen beslaat 65 procent van de totale groep mensen in armoede, en vormt 3,4 procent van de totale Nederlandse bevolking (Van Hulst & Hoff, 2020). Huishoudens die ten minste vier jaar achtereenvolgens moeten rondkomen van een dergelijk laag inkomen worden gecategoriseerd als huishoudens met langdurig laag inkomen (CBS, 2019).

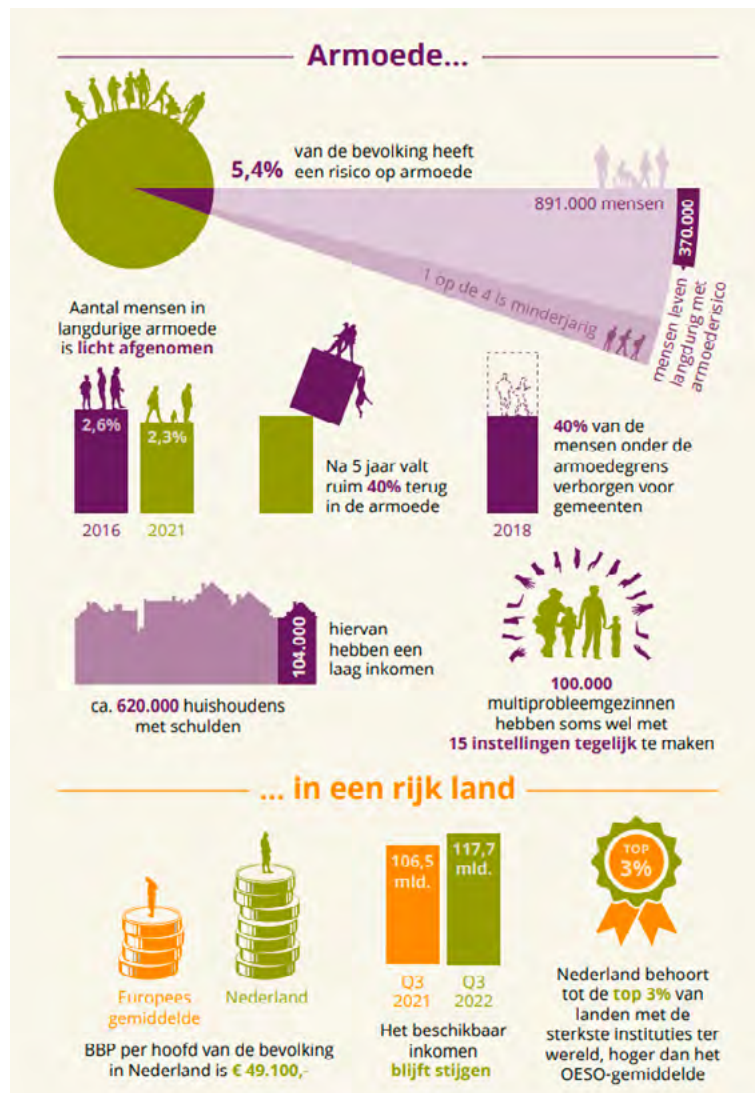
Eén derde van de volwassenen in armoede had in 2017 betaald werk (Hoff, Van Hulst & Wildeboer Schut, 2019). In 2021 hadden ruim 515.000 van alle Nederlandse huishoudens minimaal één jaar een inkomen onder de lage-inkomensgrens (CBS, 2023²). Dit zijn 891.000 mensen, waarvan één op de vier een minderjarig kind betreft.

De lage-inkomensgrens van het CBS is € 1.130 voor een alleenstaande, € 1.720 voor een alleenstaande ouder met twee kinderen en € 2.170 euro voor een (echt)paar met twee kinderen (CBS, 2022). Berekeningen van het Nibud laten zien dat de bedragen die in 2021 werden gehanteerd niet meer voldoen (CBS, Nibud & SCP, 2023).

¹ Het niet-veel-maar-toereikend criterium is een indicator die het Nibud hanteert om armoede af te bakenen. Het gaat om een inkomensgrens die is afgeleid van de minimumbudgetnormen. De indicator houdt behalve met budget voor basisbehoeften, ook rekening met budget voor sociale participatie.

² CBS heeft het over huishoudens waarvan de hoofdkostwinner gedurende het gehele jaar inkomen had. Cijfers van het CBS in dit dossier hebben daardoor geen betrekking op studenten, bewoners van instellingen, tehuizen of inrichtingen.

Figuur 1 Cijfers armoede³. Uit: Custers, A. (2023a). Armoede in een rijk land. Academische Uitgeverij Eburon.

3 Deze factsheet geeft een overzichtelijke weergave van armoede in Nederland. De cijfers kunnen iets afwijken van de cijfers uit eerdere tekst door andere periodes en/of definities.

Ontwikkelingen

Na een dalende trend in de jaren tot 2020 lijkt de afname van armoede in Nederland nu niet zo vanzelfsprekend. Sinds de start van de coronapandemie en aansluitend de oorlog in Oekraïne met inflatie en hoge energieprijzen als gevolg, hebben steeds meer mensen in Nederland moeite met rondkomen. Niet alleen de prijzen zijn gestegen, ook betaalbare woningen zijn schaars. Maar ook vergrijzing en stijgende zorgkosten zorgen in de toekomst voor nieuwe uitdagingen (Centraal Planbureau, 2023; Groen, Van Horssen & Veerman, 2022; Movisie, 2022a; Movisie, 2022b).

Mensenrechten

In een rapportage uit 2023 stelt het College voor de Rechten van de Mens dat de economische en sociale rechten van een aantal groepen mensen in Nederland achteruitgaan. Het gaat om groepen als mensen met een beperking, mensen die in armoede leven en migranten. Ook de economische onafhankelijkheid van vrouwen in Nederland blijft achter (College voor de Rechten van de Mens, 2023a). Een andere rapportage, over de VN-duurzaamheidsdoelen, laat zien dat de invloed van armoede verder reikt dan niet rondkomen. Zo heeft armoede invloed op toegang tot zorg, huisvesting en genderongelijkheid. Doordat vrouwen minder vaak economisch onafhankelijk zijn, zijn zij kwetsbaarder voor armoede (College voor de Rechten van de Mens, 2023b).

Structurele ongelijkheid

In Nederland is er sprake van een klassenstructuur. In het rapport 'Eigentijdse ongelijkheid' onderscheidt het SCP zeven sociale klassen op basis van vier kapitalen: economisch, sociaal, cultureel en persoonskapitaal. Over hoeveel kapitaal iemand beschikt, verschilt tussen de klassen en heeft invloed op de kansen die iemand krijgt in het leven. De verschillen maken duidelijk dat er structurele ongelijkheid is in Nederland. Deze ongelijkheid uit zich bijvoorbeeld in het verschil tussen hoeveel geld je hebt en hoe gezond je bent. De lagere kapitaalgroepen zijn minder tevreden over hun leven en ervaren dat zij worden achtergesteld ten opzichte van anderen. 6,3 procent van de volwassen Nederlandse bevolking valt onder het precariaat (Vrooman et al., 2023). Op alle vier de kapitalen scoren zij laag. Weinig inkomen en vermogen maar ook weinig sociale contacten en een weinig bruikbaar netwerk zorgen ervoor dat zij voortdurend in onzekerheid leven over wonen, werk en gezondheid (Franken et al., 2022).

Brede welvaart

Ook de Monitor Brede Welvaart & Sustainable Development Goals 2023 laat zien dat niet alles vooruit gaat in Nederland. Net als bij bestaanszekerheid, mensenrechten en structurele ongelijkheid, gaat het bij brede welvaart over meer dan alleen financiën. Thema's als subjectief welzijn, gezondheid, arbeid en vrije tijd, wonen, samenleving, veiligheid en milieu én materiële welvaart bepalen gezamenlijk hoe het met de brede welvaart gaat (CBS, 2023).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De brede welvaart, ongelijkheid, bestaanszekerheid en mensenrechten maken duidelijk dat een integrale aanpak voor armoede nodig is. Alleen het verhogen van de minimumlonen of het toekennen van extra financiële middelen aan huishoudens met de laagste inkomens, is niet voldoende om de ongelijkheid in Nederland aan te pakken en bestaanszekerheid voor iedereen te garanderen. Het vervolg van dit Wat werkt bij-dossier bekijkt het armoedevraagstuk met een brede blik.

2.3 Kwetsbaar voor armoede

Ondanks dat armoede iedereen kan overkomen, weten we uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Hoff et al., 2019) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 2021) dat bepaalde groepen een grotere kans hebben op een leven in armoede. Zij zijn extra kwetsbaar voor armoede en vormen zogeheten risicogroepen. Wie zijn deze groepen? In deze paragraaf geven we kort antwoord. We splitsen de groepen op in sociaaleconomische risicogroepen en demografische risicogroepen.

Sociaaleconomische risicogroepen⁴

Bij sociaaleconomische groepen gaat het met name over inkomen en materiële middelen, opleidingsniveau, beroepsoort en sociale klasse. De sociaaleconomische risicogroepen voor armoede zijn:

- **Uitkeringsgerechtigden** zijn de grootste sociaaleconomische risicogroep. Het gaat om mensen die een bijstandsuitkering of een vergelijkbare sociale uitkering, zoals een Wajong-uitkering, ontvangen. De helft van de huishoudens met een laag inkomen ontvangt een uitkering. Vaker ontvangen zij deze uitkering gedurende een langere periode. De groep die langdurig van een laag inkomen moet rondkomen, bestaat voor twee derde uit mensen die een bijstandsuitkering ontvangen.
- **Werklozen en arbeidsongeschikten** en huishoudens die van een werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkering moeten rondkomen, lopen extra risico op een leven in armoede.
- **Zelfstandigen** komen, vergeleken met uitkeringsgerechtigden, vaak niet langdurig rond van een laag inkomen. In 2020 moest onder zelfstandigen één op de 15 huishoudens rondkomen van een laag inkomen. Inkomensgegevens van zelfstandigen zijn door het CBS deels gebaseerd op een schatting.
- **Laag (praktisch) opgeleiden** leven, in vergelijking met huishoudens met een of meer hoogopgeleide(n) (theoretisch opgeleid) of met huishoudens met een of meer middelbaaropgeleide(n) leven huishoudens met laagopgeleiden, relatief vaker in armoede. Van de laagopgeleide huishoudens heeft 12,2 procent een laag inkomen, tegenover 3,2 procent bij hoogopgeleide huishoudens en 5,9 procent van middelbaaropgeleide huishoudens.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

⁴ Deze gegevens zijn gebaseerd op cijfers uit 2020, gepresenteerd in de publicatie 'Armoede & Sociale uitsluiting 2021' van het CBS. De risicogroepen volgens cijfers van het CBS komen overeen met de risicogroepen volgens het SCP.

Werkende armen

Werkende armen zijn mensen die betaald werk hebben en daarbij uitkomen op een inkomen onder de armoedegrens (Vrooman et al., 2018). Eén derde van alle volwassenen in armoede had in 2017 betaald werk. Mensen die werken in loondienst lopen minder risico op armoede dan zelfstandig werkenden (Hoff et al., 2019). Cijfers van het CBS laten zien dat het armoederisico onder werkenden armen is afgenomen tussen 2013 en 2020 (2021). Als werkenden onder de armoedegrens leven, kan dit komen door relatief hoge kosten en behoeften, door bijvoorbeeld meerdere kinderen, een te laag uurloon of een lage arbeidsintensiviteit (aantal uren kunnen werken) (Vrooman et al., 2018).

De huidige ontwikkelingen rondom inflatie en de zoektocht naar een nieuw sociaal minimum maken duidelijk dat (meer) werken niet altijd loont. In 2020 onderzocht Sam& de situatie van werkende ouders die leven onder de armoedegrens. Resultaten uit gesprekken met 22 ouders zijn terug te lezen in de publicatie 'Altijd op een richeltje lopen'. Uit de verhalen blijkt dat werk niet altijd 'de weg' uit armoede is. Zo kunnen mensen niet altijd meer uren maken, verdienen ze als zzp'er te weinig of werken ze fulltime maar stijgen de lonen niet voldoende mee. Daarnaast betekende meer werken voor sommige ouders niet dat zij er financieel op vooruit gaan, bijvoorbeeld door hoge kosten van de kinderopvang. Het opbouwen van een financiële buffer om onverwachte kosten te kunnen betalen zoals bij een kapotte wasmachine, bleek voor deze groep vrijwel onmogelijk (Sam&, 2020).

Onder andere vakbond FNV pleit voor de verhoging van het minimumloon naar 16 euro (FNV, 2023). Ook medewerkers van sociale ontwikkelbedrijven komen moeilijk rond. Cedris, de vereniging voor de inclusieve arbeidsmarkt, lanceerde daarom de campagne #ikzitklein om aandacht te vragen voor deze groep mensen (2023).

Inleiding >

● Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Demografische risicogroepen

Bij demografische groepen gaat het bijvoorbeeld over leeftijd, geslacht en gezinssamenstelling. De demografische risicogroepen voor armoede zijn:

- **Alleenstaanden onder de AOW-leeftijd** lopen het hoogste armoederisico, namelijk 17 procent. Ook is onder deze groep het langdurige risico op armoede het grootst. Alleenstaanden onder de AOW-leeftijd met een risico op armoede moeten vaak rondkomen van een bijstandsuitkering (CBS, 2021).
- **Eenoudergezinnen met (uitsluitend) minderjarige kinderen** lopen een hoog armoederisico: 15 procent (CBS, 2021). De eenoudergezinnen met een risico op armoede zijn met name eenoudergezinnen met een vrouw aan het hoofd. Zij lopen meer risico op armoede dan eenoudergezinnen met een man. Alleenstaande vrouwen met kinderen zijn vaker afhankelijk van een bijstandsuitkering. Aanvullend zijn kinderen uit een groot gezin vaker arm. Van de eenoudergezinnen met drie kinderen, leeft 43 procent in armoede (Hoff & Hulst, 2019).
- **Mensen met een migratieachtergrond** lopen meer risico op armoede, met name huishoudens waarvan de hoofdkostwinner een niet-westerse achtergrond heeft. Eén op de vijf huishoudens van deze groep heeft een laag inkomen. Tussen de huishoudens met een niet-westerse en westerse achtergrond verschilt het risico per land. Dit heeft deels te maken met opleidingsniveau en beroepssoort. Van de huishoudens met een niet-westerse achtergrond lopen de mensen met een Marokkaanse achtergrond het meeste risico op armoede: 23 procent van hen heeft een laag inkomen. Van de huishoudens met een vluchtelingenachtergrond (Afghanistan, Irak, Iran, Somalië, Syrië en Eritrea) loopt 40 procent risico op armoede. Zij moeten vaak rondkomen van een bijstandsuitkering (CBS, 2021). In 2017 had van alle arme volwassenen bijna de helft een migratieachtergrond volgens het 'niet veel maar toereikend' criterium (Hulst et al., 2019).

Armoede is armoede

- Beleid en uitvoering in Nederland zijn sterk verkokerd. Deze schotten, onvoldoende kennis van aard en omvang van het vraagstuk in combinatie met politieke scoringsdrift van landelijke en lokale politici leiden er toe dat in de praktijk vaak gekozen wordt voor de quick wins op deelonderwerpen. Het nieuws gaat bijvoorbeeld over energiearmoede, kinderarmoede, verkeersarmoede en menstruatiearmoede. Dit is allemaal armoede. Tim 'S Jongers wijst in een column in De Correspondent op het fenomeen van wat hij noemt 'armoede-taylorisme'. Daarbij wordt het grote structurele probleem van armoede opgeknipt in verschillende behapbare problemen, met elk eigen kenmerken. Armoede wordt zo voornamelijk als een individueel en/of tijdelijk probleem benaderd in plaats van een collectief of structureel vraagstuk. Een voorbeeld: energiearmoede welke de burger zelf moet oplossen door ander gedrag te vertonen: korter douchen, de verwarming lager zetten en een extra trui aandoen. Of een eenmalige energietoeslag van 1300 euro. In alle gevallen is dit weliswaar een tijdelijke verlichting, maar het blijft dweilen met de kraan open ('s Jongers, 2022).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

- In plaats van een individuele aanpak en eenmalige toeslag, ook wel ad-hoc maatregelen of ‘pleisters plakken’ genoemd, vraagt het oplossen van armoede om een structurele aanpak. Dit kan bijvoorbeeld een verhoging van het bestaansminimum in Nederland zijn zodat huishoudens de mogelijkheid hebben een financiële buffer op te bouwen. Met een buffer kunnen zij in de toekomst zelf financiële tegenvallers of onverwachts hoge rekeningen opvangen ([Movisie, 2022b](#)). Omdat het belangrijk is het brede kader niet uit het oog te verliezen, gaat dit dossier niet uitgebreid in op de verschillende vormen van armoede. In de onderstaande kaders worden ‘kinderarmoede’ en ‘energie- en vervoersarmoede’ kort toegelicht.

Kinderen in armoede

Kinderen zijn een kwetsbare en afhankelijke groep. Met het oog op preventie, toekomstige generaties en kwaliteit van leven, is het belangrijk om hier aandacht voor te hebben. Eén op de 15 kinderen in Nederland groeit op in armoede ([Nederlands Jeugdinstituut \(NJI\), 2023](#)). Een groot deel van de kinderen dat opgroeit in armoede leeft in een gezin dat moet rondkomen van een bijstandsuitkering ([SCP, 2019](#)). Iemand die opgroeit in armoede heeft bijna twee keer zoveel risico om later als volwassene ook in armoede te leven ([FNO, z.d.](#)). Er is sprake van intergenerationele overdracht wanneer een familie van generatie op generatie in armoede leeft. Het gaat hierbij niet alleen om geld: het overleven en de stress die ouders hebben, is van invloed op hun kinderen ([Notten, 2022](#)). Kinderen die opgroeien in armoede lopen meer risico op sociale uitsluiting. Zij kunnen bijvoorbeeld niet mee met uitstapjes, geen nieuwe kleren kopen of hebben geen toegang tot internet ([Kalthoff, 2021](#)). Het programma [Kansrijke Start](#) maakt duidelijk dat leefomstandigheden als armoede en schulden in de eerste 1000 dagen, gevolgen heeft in het latere leven. Deze eerste 1000 dagen beginnen al voordat de baby geboren wordt ([Pharos, z.d.](#)).

Het is belangrijk om in te zetten op kinderarmoede, omdat we weten dat opgroeien in armoede consequenties heeft voor kansen en ontwikkelingen in het latere leven. De meeste projecten, zoals het organiseren van een schoolontbijt, zijn vooral gericht op het verzachten van de gevolgen van armoede en niet op preventie: het voorkomen dat kinderen opgroeien in armoede. Het echt aanpakken van kinderarmoede begint bij het structureel verhogen van het inkomen van ouders.

Op [Staat-van-de-jeugd.nl](#) staan cijfers over kinderen die opgroeien in armoede in jouw gemeente opzoeken. Op [kansenskaart.nl](#) staan de plekken in Nederland waar kinderen de beste kans hebben om armoede achter zich te laten.

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Energie- en vervoersarmoede

Onderzoek laat zien dat huishoudens met lage inkomens tegelijkertijd kwetsbaar voor energie armoede en vervoersarmoede zijn. Er is sprake van energie armoede bij een combinatie van lage inkomens, slecht geïsoleerde huizen en hoge energiekosten of toegenomen energie behoeften. Transport armoede gaat over geen gebruik kunnen maken van vervoersdiensten in verband met de kosten, een gebrek aan voldoende vervoer of onvoldoende mogelijkheden om bijvoorbeeld werk te bereiken in combinatie met juiste tijden en kosten. Ook mensen met gezondheidsproblemen, mobiliteitsproblemen, (eenouder) huishoudens met kinderen, etnische minderheden en vrouwen zijn kwetsbaarder voor transport en vervoersarmoede dan anderen ([Simcock et al., 2021](#)).

Huishoudens van welke gemeenten lopen risico op armoede?

In Nederland loopt de spreiding van inwoners met kans op (langdurige) armoede nogal uiteen (CBS, 2019). In gemeente Rotterdam is het percentage huishoudens met een laag inkomen het hoogst. Dit was in 2020 12,8 procent tegenover 6,8 procent in heel Nederland. Groningen volgt als tweede gemeente met 12 procent. Ook het risico op langdurige armoede is in deze gemeenten het hoogst.

Wanneer we verder kijken naar kleinere gemeenten, lopen huishoudens in gemeenten in met name het noord-oosten van Nederland en ook in een deel van Zuid-Limburg een groter risico op armoede (CBS, 2021). In het westen van het land, buiten het Randstedelijk gebied, zijn relatief weinig kleinere gemeenten te vinden waar in het aandeel huishoudens met een laag inkomen bovengemiddeld is ([Visser, 2019](#)). Kleine, afgelegen dorpen daarentegen kennen een relatief grote armoede. Dorpen dicht bij de (grote) steden zijn vaak bijzonder welvarend ([Steenbekkers, Vermeij & van Houwelingen, 2017](#)). Vergelijkbare patronen zijn ook zichtbaar in andere landen zoals het Verenigd Koninkrijk ([Partridge & Rickman, 2008](#)).

Armoederisico

Wat is het armoederisico in jouw gemeente? Kijk op waarstaatjegemeente.nl

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

2.4 Oorzaken van armoede

Vaak wordt gedacht dat armoede vooral iemands eigen schuld is, maar de wetenschappelijke literatuur laat zien dat de werkelijkheid veel complexer is. De literatuur (bijvoorbeeld Bell et al., 2016; Van Geuns et al., 2019; Schoorl, van Geuns & Desain, 2019) geeft verschillende verklaringen voor het ontstaan van armoede. Deze verklaringen kunnen naast elkaar bestaan of in elkaar overlopen en worden gezien als een samenhangend geheel. Er is sprake van een indeling in zes verschillende verklaringen:

1. conjunctureel
2. structureel
3. demografisch
4. cultureel
5. institutioneel
6. individueel

De zes verklaringen staan in de volgende alinea's en elke verklaring heeft een voorbeeld.

Conjuncturele verklaring

In de conjuncturele verklaring wordt armoede benaderd vanuit een economisch oogpunt. Fluctueert de economie in positieve of negatieve zin, dan heeft dat invloed op de armoedecijfers. Dit is dan bijvoorbeeld te zien aan de werkloosheidcijfers en de welvaartsontwikkeling.

Voorbeeld: Tijdens de economische crisis nam het risico op armoede het meest toe onder niet-westerse huishoudens, met name onder die van de eerste generatie. Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond zijn gemiddeld genomen betrekkelijk jong en hebben vaker flexbanen. Dit betekent concreet dat zij in slechtere economische tijden eerder hun baan verliezen. Schommelingen in de economische groei spelen dus een belangrijke rol in hun risico op armoede. Relatief veel jongeren met een migratieachtergrond groeien ook op in armoede (Noor & Cadat, 2019).

Structurele verklaring

De structurele verklaring gaat over de maatschappelijke veranderingen op de lange termijn. Denk bijvoorbeeld aan sociale ongelijkheid die diep in de samenleving geworteld zit en zo haar sporen nalaat, bijvoorbeeld als het gaat om de welvaartspositie van burgers (zie ook 2.2). Het gaat hierbij ook over sociale trends zoals discriminatie en polarisatie op de arbeidsmarkt, en over economische trends zoals technologische ontwikkelingen of globalisering die zorgen voor automatisering of loonongelijkheid (SCP, 2022).

Voorbeeld: De ongelijkheid tussen verschillende sociale klassen is hardnekkig. Dat komt onder meer doordat de verschillende hulpbronnen van mensen (economisch, sociaal, cultureel en persoonlijk kapitaal) onderling verweven zijn.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De aanpak van armoede

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

Als je een goedbetaalde baan hebt heb je de financiële middelen (economisch kapitaal) om deel te nemen aan allerlei activiteiten waarmee je je sociale kapitaal vergroot en kun je vervolgopleidingen volgen om je persoonlijke kapitaal te vergroten. Kinderen die opgroeien in armoede krijgen vaker een lager schooladvies en staan daardoor al achter in het verwerven van economisch kapitaal (bron: Kind van arme ouders vaker onderschat door leerkracht).

Demografische verklaring

In de demografische verklaring is de aandacht specifiek gericht op de bevolkingssamenstelling en de effecten daarvan. Gebieden waar bijvoorbeeld veel mensen wonen met een laag inkomen, veel mensen met een migratieachtergrond en/of veel eenoudergezinnen, kunnen meer kwetsbaar zijn voor armoede.

Voorbeeld: In de Veenkoloniën in Groningen komt armoede relatief vaker voor dan in andere regio's in Nederland. Met name onder jongvolwassenen ligt het risico op armoede daar hoger. Ook generatiearmoede komt in de Veenkoloniën meer voor. Dit betekent dat armoede van generatie op generatie wordt doorgegeven. In de Veenkoloniën hebben bijvoorbeeld jongvolwassen met een bijstandsuitkering vaak ook ouders met een soortgelijke uitkering (Sociaalplanbureau Groningen, 2020).

Voorbeeld: In een werkend gezin hebben demografische veranderingen ook invloed op het risico op armoede. Denk daarbij aan het krijgen van een kind, een huwelijk of juist een scheiding. Een gezin heeft meer risico om werkend arm te worden wanneer zij ouders worden en/of wanneer zij meerdere kinderen krijgen. Met het krijgen van een kind nemen de kosten in het huishouden toe. Daarnaast nemen tegelijkertijd soms de werkuren af als een van de ouders minder gaat werken (Polizzi, Struffulino & Van Winkle, 2022).

Culturele verklaring

In de culturele verklaring wordt de oorzaak van armoede meer gezocht in waarden en normen die onder bepaalde groepen heersen. Zo stelt de klassieke 'culture of poverty'-theorie dat onder meer genderrollen, werkattitudes en gezinsorganisatie intergenerationeel worden overgedragen (Lewis, 1966). Hetzelfde geldt voor heersende ideeën over bijvoorbeeld uitkeringsafhankelijkheid (Guiaux, 2011). Structurele problemen zoals school drop-outs, tienerzwangerschappen en alleenstaand ouderschap worden min of meer van ouder op kind overgedragen, en zorgen dat armoede in stand blijft. Deze onderlinge (onbewuste) beïnvloeding heeft onder meer een gering sociaal netwerk en geringe kapitaaloverdracht tot gevolg. Dit wordt in deze theorie aangeduid als 'lagere culturele verklaringen'. Dit zou dan, volgens de culture of poverty, een directe weerspiegeling zijn van gebrek aan sociale binding of netwerken en isolement van de grootstedelijke arbeidersklasse die (voorheen) in de industrie werkt(e). Dit hangt dan weer nauw samen met de demografische verklaring van armoede (Wilson, 2009).

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Voorbeeld: In de Veenkoloniën, waar sprake is van generatiearmoede, spelen eigen normen en waarden. Deze normen en waarden kunnen personen gevangen houden in armoede of in de afhankelijkheid van een bijstandsuitkering. Studeren of als jonge moeder werken is dan niet gebruikelijk. Dit geven geïnterviewden aan in een onderzoek in de Veenkoloniën. Ook de verwachtingen die leerkrachten van hun leerlingen hebben zijn lager in deze regio in vergelijking met de rest van Nederland. Dat zorgt ervoor dat kinderen al op jonge leeftijd op achterstand komen (Engbersen & Omlo, 2020).

Institutionele verklaring

De institutionele verklaring heeft als uitgangspunt dat wetten en regels van instituties, zoals de overheid, armoede in de hand werken. Volgens de institutionele verklaring hebben beleidsmakers heel weinig invloed op de werking van deze wet- en regelgeving. De ontwikkeling hiervan wordt gestuurd door besluiten die ooit (vanuit hogere hand, zoals bijvoorbeeld management) genomen zijn en dusdanig verankerd liggen in het systeem dat deze een 'eigen leven' leiden.

Voorbeeld: In het rapport 'Hardvochtige effecten van overheidshandelen voor burgers binnen de sociale zekerheid' beschrijven onderzoekers welke knelpunten in verschillende wetten ertoe kunnen leiden dat mensen in de problemen komen. Het gaat hierbij om structurele knelpunten in de Participatiewet, arbeidsongeschiktheidswetten, persoonsgebonden budget (pgb) en de Toeslagenwet. De onderzoekers concluderen dat wetgeving te ingewikkeld is. Een voorbeeld is dat voor mensen vaak niet duidelijk is wat van hen verwacht wordt. Bijvoorbeeld het melden van inkomsten uit verkoop van spullen via Marktplaats of het ontvangen van boodschappen van je ouders wanneer je in de bijstand zit. De angst en stress die bij mensen heerst om iets fout te doen en vervolgens een boete te krijgen of geld terug te moeten betalen, maakt dat zij geen aanspraak doen op financiële middelen waar ze wel recht op hebben (Oomkens et al., 2022).

Individuele verklaring

In de individuele verklaring ligt het accent op het individu en diens beperkte persoonlijke hulpbronnen. Het gaat daarbij om eigen vaardigheden, doenvermogen en psychologisch functioneren. Beperkte basisvaardigheden spelen een grote rol bij het ontstaan van armoede. Voldoende kunnen lezen, schrijven en rekenen is van groot belang voor een stabiele financiële situatie. Nederland telt 2,5 miljoen mensen die moeite hebben met deze basisvaardigheden. Vaak hebben zij ook moeite met digitale vaardigheden. Zij hebben hierdoor vaak minder goed grip op geldzaken en vaker geldproblemen (Madern, Jungmann, & Van Geuns, 2016). Een groot deel van de mensen in schuldhulpverlening is laaggeletterd. 50,3 procent van de onderzochten bij Kredietbank Nederland en Syncasso valt in de risicogroep voor laag-geletterdheid.

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Minder verstandig consumptiegedrag kan te maken hebben met beperkte basisvaardigheden (het niet begrijpen of kunnen lezen van formulieren of regelingen, geen overzicht over eigen financiën, e.d.), maar kan ook het gevolg zijn van chronische stress door slechte gezondheid, eenzaamheid, huisvesting of geld.

Voorbeeld: Er zijn meerdere onderzoeken die laten zien dat als mensen te maken hebben met chronische – aanhoudende – stress, bijvoorbeeld door zorgen over geld, gezondheid, huisvesting of werk, in een ‘overlevingsstand’ terecht komen. De hersenen functioneren dan anders en dat heeft negatieve gevolgen voor het doenvermogen van mensen. Armoede en de bijkomende stress zorgen er door de verandering in de hersenfuncties bijvoorbeeld voor dat mensen zich richten op de korte termijn: het hier en nu. Gelukkig weten we ook dat wanneer armoedestress afneemt, de hersenen zich weer herstellen (De Bruijn & Antonides, 2022; Ten Houte de Lange, 2018; Hosper & Van Loenen, 2021).

Mensen ervaren niet alleen stress door individuele geldzorgen. Ook de interactie met wet- en regelgeving en systemen in Nederland veroorzaakt stress. Mensen zijn afhankelijk van dit systeem, bijvoorbeeld door toeslagen die zij ontvangen. Maar daardoor bestaat er ook een kans op boetes, bijvoorbeeld als je een fout maakt. Dit levert ook stress op (Custers, 2023b). Ook onderzoek van Panteia maakte duidelijk dat bij veel mensen continue angst en stress heerst om wat verkeerd te doen (Oomkens et al., 2022). Angst om fouten te maken en wantrouwen in de overheid kan ervoor zorgen dat mensen financiële middelen laten liggen, ondanks dat zij hier recht op hebben. Weten wat je (niet) hebt voelt vaak fijner dan de onzekerheid van meer ontvangen maar mogelijk terug moeten betalen.

In de overlevingsstand door chronische stress

Langdurige armoede leidt tot chronische stress. Hierdoor kom je in de ‘overlevingsstand’. Dit heeft invloed op je keuzes. Marc Mulder, senior ervaringsdeskundige armoede en schulden, over hoe dit werkt:

‘Mensen in armoede komen voor onmogelijke keuzes te staan. Keuzes die te maken hebben met hun eigen welzijn en dat van het gezin, fysieke en geestelijke gezondheid en wat de toekomst brengt. Elke keuze heeft gevolgen. Het kost heel veel energie om steeds de afweging te maken tussen, aan de ene kant het welbevinden nu en aan de andere kant problemen in de toekomst, zoals te weinig geld om rekeningen te betalen of terugvordering van toeslagen.

Het probleem is niet dat mensen dit niet kunnen of begrijpen. Het probleem is vooral dat de energie er niet is om hier steeds mee bezig te zijn én daarnaast energie over te houden voor alle andere opgaven die het leven met zich meebrengt.

De aanpak van armoede

De keuzes die mensen maken zijn veel meer gericht op overleven en overeind blijven onder alle stress dan dat het domme keuzes zijn. Als het einde in zicht komt dan zijn de omstandigheden beter op te brengen dan wanneer de situatie uitzichtloos lijkt. Dan sluit je je ogen voor de situatie en kies je voor iets prettigs in het hier en nu. Bijvoorbeeld door nergens aan te denken en net te doen of er niets aan de hand is. Dit kan ook door alles eenvoudiger te maken. Door bijvoorbeeld géén toeslag aan te vragen. Dan hoeft je niet na te denken over hoe je dat moet doen en wat de gevolgen op een later moment kunnen zijn' ([Movisies, 2023](#)).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Machtsverschillen

Armoede is mede te verklaren op basis van machtsverschillen. Deze theorie stelt dat armoede samenhangt met de macht die dominante groepen uitoefenen over andere groepen. Bijvoorbeeld de mogelijkheid om mensen uit de lage(re) klassen te gebruiken om zelf geld te verdienen. De dominante groep is dan in bezit van productiemiddelen en heeft daar (totale) controle over. Dit leidt tot een monopolypositie voor de dominante groep. Deze theorie is sterk gebaseerd op de klassieke 'machtsbronnentheorie' (Korpi, 1983; Esping-Andersen, 1990). Beleid kan een oplossing bieden voor deze structurele ongelijkheid, waarbij de macht herverdeeld kan worden over verschillende klassen.

Voorbeeld: Het rapport 'Eigentijdse ongelijkheid' laat zien dat structurele ongelijkheid vandaag de dag hardnekkig is in Nederland. Het hebben van grote vermogens is in de eenentwintigste eeuw een belangrijke bron van macht, invloed en sociale status. Bijna 60 procent van de volwassen kinderen behoort tot dezelfde vermogensklasse als hun ouders. Waar de inkomensverschillen in Nederland beperkt zijn, zijn de vermogensverschillen groot. Voor huishoudens met de laagste inkomens is het lastig om vermogen op te bouwen ([Vrooman et al., 2023](#)).

Verklaringsmodel voor armoede van Van Robaey & Driessen

Het model (zie tabel 2) van Van Robaey & Driessen (van Robaey & Driessen, 2011) bevat een indeling van de verschillende manieren van armoedeproblematiek.

Volgens dit model kan armoede op drie niveaus worden bekeken: individu/gezin (microniveau), groep/organisatie (mesoniveau) en samenleving (macroniveau) en vanuit verschillende verklaring of oorzaken; intern (zoals schuldkwesties) en extern (zoals ongevallen).

Tabel 2 - Overzicht van de zes verklaringsmodellen armoedeproblematiek (van Robaey & Driessen, 2011)

Niveau	Intern (schuld)	Extern (ongeval)
Micro Individu/gezin	Individueel schuldmodel Focus op houding Motivatatie en eigen verantwoordelijkheid	Individueel ongevalmodel Focus op individuele tegenslagen, genetische verklaringen
Meso Groep/organisatie	Institutioneel schuldmodel Cultureel schuldmodel Focus op armoedecultuur, selectiemechanismen, drempels	Institutioneel ongevalmodel Focus op aanpassingsstrategieën, sociale isolatie, etikettering
Macro Maatschappij	Maatschappelijk schuldmodel Focus op de maatschappelijke ordening	Maatschappelijk ongevalmodel Focus op conjuncturele ontwikkelingen, economische crisis, demografische en technologische ontwikkelingen

Als je te maken krijgt met armoedeproblematiek, moet eerst naar de oorzaak van het probleem worden gezocht voordat de juiste ondersteuning wordt geboden. Daarvoor kan dit model helpen.

Microniveau = individu

Bij het *interne* verklaringmodel op microniveau (individueel schuldmodel) ligt de verklaring voor armoede bij het individu. Armoede ontstaat bijvoorbeeld door onverantwoordelijk gedrag, onwil om te werken of studeren, of gebrek aan doorzettingsvermogen (Dalrymple, 2001). De oplossing ligt eveneens bij de mensen zelf.

Bij het *externe* verklaringmodel op microniveau (individueel ongeval model) ligt de oorzaak ook bij het individu, maar gaat het over persoonlijke tegenslagen en ongeluk. Bijvoorbeeld als je ernstig ziek wordt en daardoor niet meer kunt werken en extra kosten moet maken. In de Engelstalige literatuur wordt dit onderscheid aangeduid met de *deserving poor* (armoede door eigen schuld) en de *undeserving poor* (armoede buiten schuld) (Moffitt, 2015).

Mesoniveau = gemeenschappen

Het mesoniveau verwijst naar de civil society die onder meer bestaat uit instituten zoals kerken, scholen, universiteiten, vakbonden, verenigingen of andere georganiseerde gemeenschappen. Volgens het interne verklaringmodel ontstaat armoede door bijvoorbeeld gebrekkige toegang tot hulp en tekortschietende organisaties of netwerken. Voorbeelden hiervan zijn strenge toegangscriteria, selectiemechanismen, complexe bureaucratische procedures, fragmentering van de hulp en gebrek aan coördinatie (van Robaey & Driessen, 2011). Binnen dit niveau vallen ook armoede(sub)culturen

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

waarin iemand leeft, zoals eerder aangehaald als culture of poverty (Wilson, 2009; Gowricharn, 2000), die het zoeken of accepteren van hulp kunnen belemmeren.

Het *externe* verklaringsmodel zoekt de verklaring voor armoede in verborgen stigmatiseringsprocessen (denk aan sociale en/of etnische groepen) en discriminatie in organisaties, waardoor mensen geen eerlijke kans krijgen.

Macroniveau = samenleving

Bij het *interne* verklaringsmodel op macroniveau gaat het om meer structurele factoren. Vanuit het idee dat armoede samenhangt met de manier waarop de samenleving en het economische systeem georganiseerd zijn, zoals de economische structuur, het sociale zekerheidsstelsel en de arbeidsmarkt (Robaey & Driessen, 2011). Ook de overheid kan schuld aan de armoedeproblematiek worden aangerekend. Zo is zij verantwoordelijk voor de armoedeval en het ontstaan van een sociale laag van (gekleurde) werkenden die in armoede leven, door beslissingsprocessen op hoger niveau zoals de institutionele uitgaven en beleidsvoering (Gowricharn, 2000; Oomkens et al., 2022; Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2020).

Bij het externe verklaringsmodel op macroniveau gaat het over tijdelijke of economische ontwikkelingen zoals de financiële crisis. Maar ook demografische veranderingen zoals de vergrijzing of situaties zoals de wereldwijde coronapandemie of oorlogen die invloed hebben op economie en samenleving, en het inkomen van mensen beïnvloeden.

2.5 Gevolgen van armoede

De gevolgen van armoede zijn, net zoals de oorzaken hiervan, verstrekkend en hardnekkig. We kunnen onderscheid maken tussen gevolgen op individueel niveau en gevolgen op collectief niveau.

Gevolgen op individueel niveau

Op individueel niveau kan armoede de volgende problemen tot gevolg hebben: stress, (lichamelijke) spanningen, relatiebreuken, kortere levensduur, negatieve effecten op levenstevredenheid van de kinderen in een huishouden, door bijvoorbeeld slechtere schoolprestaties en schaamte voor hun thuissituatie. Zelfs chronische aandoeningen, zoals bijvoorbeeld depressie of langdurige stress, komen significant vaker voor bij mensen die in armoede leven (Santiago, Wadsworth & Stump, 2011; Madern, 2015).

Fysieke en psychische gezondheid

Onderzoek laat zien dat verandering in het inkomen invloed heeft op de mentale gezondheid en het welbevinden van mensen. Zo blijkt er een relatie tussen het hebben van een lager inkomen en lagere mentale gezondheid en lager wel-

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

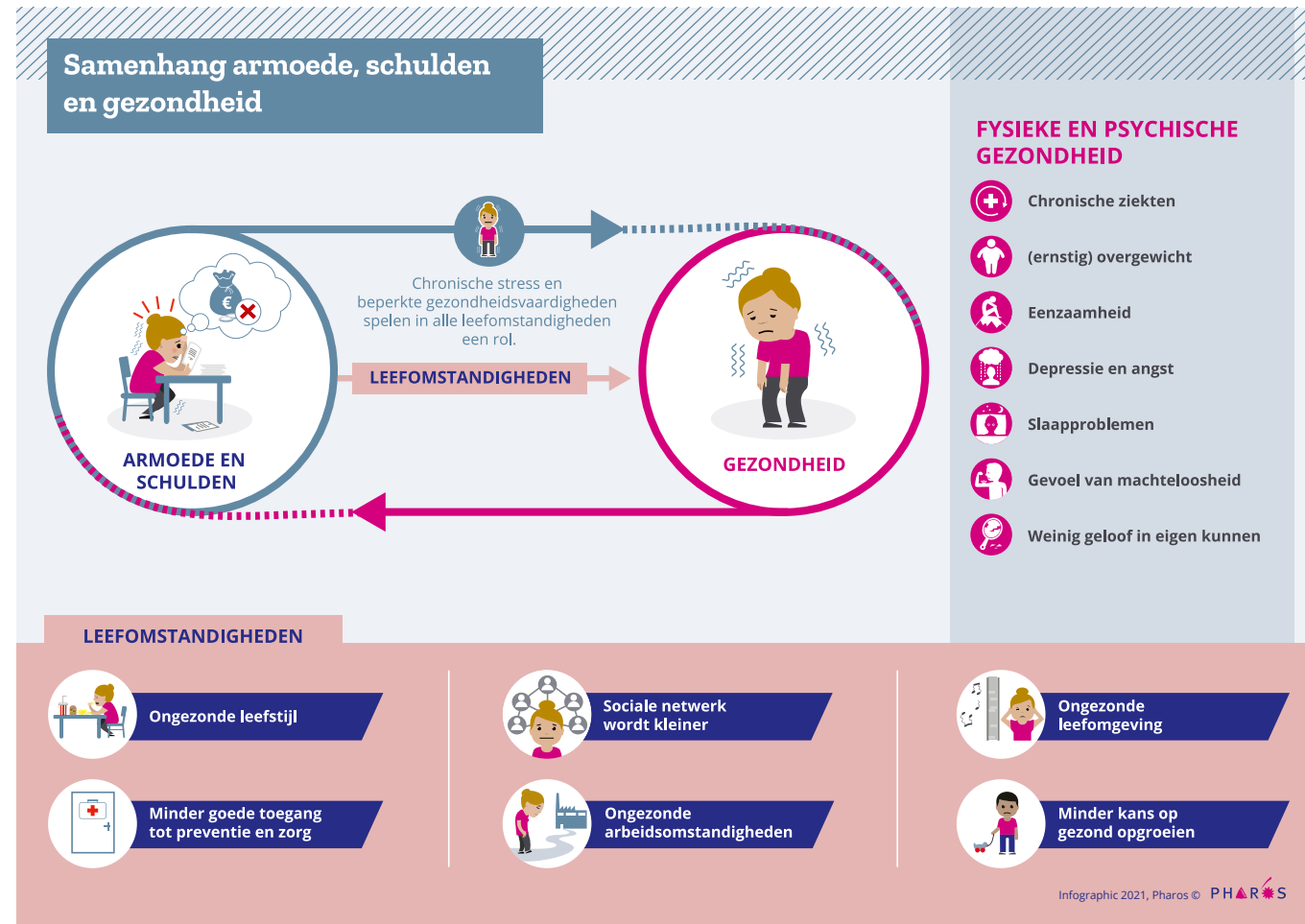
Bijlage

bevinden. Deze effecten zijn het duidelijkst bij mensen die een stap maken van beneden naar boven de armoedegrens (Thomson et al., 2022). Dit onderstreept het belang van het terugdringen van de groep mensen die nu beneden de armoedegrens (dreigen te) komen.

Onderstaande infographic van Pharos laat zien wat de samenhang is tussen armoede, schulden en gezondheid:

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Figuur 2 Samenhang armoede, schulden en gezondheid. Uit: Pharos (2021). Infographic Samenhang armoede, schulden en gezondheid.

‘Wanneer help je iemand echt?’

In het rapport ‘Wanneer help je iemand echt?’ wordt een overzicht gegeven van de complexe relatie tussen financieel, fysiek en geestelijk welzijn. Vervolgens wordt ingegaan op wat dit voor de praktijk betekent. Welke lessen kunnen we uit de literatuur halen? Klik [hier](#) (Broekhuizen & van Geuns, 2022) voor het rapport.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Emoties bij armoede

De neerwaartse spiraal heeft grote gevolgen voor de mentale gezondheid van mensen. Het wordt van kwaad tot erger. Het taboe dat heerst en vervolgens de schaamte die mensen ervaren voor hun geldproblemen maakt dat mensen niet snel hulp zoeken (Inglis et al., 2022). Uit onderzoek blijkt dat 1 op de 7 Nederlanders zich schaamt over de eigen financiële situatie. Deze schaamte heeft invloed op hoe mensen zich voelen: zij ervaren meer stress, hebben een lager gevoel van controle en piekeren meer (Plantinga, 2019).

Naast chronische stress door geldzorgen, ervaren mensen die langdurig in armoede leven emoties als schaamte, frustratie, verdriet en angst. Schaamte en frustratie ontstaan bijvoorbeeld omdat mensen zich machteloos voelen. Angst en verdriet omdat ze bang zijn dat hun financiële situatie kan verslechteren. Deze negatieve emoties worden opgeroepen of versterkt door stigmatisering en traumatisering. Bijvoorbeeld wanneer mensen het gevoel hebben als minderwaardig gezien te worden of als trauma's worden opgeroepen tijdens contact met professionals. Hierdoor kan de emotionele lading groter zijn. Emoties staan vaak niet op zichzelf en hebben een lange geschiedenis. Deze emoties dragen bij aan de chronische stress die mensen ervaren (Movisie, 2022c)⁵. Bekijk [deze infographic](#) om meer te leren over emoties bij armoede (Movisie, 2022d).

⁵ Er is recent onderzoek gedaan naar de impact van emoties bij armoede door Margret Franssen, Hilje van der Horst en Jantien van Berkel van Wageningen University & Research. Dit onderzoek is nog niet gepubliceerd. De eerste inzichten worden gedeeld in een [artikel](#) op de website van Movisie (2022c).

Neerwaartse spiraal

Uit ervaringsverhalen wordt duidelijk dat er vaak sprake is van een neerwaartse spiraal. In een onderzoek onder migrantenjongeren die in armoede leven, legt een geïnterviewde het als volgt uit: 'Het begint bij een rekening die je niet kunt betalen, daar krijg je een boete over. Vervolgens krijg je aanmaningen en herinneringen voor hogere rekeningen die je niet kunt betalen. Om dat uit de weg te gaan open je je post niet meer en uiteindelijk raak je het overzicht totaal kwijt' (Noor & Cadat, 2019). Ook de verhalen van mensen in 'Gezichten van een onzeker bestaan', opgetekend door RVS, laten zien hoe problemen zich opstapelen en hoe moeilijk het is om bestaansonzekerheid kwijt te raken. Het gaat in deze verhalen niet alleen over armoede. Ook huisvesting en gezondheid spelen een rol bij bestaanszekerheid (RVS, 2021).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Huiselijk geweld

Opvoedingsproblematiek blijkt vaak een direct gevolg van armoede, en in een aantal gevallen zelfs huiselijk geweld. Uit de literatuur blijkt dat wie eenmaal in armoede leeft, vaak in een vicieuze cirkel belandt. Zo heeft armoede vaak langdurige werkloosheid of arbeidsongeschiktheid tot gevolg (Nationale Ombudsman, 2017). Kinderen die opgroeien in gezinnen met lage sociaaleconomische posities lopen meer risico op negatieve ervaringen als mishandeling en middelengebruik van ouders. Wanneer zij volwassen zijn, spelen deze ervaringen nog steeds een rol: ze lopen meer risico op gezondheidsproblemen (Walsh et al., 2019). Onderzoek laat een duidelijke relatie zien tussen armoede en kindermishandeling (Skinner, Bywaters & Kennedy, 2022).

Sociale uitsluiting

Ook sociaal-maatschappelijke participatie kan door armoede lastiger worden. Zo hebben mensen die in armoede leven doorgaans minder te besteden. Ze hebben ook geen of te weinig geld om lid te zijn van een (sport)vereniging, op visite te gaan, verjaardagen te vieren, cadeautjes te kopen of uit te gaan. Dit betekent dat zij eerder in een sociaal isolement raken, met eenzaamheid tot gevolg (Van Geuns, 2013; Madern, 2017). Door geldzorgen trekken mensen zich meer terug. Tegelijkertijd nemen geldproblemen door dit sociaal isolement juist toe (Plantinga, 2019). Ervaringsdeskundigen maken ons duidelijk dat vooral sociale uitsluiting als gevolg van armoede ingrijpend is. Het gevoel van uitsluiting zorgt voor een negatief zelfbeeld en weinig eigenwaarde. Het is de beleving die ervoor zorgt dat mensen zich arm voelen (Movisie, 2023a).

Schulden

Armoede en schulden gaan niet altijd samen, maar huishoudens met een laag inkomen lopen wel meer risico op het krijgen van problematische schulden. Bij een derde van de huishoudens met problematische schulden ontstaan deze schulden door geldgebrek. Plotseling minder inkomen door bijvoorbeeld baanverlies of een scheiding vergroot de kans dat mensen schulden moeten maken terwijl zij geen financiële buffer hebben om op terug te vallen. Het ontstaan van schulden kan een gevolg zijn van armoede (RVS, 2022).

Huisuitzettingen en dakloosheid

Rondkomen met een te laag inkomen zoals een bijstandsuitkering, kan ertoe leiden dat mensen hun vaste lasten zoals de huur niet meer kunnen betalen. Er ontstaan betaalachterstanden. Uit onderzoek blijkt dat gezinnen die rondkomen van een uitkering steeds vaker problemen hebben met het betalen van de huur. Uiteindelijk kan dit ertoe leiden dat mensen uit huis worden gezet. Hoewel huisuitzetting nooit dakloosheid tot gevolg mag hebben, is dit soms wel het geval. Betaalbare en passende nieuwe huisvesting vinden is een uitdaging (Nationale Ombudsman & Kinderombudsman, 2023).

'Naar nul huisuitzettingen. Zo doe je dat!'

In de publicatie 'Naar nul huisuitzettingen. Zo doe je dat!' vind je een model voor het voorkomen van huisuitzettingen wegens huurachterstand. Dit model bevat praktische handvatten en inspirerende voorbeelden waarmee gemeenten, professionals en woningcorporaties huisuitzettingen kunnen voorkomen en verminderen.

Gevolgen op collectief niveau

Armoede heeft ook grote gevolgen op collectief niveau. Mensen die in armoede leven doen bijvoorbeeld structureel een beroep op publieke voorzieningen. Daarbij gaat het allereerst om inkomensvoorzieningen. Tevens is er een grote relatie tussen armoede en (mentale en fysieke) gezondheidsproblemen als gevolg van stress en slechte voeding en/of huisvesting (Vrooman & Wildeboer Schut, 2013).

In paragraaf 2.5. gaat het over de relatie tussen armoede, schulden en gezondheid. Mensen die langdurig met geldzorgen leven ervaren chronische stress. Dit heeft invloed op de gezondheid van mensen, zowel fysiek als mentaal. Ook chronische ziekten zoals diabetes en hart- en vaatziekten komen vaker voor onder volwassenen met geldzorgen.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De aanpak van armoede

Mensen die in armoede leven hebben minder financiële middelen voor het aanschaffen van gezonde voeding ([Loketgezondleven.nl](https://loketgezondleven.nl), z.d.). Door gezondheidsproblemen nemen onder meer de zorgkosten toe. Dit lijkt individueel, maar komt voort uit collectieve problemen en hebben ook collectieve problemen tot gevolg (Driessens, 2009). In het project [Sociaal Hospitaal](#) in Den Haag wordt duidelijk dat door het tegelijkertijd oppakken van schulden, armoede en gezondheidsproblemen en te focussen op maatwerk en eigen regie, veel zorgkosten zijn te besparen ([Binnenlands Bestuur](#), 2022; [Sociaal Hospitaal](#), z.d.).

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat daar waar armoede heerst het aantal uitkeringen en leningen toeneemt en er minder gespaard wordt (Bregman, 2014). Mensen lopen meer risico op het krijgen van schulden bij rente op leningen en hebben door minder te sparen geen financiële buffer bij tegenvallers. Daarnaast neemt de (overlevings)criminaliteit toe en de sociale mobiliteit af (Rowling, 2011; Wilkinson & Pickett, 2010; Vrooman, 2015).

Maatschappelijke kosten

De Commissie Sociaal Minimum stelt in haar rapport: 'Een toereikend inkomen vermindert maatschappelijke kosten, zoals oplopende zorgkosten, de kosten voor schuldsanering en onderbenutting van menselijke kapitaal' (p.12, 2023). Wanneer de inkomens stijgen zal de rijksoverheid minder tijdelijke maatregelen hoeven nemen zoals nu met de energietoeslag en kunnen gemeenten zich bezig houden met maatwerk in plaats van aanvullend beleid' (Commissie Sociaal Minimum, 2023). Armoede kost onze maatschappij dus geld. Ook voor problematische schulden, wat zowel een gevolg als oorzaak van armoede kan zijn, betalen we hoge kosten. Het innen van 3 miljard schulden kost 17 miljard euro per jaar ([Fransman & Bakker, 2020](#)).

Polarisatie

De 'Atlas van Afgehaakt Nederland' laat zien dat bepaalde groepen mensen het in Nederland beter hebben dan anderen. Voor bepaalde groepen mensen en op bepaalde plekken in Nederland stapelen verschillende factoren zich op. Hierbij kun je denken aan opleiding, inkomen en gezondheid. Dit vertaalt zich in het kiesgedrag van mensen en de mate van vertrouwen dat zij hebben in de overheid. Minder vertrouwen in de overheid hangt samen met inkomens- en opleidingsniveau ([de Voogd & Cuperus, 2021](#)). Wanneer mensen het idee hebben dat zij niet meer mee doen in onze maatschappij, kan dat leiden tot maatschappelijke onvrede ([College voor de Rechten van de Mens, 2017](#)). Tegenstellingen tussen verschillende groepen of tussen burgers en de overheid worden dan versterkt. We spreken in dit geval van [polarisatie](#) ([Movisie, z.d.](#)).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

2.6 Armoedebeloid en ontwikkelingen

Individuele verantwoordelijkheid

Een aantal jaar geleden vond er een belangrijke verschuiving plaats in het armoedebeloid. Daarbij kwam het accent steeds meer te liggen op de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van burgers (Nationale Ombudsman, 2017). Voorheen lag die verantwoordelijkheid veel meer bij de verzorgingsstaat. Omdat de overheid het accent steeds meer op kansen en mogelijkheden van individuen legt, en minder op beperkingen, kwam het maatschappelijk draagvlak voor uitkeringen steeds meer onder druk te staan. Dat levert uitdagingen op voor de (lokale) overheden en sociale professionals.

Kanteling

Het onderzoek van de Ombudsman laat daarnaast zien dat het niet voor iedereen altijd mogelijk is om zelfredzaam te zijn. Door o.a. de gevolgen van chronische stress, wanneer mensen te maken hebben met langdurige armoede, heeft ook de toeslagenaffaire de aandacht voor beleid veranderd. Op landelijk niveau gaat het gesprek nu vaker over systemen en collectieve gevolgen van armoede. De zogenoemde systemen zijn te ingewikkeld en vragen een eigen verantwoordelijkheid die mensen niet altijd kunnen waarmaken (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2022; NOS Nieuws, 2021b; Oomkens, 2022). Een kanteling is op sommige plekken zichtbaar. Daar is doorgedrongen dat structurele veranderingen nodig zijn en de afgelopen jaren te veel verantwoordelijkheid bij de mensen met geldzorgen en -problemen zelf is neergelegd. Daarbij zijn inkomensregelingen te ingewikkeld geworden en streng. Het aanstellen van een Commissie Sociaal Minimum is een voorbeeld van aandacht voor structurele verandering en het besef dat het anders moet. Daarnaast had Nederland afgelopen kabinetsperiode voor het eerst een minister voor Armoedebeloid. In aanloop naar de verkiezingen in november 2023 was er in de campagnes van de politieke partijen veel aandacht voor armoede en bestaanszekerheid.

Risicogroepen en schuldhelpverlening

In het huidige armoede en schuldenbeloid is er extra aandacht voor drie risicogroepen: kinderen, werkende armen en ouderen met klein pensioen (rijksoverheid.nl, 2020). Voor de jaren 2023 en 2024 heeft het kabinet 150 miljoen extra beschikbaar gesteld voor de aanpak van geldzorgen, armoede en schulden, naast de structurele middelen. Dit heeft te maken met de gevolgen van de energiecrisis. De ambitie is om het aantal kinderen dat opgroeit in armoede te halveren in 2025 ten opzichte van 2015. Naast deze focus op armoede onder kinderen, is een ander speerpunt het verlagen van de drempel naar schuldhelpverlening en het verkorten van deze trajecten (Rijksoverheid, 2022). De schuldhelpverleningstrajecten bij gemeenten en via de rechter worden verkort van drie naar anderhalf jaar (Rijksoverheid, 2023).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Nieuw sociaal minimum

In het tweede rapport van de Commissie Sociaal Minimum 'Een zeker bestaan' zetten zij uiteen hoe afgelopen jaren de inkomensondersteuning steeds strenger is geworden. De focus lag op het activeren van mensen naar werk. Maar dit ging soms gepaard met negatieve prikkels zoals sancties, wat juist stress kan veroorzaken. Daarnaast kunnen mensen aanspraak doen op veel verschillende regelingen en initiatieven, zowel op landelijk als lokaal niveau. Dit maakt het voor mensen onduidelijk waar zij recht op hebben en/of hoe zij hier aanspraak op kunnen doen. Ook onwetendheid van de regels en voorwaarden kan ervoor zorgen dat mensen later geld moeten terugbetalen (Commissie Sociaal Minimum, 2023). Lees meer over de aanbevelingen van de Commissie in het rapport 'Een zeker bestaan'.

Veranderingen in het armoedebeleid

Door de ontwikkelingen die nu spelen gaan er waarschijnlijk een aantal dingen veranderen. Hoe dit gaat uitpakken is nog onduidelijk. Het kunnen aanpassingen zijn zoals het verhogen van bedragen in het huidige stelsel van inkomensondersteuning: huurtoeslag, bijstandsuitkering, kindgebonden budget, kinderbijslag en/of minimumloon. Er kunnen ook stelselwijzigingen plaatsvinden, zoals het eenvoudiger maken van toeslagen. Aanvullend kan armoede afnemen door aanpassingen op de arbeidsmarkt, in de gezondheidszorg en in het onderwijs, om zo een indirect effect op het inkomen te hebben. Maar voorlopig blijft het nog bij de extra twee miljard euro die het demissionaire kabinet op Prinsjesdag 2023 beschikbaar stelt voor het verhogen van huurtoeslag, kindgebonden budget en de arbeidskorting (Goderis & Muns, 2023). Het is afwachten wat er verder gaat veranderen.

de Participatiewet

Movisie zet in dit artikel uiteen wat de Participatiewet inhoudt en wat daarin de verantwoordelijkheden van gemeenten zijn. In 2022 is de nota Participatiewet in balans opgesteld. Hierin worden maatregelen beschreven om op korte en lange termijn aanpassingen te doen aan de wet. In hoofdstuk 5 van de kennissynthese 'Alles wat je altijd al wilde weten over waardevol werken' lees je meer over de Participatiewet en over de mogelijke veranderingen vanaf begin 2024 zoals het verruimen van de bijverdiengrenzen voor uitkeringsgerechtigden.

Inleiding >

● Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Verskil tussen gemeenten

Door de decentralisatie spelen lokale overheden een steeds prominentere rol. Gemeenten zijn deels verantwoordelijk voor het uitvoeren van de Participatiewet. Zij maken lokaal beleid en voeren deze ook uit. Het gaat onder andere om mensen toeliden naar werk en het verlenen van bijstand aan mensen die niet voorzien in de minimale kosten voor levensonderhoud ([Movisie, 2023b](#)). Sommige gemeenten treffen specifieke maatregelen als aanvulling op het landelijke beleid. Deze lokale regelingen zorgen voor ongelijkheid tussen gemeenten. Mensen zijn in de ene gemeente soms beter af dan in de andere. Een voorbeeld waarbij dit zichtbaar werd is het toekennen van de eenmalige energietoeslag in 2022 en 2023. In de gemeente Rotterdam maakten inwoners met een inkomen tot 140 procent van het sociaal minimum aanspraak op de energietoeslag. Dit is 20 procent hoger dan de richtlijn van het kabinet ([Kassa, 2022](#)).

Naast incidentele budgetten toegankelijk maken voor grotere groepen mensen, zijn er ook gemeenten die bij de uitvoering van de Participatiewet afwijken van de huidige wet. Zo schaft gemeente Utrecht de vier weken zoektermijn af voor jongvolwassenen tot 27 jaar. Dit betekent dat zij niet eerst vier weken werk moeten zoeken, maar direct aanspraak kunnen doen op een uitkering. Hiermee wil de gemeente voorkomen dat jongeren onnodig in de schulden komen of buiten beeld raken. Ook hanteert gemeente Utrecht soepelere regels voor het bijverdienen uit vrijwilligers- of deeltijdwerk naast een bijstandsuitkering. Naar verwachting wordt de Participatiewet op zijn vroegst per 1 januari 2025 aangepast. Gemeente Utrecht koos ervoor om hier niet op de te wachten ([Gemeente Utrecht, 2023](#)). Gemeente Tilburg koos er recent voor dat inwoners met een bijstandsuitkering een hoger bedrag aan giften mogen ontvangen: het bedrag is verhoogd van 1200 naar 1800 euro, wat kan bijdragen aan meer financiële rust ([Gemeente Tilburg, 2023](#)). De verschillen op lokaal niveau zorgen ervoor dat mensen die moeten ronkomen van een bijstandsuitkering of laag inkomen andere mogelijkheden hebben, afhankelijk van de woonplaats.

Voedselbanken

Een volgende concrete en onmisbare schakel in het lokale armoedebeleid sinds de crisis is de voedselbank. Deze wordt zowel bezocht door mensen die al langere tijd in armoede leven als de 'nieuwe armen' die er door plotselinge maar flinke inkomensdalingen op aangewezen zijn ([Van Doorn & Kromhout, 2013](#)). In 2022 zag de koepelorganisatie Voedselbanken Nederland het aantal mensen dat aanklopte bij de voedselbank stijgen met 30 procent. Dit had te maken met de stijgende energiekosten en hoge inflatie ([NOS Nieuws, 2022](#)).

Diversiteit aan plekken maakt onoverzichtelijk

Naast de voedselbank, zijn er nog allerlei andere plekken en organisaties ontstaan die iets willen betekenen voor mensen in armoede. Fondsen zoals [Jeugdfonds Sport & Cultuur](#), [Stichting Leergeld](#), [Jarige Job](#), [Quiet Communities](#) en [Stichting Urgente Noden Nederland](#) (SUNN) met hun lokale noodhulpbureaus. Deze initiatieven werken vaak op lokaal en regionaal niveau. Er zijn ook particuliere initiatieven die samen met gemeentelijkbeleid en aanvullingen op landelijk niveau, zoals de toeslagen, zorgen voor onoverzichtelijkheid. Waar kunnen de mensen terecht? Deze diversiteit aan

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringkennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

plekken kan er ook toe leiden dat ongelijkheid ontstaat. Welke initiatieven bestaan er in de gemeente en op welke fondsen kan iemand een beroep doen? Leest iemand wel een flyer of niet? Of wijst een hulpverlener op de mogelijkheden? Het kan er ook toe leiden dat mensen steeds opnieuw hun verhaal moeten doen waardoor mensen zich niet altijd gezien en begrepen voelen (Plaisier et al., 2023).

‘Gezien, gehoord en geholpen willen worden’

Het SCP rapport ‘Gezien, gehoord en geholpen willen worden’ laat aan de hand van ervaringsverhalen zien hoe ingewikkeld het voor mensen kan zijn om de juiste ondersteuning te vinden in het sociaal domein (Plaisier et al., 2023). Lees de ervaringsverhalen en de lessen die hieruit getrokken kunnen worden in het rapport.

Gewoon geld geven

Een voorbeeld waaruit vertrouwen spreekt van de overheid is het onvoorwaardelijk geven van geld. Internationaal onderzoek en verschillende experimenten in Nederland laten zien dat dit een positief effect heeft op het welzijn van mensen. In Nederland gaat het om resultaten uit het experiment ‘Gewoon geld geven’ van het Kansfonds. Gemeente Amsterdam, Zaanstad en Tilburg doen hier aan mee. Er zijn geen voorwaarden verbonden aan deelname voor gezinnen. Het uitgangspunt is vertrouwen (Movisie, 2023c).

Inleiding >

● Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Beleidsopties voor terugdringen armoede

In opdracht van de Commissie Sociaal Minimum heeft het Centraal Planbureau (CPB) onderzocht wat het effect is van zes beleidsopties op het terugdringen van armoede in Nederland. Het gaat om beleidsopties die op korte termijn mogelijk zijn om aan te passen, zoals het verhogen van de huurtoeslag of kindgebonden budget (Van Elk et al., 2023). Lees de resultaten van de analyse in het rapport: Doorrekening beleidsopties voor terugdringen armoede.

In aanloop naar de landelijke verkiezingen in 2021 onderzochten het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en CPB ook al wat de invloed van verschillende beleidsopties op het terugdringen van armoede is en welke het best zijn in te zetten. Kanttekening hierbij is dat de keuze voor een bepaalde beleidsoptie samenhangt met politieke voorkeuren. Overheerst het idee dat armoede vooral te maken heeft met pech of met eigen verantwoordelijkheid? Dit maakt uit voor de beleidskeuzes waarbij een afweging tussen inkomensondersteuning en werkgelegenheid wordt gemaakt (CPB & SCP, 2020). De resultaten van de analyse van 60 beleidsopties en drie stelselwijzigingen lees je in het rapport Kansrijk Armoedebeleid.

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

3. Wat werkt bij de aanpak van armoede?

Armoede ontstaat vaak door een stapeling van verschillende problemen (zie hoofdstuk 2). De vraag naar wat werkt in de aanpak van armoede is daardoor niet eenvoudig te beantwoorden. Het wordt steeds duidelijker dat het een meervoudig vraagstuk is. Het vraagt om een gecoördineerde aanpak vanuit verschillende beleidsterreinen. Bij armoede gaat het niet alleen om financiële tekorten van huishoudens, maar ook om systeemfactoren die zorgen dat mensen tussen wal en schip vallen, om gedrag en overtuigingen van mensen en om de rol van de sociale omgeving.

Tot voor kort werd armoede vooral benaderd als een financieel probleem en bestond de aanpak uit interventies gericht op het lenigen van tekorten, verzachten van de gevolgen van geldgebrek of het trainen van financiële vaardigheden. Inmiddels is duidelijk dat er andere aspecten zijn die een belangrijke rol spelen bij het ontstaan en in stand houden van armoede. De aanpak moet daarom veelomvattend zijn.

Dit wordt onderstreept door het rapport van het SCP over ongelijkheid in Nederland waarin de onderzoekers constateren dat de verschillen tussen groepen burgers als het gaat om hun positie, problematiek, opvattingen en hulpbronnen toenemen en het gevaar van polarisatie dreigt (Vrooman, C. et al., 2023). Het SCP pleit daarom voor een gedifferentieerde en gecoördineerde aanpak die sterke parallellen vertoont met de wetenschappelijke inzichten over de aanpak van armoede. Een effectieve aanpak vraagt om een structurele benadering waarbij het vraagstuk vanuit verschillende niveaus wordt bekeken. Niet alleen op individueel niveau maar ook op systemisch, politiek en maatschappelijk niveau (De Beer, 2013; Custers, 2023).

De kern van het armoedevraagstuk bestaat niet alleen uit financiële problematiek, maar gaat gepaard met relationele, culturele en psychologische problemen. Armoede is een complex vraagstuk dat te maken heeft met tekorten op meerdere terreinen en de onderlinge wisselwerking tussen deze terreinen.

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

● Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Intergenerationele armoede of generatiearmoede

In de afgelopen jaren is er veel onderzoek gedaan naar intergenerationele armoede (ook wel generatiearmoede genoemd) (o.a. Sociaal Planbureau Groningen, z.d.). Het gaat hierbij om een situatie waarbij er in één familie bij meerdere opeenvolgende generaties sprake is van uitsluiting, op financieel, sociaal of ander gebied. Bij deze vorm van armoede is sprake van een moeilijk te doorbreken wisselwerking tussen persoonsgebonden en omgevingsfactoren, die met name te zien is in de sociaaleconomisch zwakkere regio's van Nederland.

In een recente publicatie van o.m. Olivier de Schutter, jurist en rapporteur Extreme Poverty and Human Rights bij de Verenigde Naties (2023), wordt treffend beschreven hoe mechanismen van discriminatie en uitsluiting generatie op generatie gevangen houden in armoede. Wat de gevolgen zijn voor de gezinnen, maar ook voor de samenleving.

De algemeen werkzame elementen voor de aanpak van armoede in dit hoofdstuk zijn eveneens van toepassing op generatiearmoede. Het doorbreken van de vicieuze cirkel van generatiearmoede vraagt echter om inzet op een aantal meer specifieke aspecten, zoals bijvoorbeeld de pedagogische kwaliteit van huishoudens, psychologische hulp voor jeugdigen, maar ook aanpassingen in de regionale infrastructuur.

Een uitgebreide studie naar wat werkt in de aanpak van generatiearmoede is het onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen in de Veenkoloniën (Visser, 2019) en de eerder genoemde publicatie van De Schutter e.a. (2023).

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Empowerment als leidend denk- en handelingskader

Er bestaan nog geen complete armoedebestrijdingsprogramma's met langdurige effecten op armoede. Wel zijn er vanuit de literatuur steeds meer aanwijzingen voor werkzame interventies op verschillende ondersteuningsgebieden (Silverman, Holtyn & Jarvis, 2016). Deze interventies dragen bij aan de positieve verandering die de afgelopen jaren is ingezet met betrekking tot armoedebestrijding.

Werkzame elementen bij de aanpak van armoede worden vanwege de complexiteit van het begrip ontleent aan verschillende theorieën en verklaringsmodellen. Deze zijn terug te vinden in een overkoepelend denkkader van wat in de literatuur *empowerment* (Bouwmans, 2012 en 2016) wordt genoemd.

De aanpak van armoede

Empowerment is een denk- en handelingskader dat goed past op het complexe vraagstuk armoede, omdat het zich bij uitstek richt op mensen in kwetsbare posities en alle niveaus in de aanpak van een vraagstuk betreft. In Vlaanderen kent empowerment een lange traditie en wordt het toegepast bij de aanpak van o.m. armoede en dak- en thuisloosheid. Ook zijn er toepassingen in de jeugdzorg en de ggz. Empowerment is dus niet het doel of een methodiek, maar een richtinggevend denk- en handelingskader om sociale problematiek van maatschappelijk kwetsbare groepen te begrijpen en geschikte maatregelen toe te passen.

Bij het begrip 'power' denken we al snel aan kracht. In de afgelopen jaren is het begrip vooral vertaald op het versterken van eigen kracht en eigen regie van het individu en ingezet als onderdeel van de overgang van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving.

Maar terecht werd er in 2016 al door verschillende wetenschappers gewaarschuwd dat empowerment ook gaat over macht. De stem van burgers in kwetsbare posities moet gehoord worden en zij moeten daadwerkelijk invloed kunnen uitoefenen op hun leefsituatie.

Boumans zegt: '... werkelijke veranderingen in de leefsituatie zijn nooit alleen op individueel niveau maakbaar. Het gaat altijd om een collectief en persoonlijk proces om het leven in samenspraak met anderen vorm te geven. Kwetsbaarheid leidt vaak tot afhankelijkheid. Als dat gegeven wordt genegeerd en mensen het alleen moeten zien te redden in de maatschappij, kan dat leiden tot het tegenovergestelde van empowerment: meer isolement en eenzaamheid, onderzorg en machteloosheid.'

Deze opvatting van empowerment impliceert dat er bij de aanpak van armoede niet alleen gekeken moet worden naar wat mensen zelf kunnen doen. De blik moet ook gericht zijn op de kansen die mensen krijgen en de systemen die mensen kunnen helpen uit of juist vasthouden in armoede. Deze opvatting wordt goed uitgelegd in [deze](#) korte video van de Haagse Hogeschool.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

3.1. Werkzame elementen bij de aanpak van armoede

Volgens het empowerment-denken is de aanpak van armoede alleen dan effectief als deze inzet op verschillende vormen van 'kapitaal'. Een woord dat direct een associatie oproept met geld of bezit. Maar de theorie van het kapitaal gaat om zaken van waarde in bredere zin. Om hulpbronnen die het zelf-helpend en zelf-organiserend vermogen van mensen versterken en over de mensen, systemen en instituties die daarbij helpend zijn. Een tekort aan verschillende hulpbronnen zorgt ervoor dat mensen in armoede steeds meer achterop raken. Daardoor ontstaat een neerwaartse spiraal en wordt het steeds moeilijker en onwaarschijnlijker dat iemand daar op eigen kracht uit kan komen. De vraag naar wat werkt in de aanpak van armoede moeten we dan ook relateren aan deze verschillende bronnen van hulp.

Wij bespreken in deze paragraaf vier belangrijke hulpbronnen:

- Economisch kapitaal⁶ (wat je hebt)
- Mentaal of psychologisch kapitaal (wie je bent)
- Sociaal kapitaal (wie je kent)
- Cultureel kapitaal (wiens taal je spreekt).

Deze vier vormen van kapitaal overlappen elkaar deels, maar voor de duidelijkheid worden deze vier in dit dossier als aparte hulpbronnen benoemd.

Aanvullende vormen van kapitaal

In de literatuur zijn er meer hulpbronnen of andere indelingen te vinden, die meestal afgeleid zijn van de vier hoofdvormen. Bijvoorbeeld het *pedagogisch kapitaal* (Balledux, et al., 2022); de sterkte van de pedagogische omgeving waarin kinderen opgroeien. De stabiliteit van het gezin hoort daarbij, maar ook de pedagogische competenties van ouders, hun vermogen om waar nodig (in)formele hulp, ondersteuning en advies te organiseren, en de omgeving buiten de thuissituatie, zoals de school, *peergroup*, buurt en clubjes (it takes a village to raise a child). Deze vorm van kapitaal wordt vaak apart benoemd als het gaat om generatiearmoede. Ook het versterken van het *fysieke kapitaal* kan van belang zijn om de situatie en kwaliteit van leven van mensen in armoede te verbeteren. De fysieke omgeving kan bijvoorbeeld bijdragen aan activering of verbinding van mensen (Vrooman, et al., 2023).

⁶ De term 'kapitaal' komt uit de bekende wetenschappelijke literatuur over empowerment, maar wordt door de ervaringsdeskundigen als onprettig ervaren. Kapitaal associëren zij met geld en daarom spreken zij liever over hulpbronnen. In deze publicatie gebruiken we de termen door elkaar heen.

3.2. Economische hulpbronnen

Bij economisch kapitaal gaat het om 'wat je hebt'. De arbeidsmarktpositie, het inkomen, vermogen, financiële vaardigheden en baan zekerheid.

We constateerden al eerder dat armoede niet alleen een financieel probleem is, maar voldoende inkomen vormt wel een basisvoorwaarde om uit armoede te raken. Daarom is volgens de meest recente inzichten het vergroten van economisch kapitaal het belangrijkste werkzame element bij de aanpak en preventie van armoede. Dit kan op het niveau van het individu via (voldoende) betaald werk, maar ook via een opleiding of studie. Economisch kapitaal wordt eveneens in hoge mate bepaald door wet- en regelgeving en systemen die bepalend zijn voor de hoogte van het besteedbaar inkomen dat iemand kan verwerven.

In de afgelopen jaren is door een sterkere stem van ervaringsdeskundigen en onderzoeken naar aanleiding van onder meer de Toeslagenaffaire, meer zichtbaar hoe overheid en organisaties mensen kunnen frustreren in hun ambities om uit armoede te geraken en te stijgen op de maatschappelijke ladder.

3.2.1. Wat werkt bij het vergroten van economische hulpbronnen?

Het vergroten van het economisch kapitaal van mensen is een combinatie van individuele acties en systeemmaatregelen:

1. Toeleiding naar (beter) betaald werk

Volgens oudere onderzoeken is arbeid (uiteindelijk)(bijvoorbeeld Van Geuns, 2013) de beste manier om uit armoede te ontsnappen. Ook uit het SCP-onderzoek (Hoff, Goderis, van Hulst & Wildeboer-Schut, 2019) blijkt dat meer dan 40 procent van de mensen die in armoede leven erin slaagde dankzij werk boven de armoedegrens uit te komen. Een bijkomend voordeel is dat werken (en salaris ontvangen) mogelijkheden creëert om gebruik te maken van het openbaar vervoer, om cadeaus te kopen en voor andere 'sociale' uitgaven. Ook draagt werk bij aan een directe uitbreiding van het sociale netwerk doordat de betrokkene nieuwe collega's leert kennen (Hoff, 1988).

Maar we kunnen daarmee – zeker in de huidige economische situatie - niet simpelweg stellen dat (alleen) betaald werk de remedie is tegen armoede (Taylor-Gooby, 2013; Gowr, 2000). Het is nog steeds zo dat veel werkenden aan de onderkant van de arbeidsmarkt relatief steeds lagere lonen ontvangen. Bovendien blijkt uit recent onderzoek (van Werkhoven, 2023) dat ook in de middenklasse steeds meer werkende armen zijn; de inkomsten die mensen ontvangen uit werk passen niet meer bij de (stijgende) kosten van wonen, energiekosten, gezondheidszorg en levensonderhoud (bijv. na een echtscheiding). Naarmate de arbeidsmarkt flexibeler en de baanonzekerheid groter wordt, draagt werken ook minder bij aan het verbeteren van persoonlijke omstandigheden (zoals het oplossen van stress, het afbetalen van schulden en gevoelens van voldoening).

In een doorrekening van CPB en SCP (2020) laten de onderzoekers zien wat de bijdrage is van verschillende beleidsmaatregelen in het verminderen van armoede. Zij concluderen daarin dat activering naar werk of dagbesteding gunstig uitwerkt op (mentale) gezondheid en leidt tot meer zelfvertrouwen en gevoel van zelfwaarde bij de deelnemers. Dat

zou de inzetbaarheid van mensen op de arbeidsmarkt kunnen vergroten, maar er zijn ook studies die laten zien dat deze positieve effecten weer kunnen uitdoven als mensen in onzeker werk terecht komen of werkhervatting uitblijft. Samenvattend stellen zij: 'Al met al kunnen we op grond van het eerdere onderzoek stellen dat activering een positief effect heeft, zo niet op de kans op werkhervatting dan wel op de (geestelijke) gezondheid, maar dat het op zichzelf niet voldoende is om mensen uit de armoede te krijgen.'

Daarbij moet ook de kanttekening worden gemaakt dat te strenge sancties bij activering naar werk kunnen averechts kunnen werken, omdat zij leiden tot meer stress en uitval. Bovendien houdt het activeringsbeleid te weinig rekening met het feit dat sommige mensen niet kunnen werken in een reguliere baan. De Commissie Sociaal Minimum (2023) stelt daarbij zelfs 'dat het huidige activeringsbeleid te weinig is gestoeld op een realistisch mensbeeld.'

2. Verhoging van inkomen - Commissie sociaal minimum, toeslagen

Om uit armoede te raken moet werken voldoende opbrengen, maar uit de cijfers over het aantal werkende armen in Nederland blijkt dat dat in veel gevallen niet zo is. In haar recente rapport adviseert de Commissie Sociaal Minimum (2023) de rijksoverheid en andere overheden om te zorgen voor voldoende inkomen en een voorspelbaar en toegankelijk stelsel van toeslagen en regelingen. Het voert te ver om alle technische details uit het advies hier te bespreken, maar het komt er op neer dat geadviseerd wordt om het minimumloon en de bijstand te verhogen, het inkomen van huishoudens met kinderen te verbeteren door kinderbijslag en/of het kindgebonden budget te verhogen. Zij bepleit daarbij ook voor een soepeler overgang van uitkering naar werk waarbij mensen er financieel niet op achteruit gaan, onder andere door de bijverdiengrenzen en de bijverdienperiode te verruimen, en door inkomenszekerheid te garanderen als mensen weer terugvallen in een uitkering.

3. Wegnemen van financiële stress door basinkomen of gewoon geld geven

Uit effectonderzoek naar armoede in de niet-westerse wereld (van Dongen, 2023) weten we al langer dat gewoon geld geven aan mensen in armoede werkt; mensen investeren in een betere huizen, eigen bedrijfjes en voedselvoorzieningen en ook hun fysieke en mentale gezondheid vaar er wel bij. In het boek *Just Give Money to the Poor* (2010) geven onderzoekers van de OESO allerlei succesvolle voorbeelden met als resultaten minder ondervoeding, criminaliteit en schoolverzuim. Ook vanuit de Verenigde Staten is er onderzoek (West, et al., 2021) dat aantoonde dat gewoon geld geven effectief is. Niet zo gek dus dat verschillende politieke partijen in Nederland het inmiddels in hun programma hebben opgenomen. Toch is er wel veel discussie over de betaalbaarheid en rechtmatigheid van een dergelijke aanpak. Vanuit de theorie dat chronische geldstress het denken en doen van mensen dusdanig negatief beïnvloedt dat zij niet of nauwelijks in staat zijn om de stappen te zetten om uit de cirkel van armoede te komen, lijkt het aannemelijk dat het verlichten van deze financiële stress door een basisinkomen te bieden bijdraagt aan een uitweg uit de armoede.

De aanpak van armoede

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

Uit een reeks experimenten door gedragswetenschappers in opdracht van FNV (Poletiek, 2022) bleek dat het invoeren van een basisinkomen er niet toe leidt dat mensen minder gaan werken. Tevens bleek dat mensen met een basisinkomen eerder een baan zoeken die beter bij hen past en dus de kans vergroot op duurzame arbeidsparticipatie. Inmiddels zijn in Nederland de eerste projecten gestart en wordt er door de Hogeschool van Amsterdam een uitgebreid onderzoek gedaan naar het programma Gewoon Geld Geven van het Kansfonds (Onderzoek naar [Gewoon geld geven - Kansfonds](#)). De eerste resultaten komen in 2027 beschikbaar.

4. Financiële vaardigheden vergroten

Vaak wordt bij het vergroten van economisch kapitaal ook gewezen op de kansen in het vergroten van individuele vaardigheden van mensen in het omgaan met geld. Dus worden bijvoorbeeld budgetcursussen aangeboden of een workshop koken met restjes. Maar wie goed luistert naar de verhalen van mensen die in armoede leven merkt al snel dat veel van hen heel slim met hun beperkte budget hebben leren omgaan. Ze weten precies wat ze te besteden hebben en doen hun uiterste best om te (be)sparen en uit de schulden te blijven. Financiële vaardigheden aanreiken heeft dus alleen zin bij de groep mensen die echt niet handig met geld omgaan en bijv. onder invloed van chronische stress of in paniek onverstandige keuzes maken. Daarbij is het belangrijk dat een cursus gebruik maakt van de inzichten uit de gedragswetenschappen wil zij effectief zijn en dat er gezorgd wordt voor geldrust. Meer daarover is te lezen in deze publicatie: [Handreiking: wat werkt bij een budgetcursus? – Kennisbundel Schouders Eronder](#).

5. Vereenvoudigen van organisaties, systemen en wet- en regelgeving

De Commissie Sociaal Minimum constateerde dat veel voorzieningen niet gebruikt worden door de groepen die ze het hardst nodig hebben. Het is daarom belangrijk dat rijk, gemeenten en organisaties het gebruik en bereik van eigen voorzieningen kritisch onder de loep nemen van en maatregelen treffen om drempels weg te nemen en de communicatie met inwoners te verbeteren. De inzet van ervaringsdeskundigen kan daarin enorm helpend zijn, omdat zij vaak precies kunnen aangeven waar het wringt of mensen tussen wal en schip vallen (van der Meulen, 2021). Bij het opnieuw inrichten en ontwerpen van systemen, wet- en regelgeving en organisaties moet daarom de mens als geheel centraal staan, in plaats van politieke of organisatiebelangen.

Aanvullende vormen van economische hulpbronnen

Collectief Kapitaal. Honderd deelnemers voerden een sociaal experiment uit: allemaal doneerden zij geld om een aantal huishoudens acht maanden lang van duizend euro per maand te voorzien. Dit had effecten op de huishoudens die het geld ontvingen, maar ook bij de donateurs (Elahi, 2022). De donateurs realiseerden zich dat de bestaansonzekerheid van mensen geen gevolg is van eigen keuzes en schuld, maar dat het deel uitmaakt van structurele problemen in onze samenleving. Zo draagt dit experiment bij aan een beter besef van mechanismen en structuren die armoede in stand houden en helpt het om stigma en uitsluiting van mensen in armoede te verminderen.

3.3. Mentale of psychologische hulpbronnen

Bij het mentaal of psychologisch kapitaal gaat het om 'wie je bent'. Over het ontwikkelen of versterken van de talenten en vaardigheden die mensen kunnen inzetten om hun leven zelf te veranderen; het gaat om individuele empowerment. Het veronderstelt dat mensen eigenschappen hebben als wilskracht, veerkracht, volharding en creativiteit die van pas kunnen komen in het omgaan met moeilijke levensomstandigheden. Mensen zetten in dat geval coping strategieën in om stress en spanningen te verminderen en om problemen op te lossen of beheersbaar te houden (Omlo, 2016).

Maar in de praktijk beschikt niet iedereen over voldoende psychologisch kapitaal. Amerikaans onderzoek constateert dat een gebrek aan wilskracht de oorzaak is van diverse maatschappelijke problemen, zoals werkloosheid of achterblijvende schoolprestaties (Baumeister & Tierney, 2012). Dit betekent dat mensen die voor zichzelf weinig kansen zien op de arbeidsmarkt minder effectief en gemotiveerd zijn om werk te zoeken (Van Geuns, 2013).

Omdat mensen die langdurig in armoede leven vaak gebukt gaan onder schaamte en zelfstigma, een negatief zelfbeeld ontwikkelen en daardoor in een neerwaartse spiraal belanden, wordt er soms gesproken over de 'psychologische armoedeval' (Broekhuizen en van Geuns, 2022). Daarmee bedoelen we dat wanneer iemand geen perspectief ziet op verbetering, hij of zij niet meer gemotiveerd is om iets aan zijn situatie te veranderen. Het is te simpel om de aanpak van armoede alleen te richten op het vergroten van iemands zelfvertrouwen wanneer iemands realiteit daar geen enkele steun voor biedt.

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Door geldzorgen kan een situatie ontstaan waarin mensen zich sterker laten leiden door acute problemen van het moment en zich richten op de korte termijn (WRR, 2016). Vooral als mensen voor een langere tijd aan armoede worden blootgesteld, leidt dit tot chronische stress, met negatieve effecten op executieve functies als plannen en controle over emoties. Het gevolg hiervan is dat mensen meer onverstandige beslissingen nemen, fouten maken, afwezig zijn of impulsief gedrag vertonen (Sitskoorn, 2016). Dus juist wanneer het belangrijk is om verstandige beslissingen te nemen, nemen mensen door psychologische mechanismen impulsieve besluiten (WRR, 2016). Dat heeft niets te maken met domheid⁷, maar met de overlevingsmodus van het brein onder invloed van stress.

3.3.1. Wat werkt bij het vergroten van mentale hulpbronnen?

1. Motivatie aanboren of vergroten

Recente inzichten vanuit de hersen- en gedragswetenschappen laten zien dat er wel mogelijkheden zijn om mensen te helpen bij het vergroten van hun psychologische kapitaal. Dat begint vaak bij het ontwikkelen van motivatie om problemen aan te pakken. Onderzoek laat namelijk zien dat motivatie en omgevingsfactoren veel invloed hebben op gedrag van mensen en dat gedrag dus maar voor een klein deel wordt bepaald door kennis en vaardigheden (Daminger, Hayes, Barrows & Wright, 2015). De psychologische basisbehoeften van autonomie, betrokkenheid en competentie zijn van belangrijke voorwaarden om de motivatie bij mensen aan te boren of te vergroten (Deci & Ryan, 1985; Stroet, Opdenakker, & Minnaert, 2013). Autonomie verwijst naar het gevoel van keuze en vrijheid in het handelen, denken en voelen, zodat mensen regie ervaren over hun eigen leven. Verbondenheid gaat over het voelen van een connectie met anderen en je gewaardeerd voelen. Competentie betekent dat mensen zich bekwaam voelen om gewenste doelen te bereiken. De methodiek van stress-sensitieve dienstverlening, maar ook oudere concepten als motiverende gespreksvoering en oplossingsgericht werken gaan uit van deze grondbeginselen en vertalen deze naar praktische handvatten en vaardigheden. Met name professionals kunnen dus een centrale rol spelen bij het vergroten van het psychologisch kapitaal (Van Regenmortel, 2009; Omlo, 2014).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

⁷ Het artikel van De Correspondent uit 2013 met als titel "Waarom arme mensen domme dingen doen.." heeft geleid tot een hardnekkige, maar foutieve beeldvorming over mensen die in armoede leven. Lage scores van arme mensen op IQ testen hebben niets te maken met hun intelligentieniveau, maar worden veroorzaakt door het (tijdelijke) gebrek aan executieve vaardigheden (zoals logisch redeneren, overzicht hebben, keuzes maken) als gevolg van stress, dat er voor zorgt dat zij minder goed in staat zijn om een dergelijke test te maken.

De aanpak van armoede

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

2. Outreachend werken

In deze context is ook een “er-op-af benadering” succesvol gebleken. Het opzoeken van mensen in hun eigen levenssfeer, de zogeheten **outreachende** aanpak, kan mensen helpen om zich tijdig bewust te worden van hun financiële situatie. Sommige mensen hebben geen financiële (hulp)vraag omdat zij zich niet bewust zijn van de financiële risico's die ze lopen, doordat zij een niet-realistisch beeld van hun eigen vaardigheden hebben (Madern, 2016). De outreachende aanpak kan ertoe bijdragen dat mensen uit hun sociale isolement worden gehaald en (weer) gebruik gaan maken van voorzieningen. Ook ongevraagde hulp is noodzakelijk, omdat mensen die zorg uit de weggaan ('zorgmijders') en mensen die niet de juiste hulp krijgen ('zorgmissers') anders niet of onvoldoende worden bereikt (Van Doorn, 2008). Deze 'bemoeizuchtige' vorm van outreachend werken blijkt diverse positieve effecten teweeg te brengen (Nicis, 2010; Van Doorn, Van Etten & Gademan, 2008). Ook hier geldt: outreachend werken is niet alleen op zichzelf effectief, het past ook goed binnen het 'empowermentkader'. Simpel gezegd: de professional neemt tijdelijk de regie 'over', maar geeft die op den duur ook weer terug. Daarbij is het de taak van de professional om mensen nieuwe keuzemogelijkheden voor te leggen zodat zij de regie terug kunnen pakken (Van Doorn & Kromhout, 2013). Cruciaal is dan wel dat er een integraal hulpaanbod geboden kan worden. Overigens zien professionals en vrijwilligers het tijdig signaleren van en het inspelen op dreigende schulden als belangrijkste oplossingsrichting bij de aanpak van armoedeproblematiek. Inzetten op gedragsverandering en vaardigheden aanleren is hier een groot onderdeel van (Briels & Panhuijzen, 2015).

Motiverende gespreksvoering

Motiverende gespreksvoering (Frey et al, 2021) is een op samenwerking gerichte gesprekstijl die iemands eigen motivatie en bereidheid tot verandering versterkt; een aanpak die zich richt op het vergroten van de intrinsieke motivatie van mensen om hun gedrag te veranderen. De aanpak zet daarbij in op drie aspecten van intrinsieke motivatie: willen, kunnen en gereedheid. Mensen willen veranderen als ze de verandering kunnen verbinden aan wat voor hen belangrijk is, als ze een concrete reden hebben. Mensen moeten de vaardigheden hebben om te veranderen, maar vooral geloven dat het hun gaat lukken. Verandering moet haalbaar zijn. Gereedheid betekent ook dat mensen bereid zijn om op korte termijn met de verandering te beginnen en de juiste prioriteiten stellen. Het gaat om een gesprekstechniek in combinatie met praktische opdrachten waardoor mensen langzaam maar zeker meer vertrouwen in eigen kunnen en een grotere motivatie tot verandering opbouwen.

Motiverende gespreksvoering gaat uit van vier basisprincipes:

- 1. Acceptatie:** De ander is van absolute waarde, ook als deze dingen doet die we niet kunnen accepteren. Mensen kunnen alleen veranderen als ze zich onvoorwaardelijk geaccepteerd weten. Acceptatie betekent ook dat je moeite doet om de wereld te bekijken door de ogen van de ander. Als begeleider accepteer je ook de autonomie van de ander en bevestig je de kwaliteiten en inzet van de ander.
- 2. Samenwerken:** Motiverende Gespreksvoering is iets wat je samen doet. Samenwerken houdt ook in dat je naar hetzelfde doel toewerkt. De agenda's zijn op elkaar afgestemd. Motiverende Gespreksvoering is een manier om de eigen energie en vermogens van mensen te activeren. Een belangrijke vaardigheid is dan ook dat je in staat bent om je eigen reflex om kennis te delen of advies te geven kunt opschorten.
- 3. Ontlokken:** Het uitgangspunt van Motiverende Gespreksvoering is dat mensen veel van het vermogen om te veranderen al in huis hebben. Je hoeft het hen niet te geven, je hoeft het alleen maar naar boven te halen, te ontlokken.
- 4. Compassie:** Compassie heeft in dit geval te maken met onvoorwaardelijke inzet voor de belangen van de ander.

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

● Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

3.4. Sociale hulpbronnen

Sociaal kapitaal gaat over het collectieve niveau van empowerment, over 'wie je kent'. Over de mate waarin mensen over een sociaal netwerk beschikken dat zij kunnen inschakelen voor hulp, steun of advies. Denk aan familie, vrienden, burens (nabuurchap), lotgenoten, mentoren/maatjes, studie-, werk- en vrijetijdscontacten.

Bij sociaal kapitaal gaat het over het vermogen om eigen problemen samen met anderen aan te pakken (Van Regenmortel, 2009; Omlo, 2014). Het gaat doorgaans om mensen die vergelijkbare problematiek ervaren en elkaar kunnen helpen in hun empowermentproces. Er is veel bewijs dat deze aanpak zou werken. Denk bijvoorbeeld aan vrouwengroepen of migrantenjongeren die samenkomen. Door verhalen te delen, helpen mensen elkaar om beter met het verleden en het heden om te gaan. Maar ook om manieren te zoeken voor een gezonde toekomst, bijvoorbeeld door kennis en tips te delen (zie bijvoorbeeld Boumans et al., 2015). Tevens zijn er, door in te zetten op sociaal kapitaal, positieve effecten gevonden ten aanzien van zelfvertrouwen, de ervaren sociale en emotionele steun, optimisme, het gevoel van zelfregie en wederzijdse hulp. Kortom: het vergroten van sociaal kapitaal kan zeer positief werken op het welzijn van mensen (Drukker, Kaplan & van Os, 2006).

Mensen die langdurig in armoede leven (bijvoorbeeld bij generatiearmoede) teren vaak in op hun sociale kapitaal. Ze verliezen het contact doordat ze als gevolg van hun financiële situatie niet meer mee kunnen doen met activiteiten, geen geld hebben voor uitjes of cadeaus of omdat ze zichzelf terugtrekken of geen bezoek meer ontvangen uit schaamte over bijvoorbeeld kleding of interieur. Met het wegvallen van het sociale netwerk, valt er een belangrijke buffer weg waarmee negatieve gebeurtenissen opgevangen kunnen worden. Soms zien we ook dat mensen 'gevangen' zitten in een beperkt sociaal netwerk dat niet helpt om te ontsnappen aan de vicieuze cirkel van armoede. Van Delden (2019) spreekt in dit verband van mini-samenlevingen die zich afsluiten van de vijandige buitenwereld.

Michael Woolcock onderscheidt verschillende vormen van sociaal kapitaal: *bonding*, *bridging* en *linking* sociaal kapitaal (Szreter & Woolcock, 2004). *Bonding* sociaal kapitaal gaat om personen met relatief sterke banden die elkaar vertrouwen en op elkaar rekenen. Dit zijn vaak familieleden en goede vrienden in meer homogene netwerken: mensen die in veel opzichten op elkaar lijken. *Bridging* sociaal kapitaal gaat om de relatief zwakkere banden tussen mensen die verschillen. Het zijn daarmee meer heterogene netwerken die een brug kunnen slaan naar andere mogelijkheden en netwerken. Een goed voorbeeld is de buurtvereniging die bestaat uit een mix van mensen met verschillende leeftijden en (etnische) achtergronden. *Linking* sociaal kapitaal gaat over de banden van respect en vertrouwen die personen hebben met instituties, zoals gemeenten of zorginstellingen. Dergelijke ingangen zorgen dat er eerder naar hen geluisterd wordt en dat men meer invloed heeft.

Mensen die in armoede leven hebben vaak relatief veel bonding sociaal kapitaal, maar weinig bridging of linking sociaal kapitaal. Bonding sociaal kapitaal is voor kwetsbare groepen van grote waarde. Het zijn de relaties dichtbij waar mensen snel terecht kunnen bij problemen en die houvast bieden in het leven. Onderzoek laat zien dat interventies bij multiprobleemhuishoudens effectiever zijn als er ook aandacht wordt besteed aan het versterken van het sociale netwerk van gezinnen. Het informele sociale netwerk van een huishouden is namelijk een duurzame bron van ondersteuning, ook als de professionele hulp gestopt is. Om de eigen positie en mogelijkheden te versterken is echter bridging en linking sociaal kapitaal ook van belang omdat men hierdoor bijvoorbeeld nieuwe kennis opdoet en nieuwe patronen kan ontwikkelen. Het is daarom noodzakelijk om deze twee vormen van sociaal kapitaal te versterken. Professionals en vrijwilligers kunnen bijvoorbeeld als brug naar die andere type netwerken fungeren, of mensen de mogelijkheden aanreiken om deze netwerken te creëren.

3.4.1. Wat werkt bij het vergroten van sociale hulpbronnen?

1. Nieuwe netwerken creëren, bestaande activeren of juist afbreken

Sociale netwerken kunnen helpend zijn omdat zij bijvoorbeeld emotionele steun bieden, maar kunnen ook een negatieve invloed hebben omdat ze mensen beperken in hun ontwikkeling omdat het netwerk bepaalde beelden van zichzelf en de “buitenwereld” in stand houdt. Wanneer je langdurig arm bent loop je het risico om je bestaande sociale netwerken te verliezen. Voor betrokken ondersteuners is het van belang om samen met betrokkene een goede analyse te maken van de omvang en aard van het sociale netwerk, en daarna eventueel een plan te maken voor uitbreiding of verandering van het sociale netwerk.

Het sociale netwerk van personen kan drie functies hebben: praktische ondersteuning, psychologische of emotionele ondersteuning en een normatieve functie (Baartman, 2010). Bij het bouwen aan nieuwe netwerken of uitbreiding van bestaande netwerken is het goed om te kijken welke functies het bestaande netwerk al vervuld.

Wat effectief is om in het algemeen het sociale netwerk van mensen te versterken, is nauwelijks onderzocht. Diverse praktijkevaluaties laten zien dat het organiseren van informele ontmoetingen gekoppeld aan onderwerpen of plaatsen die relevant zijn voor de betrokkenen (bijv. school, kinderopvang, werk, hobby) en ook het doen van vrijwilligerswerk kan bijdragen aan het ontstaan van informele contacten. In de huidige tijd kunnen ook digitale ontmoetingsplaatsen als WhatsApp- of Facebookgroepen of andere platforms fungeren als sociaal netwerk of het vertrekpunt vormen voor live ontmoetingen.

In een studie van Fitzsimons en Fuller (2002) wordt overigens als belangrijke kanttekening gemaakt dat het in sommige situaties eerst gewerkt moet worden aan het versterken van sociale vaardigheden voordat een sociaal netwerk kan worden opgebouwd en de mogelijkheden van het netwerk kunnen worden benut.

De aanpak van armoede

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

2. Lotgenotencontact

Mensen die in een sociaal isolement terecht gekomen zijn ervaren vaak een hoge drempel om deel te nemen aan ontmoetingsactiviteiten; schaamte of wantrouwen spelen daarbij een grote rol. Contact met lotgenoten kan daarom een belangrijke eerste stap zijn en de drempel verlagen naar andere contacten; bij lotgenoten voelt men zich erkend en herkend. De belangrijkste rol van het lotgenotencontact is dan ook vaak de emotionele steun.

Een speciale vorm van lotgenotencontact zijn de zelfhulpgroepen of support groepen; vaak geleid door een ervaringsdeskundige. De inzet van ervaringsdeskundigen is daarbij enorm helpend; in sommige gemeenten worden ze ingezet als adviseur, maar ook in andere rollen als; docent, hulpverlener of maatje. Een belangrijk onderdeel van de groep is uitwisseling van ervaringen tussen de deelnemers onderling, zodat deelnemers zich gesteund voelen en vertrouwen in eigen competenties krijgen en positiever denken over hun eigen vermogen om te werken aan verandering van hun situatie. In Nederland kennen we bijvoorbeeld projecten als Cash2Grow, Families First of Meet the Parents.

Een uitgebreide literatuurstudie van Lub (2023) naar collectief-nabije interventies laat zien dat er veel positieve effecten gerapporteerd worden van diverse vormen van lotgenotencontact en zelfhulpgroepen, maar dat het in Nederland ontbreekt aan een degelijke onderbouwing van waarom het nou precies werkt. Zijn de positieve uitkomsten toe te schrijven aan het lotgenotencontact, of aan bijv. de kwaliteit van de begeleider? Of treedt er bij de deelname aan lotgenotengroepen al een selectie-effect op, waardoor de meest kwetsbare mensen buiten beeld blijven?

3. Verbreden van sociale netwerken door bridging

Door (veelal een-op-een contact) met iemand die niet direct in je eigen sociale netwerk zit en opeen aantal kenmerken van jou verschilt, kunnen mensen in contact komen met nieuwe personen en groepen. Deze vorm van sociaal kapitaal onderscheid zich van het lotgenotencontact doordat er meestal sprake is van grotere sociale en culturele verschillen tussen de "hulpvrager" en het maatje of de mentor. Ook is er minder sprake van wederkerigheid.

Uit een overzichtsstudie van Van der Tier en Potting (2015) bleek dat er wetenschappelijke bewijs is voor de effectiviteit van mentoring en coaching projecten. Naast de psychologische effecten, zoals groei van zelfvertrouwen en weerbaarheid, minder stress, e.d. en de effecten op de persoonlijke ontwikkeling zoals meer motivatie en discipline, schoolprestaties e.d. blijken dergelijke projecten vooral positief uit te werken op het sociaal-communicatieve vlak en horizonverbreding. Bij de sociaal communicatieve opbrengsten gaat het om het makkelijker contact maken met anderen, meer positieve relaties met anderen en makkelijker hulp vragen. Op het punt van horizonverbreding gaan de effecten nog een stap verder en resulteren in kennismaking van andere normen en waarden, nieuwe sociale netwerken en een toename van deelname aan lokale activiteiten.

De aanpak van armoede

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

● Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Vrijwilligers en professionals kunnen onder de juiste voorwaarden een belangrijke rol spelen in het slaan van de bruggen naar nieuwe groepen en nieuwe werelden. Aansluiten bij de behoefte van de hulpvrager in combinatie met iemand vertrouwen en veiligheid bieden en uitdagen tot een nieuwe stap zijn van belang. Daarbij is de juiste “match” en een eventueel warme overdracht van groot belang.

4. Faciliteren van ontmoetingen en initiatieven

Informele ontmoetingen zijn een belangrijke stap in het opbouwen van sociale netwerken voor mensen en buurten. Helaas zijn in de afgelopen jaren op veel plaatsen in Nederland voorzieningen als buurt- en wijkhuizen wegbezuinigd of overgenomen door commerciële beheerders; de prijzen van consumpties of deelname aan activiteiten zijn daardoor voor mensen met een smalle beurs niet meer op te brengen en ook zijn de vervoerskosten naar een ontmoetingsruimte in een andere wijk of dorp vaak niet op te brengen. Het stimuleren van netwerkvorming begint dus met het fysiek faciliteren van ontmoetingsplekken, laagdrempelig en dichtbij (Buurtwijs, 2020).

Daarbij is het ook van belang om na te denken over de personele bezetting; professionals of vrijwilligers zijn nodig om ontmoeting te stimuleren en te waken over de veiligheid en toegankelijkheid van voorzieningen.

Natuurlijk, een netwerkcoach!

Bij de aanpak Natuurlijk, een netwerkcoach! zet een getrainde vrijwillige netwerkcoach zich in om een iemand te coachen in het herstellen, activeren, versterken, opbouwen of uitbreiden van het sociale netwerk. Het bestaat uit een 10-stappenplan dat de (vrijwillige) netwerkcoach samen met de cliënt doorloopt. De aanpak richt zich op mensen in kwetsbare situaties of omstandigheden, die een zwak sociaal netwerk (weinig ondersteunende relaties) hebben. De aanpak bestaat uit twee belangrijke elementen, nl een systematische en methodische aanpak volgens het TO GROW coaching model opgebouwd in tien stappen verdeeld over drie fasen en de gelijkwaardige, persoonlijke en coachende houding van de vrijwillige netwerkcoach. Een coachingstraject duurt gemiddeld negen maanden en kent drie basisregels: de cliënt kiest de acties en bepaalt het tempo (eigen regie en tempo), de stappenvolgorde en werkbladen zijn hulpbronnen (maatwerk), de coach verbindt, assisteert en coacht de eigen kracht van de cliënt en het cliëntsysteem.

3.5. Culturele hulpbronnen

Cultureel kapitaal is misschien wel het lastigste begrip in deze reeks. Dat gaat over gedragscodes, smaak, sociale vaardigheden die mensen meekrijgen vanuit de klasse, de omgeving waarin mensen opgroeien (Bourdieu, 1989). Het gaat - zo zeggen ervaringsdeskundigen in armoede - om wiens taal je spreekt, in welke omgeving jij gezien of gehoord wordt, en wat je meegekregen hebt. Door sommigen wordt het ook wel als onderdeel van het sociale kapitaal gezien. Omdat het van een andere orde is, wordt het hier apart benoemd.

Als je weet en aanvoelt 'hoe het hoort' in verschillende *settings* en je daar naar weet te gedragen, maak je meer kans om een goede maatschappelijke positie te verwerven. In onze samenleving zijn zogenaamde soft skills als samenwerken en luisteren steeds belangrijker. Daarnaast wordt er in onze consumptie- en mediasamenleving veel waarde gehecht aan uiterlijke verzorging en kleding. Kinderen die opgroeien in een situatie van armoede komen op dit vlak vaak tekort en worden daardoor op achterstand gezet wanneer zij zich aan armoede willen onttrekken.

3.5.1. Wat werkt bij het vergroten van culturele hulpbronnen?

1. Sociale stijging door bridging en linking

Uit de beschrijving van de effecten van bridging in de voorgaande tekst over het sociale kapitaal wordt al duidelijk dat mensen door dit type activiteiten in contact kunnen komen met nieuwe werelden en andere waarden en normen. Mits goed begeleid en in een veilige setting, kan dit er toe leiden dat mensen hun handelingsrepertoire qua sociale vaardigheden uitbreiden. Zo gaan zij zich makkelijk bewegen in andere sociale netwerken. Soms is er iemand nodig die het ijs breekt of een opening creëert om toegang te krijgen tot een bepaald groep of dienst. Vertrouwde professionals of vrijwilligers kunnen die plek invullen. Effectieve linking stelt mensen in staat instituties te benutten voor het voorzien in de eigen behoeften en ambities. Mensen in armoedesituaties zijn daar minder goed toe in staat, omdat ze de juiste contacten missen of wantrouwend zijn ten aanzien van de overheidsinstanties. Professionals of vrijwilligers kunnen de weg naar bestuurlijk professionele instituties met al haar regels en routines beter vinden en daardoor toegang creëren.

2. Vergroten van de macht belangenorganisaties, cliëntenraden en ervaringsdeskundigen

Om vooroordelen en processen van sociale uitsluiting te adresseren moet de stem van de mensen over wie het gaat gehoord worden. Dit proces moet erop gericht zijn bij de doelgroep zelf de macht te vergroten om veranderingen door te voeren die verder reiken dan hun eigen leven. Denk aan het veranderen en beïnvloeden van vooroordelen en processen van uitsluiting via lokale campagnes, betere toegankelijkheid van (buurt)voorzieningen en het beïnvloeden van sociale wet- en regelgeving. Verder zijn veranderingen op politiek-maatschappelijk niveau eenvoudiger te realiseren als men zich in groepen organiseert. Belangengroepen, cliëntenraden en zelforganisaties hebben vanzelfsprekend meer macht dan individuen alleen (Van Regenmortel, 2009; Omlo, 2014).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

3. Verbeterde toegang tot voortgezet onderwijs

Het blijkt dat kinderen uit arme gezinnen vaak een lager schooladvies krijgen dan kinderen uit meer bemiddelde gezinnen. Onbewuste vooroordelen en stereotyperingen vanuit het onderwijs, maar ook cultuurverschillen en verschillen in ambitieniveau van kinderen en ouders spelen hier een rol. Om dit tegen te gaan, is geadviseerd om de objectievere eindtoets weer een belangrijkere rol te geven in het eindadvies van de basisscholen. Onder advisering zorgt voor een blijvende achterstand binnen het voortgezet onderwijs (De Boer, Bosker & Van der Werf, 2007). Ondergeadviseerde leerlingen presteren ondermaats in het voortgezet onderwijs (Timmermans et al., 2013) en de talenten en competenties van deze leerlingen blijven onderbenut (Mulder, Roeleveld, & Vierke, 2007). Onder advisering heeft daarom volgens Timmermans en collega's ten dele het karakter van een selffulfilling prophecy. Een te laag schooladvies zorgt ervoor dat leerlingen zich daarnaar gedragen. Naast prestaties spelen andere factoren een rol bij de totstandkoming van het schooladvies. Gedragskenmerken van de leerling, zoals werkhouding en/of werkmotivatie, blijken daarin van groot belang. Onderzoek na de invoering van de Wet Eindtoetsing PO laat zien dat schooladviezen niet worden bijgesteld wanneer het leerlingen betreft die een negatieve werkhouding hebben, ondanks wanneer zij een hoge score halen bij de eindtoets (Oomens, Scholten & Luyten, 2013). Dit geeft aan dat werkhouding en/of werkmotivatie zwaar meewegen in het schooladvies. Leerlingen zonder positieve werkhouding hebben een grotere kans op afstroom, wat een negatieve impact kan hebben op de rest van de schoolloopbaan.

4. Participatiemogelijkheden vergroten

De kansen op werk van mensen die weinig geld hebben, worden in hoge mate beïnvloed door de kosten van basisvoorzieningen, zoals betaalbare kinderopvang en goed openbaar vervoer (werk-woonverkeer). Ook (soms onbewust) door discriminatie- en uitsluitingsmechanismen bij werkgevers (van Geuns, 2013). Arbeidsmarktdiscriminatie kan bestreden worden door werkgevers te stimuleren om mensen met een beperking of met onvoldoende kwalificaties in dienst te nemen en streng op te treden tegen discriminerende werkgevers en werknemers. Een andere effectieve strategie om bij minderheidsgroepen de kansen op een baan te vergroten, is de mogelijkheid van anoniem solliciteren. Kwetsbare groepen blijken hierdoor meer kans te maken om uitgenodigd te worden voor een gesprek, en tijdens de sollicitatiegesprekken lijken zij evenveel kans te maken op een baan als minder kwetsbare kandidaten (Hulsegge et al, 2021).

Basisvaardigheden versterken

Om mensen met beperkte basisvaardigheden goed te ondersteunen, moet hulpverlening en ondersteuning toegankelijk zijn. Eenvoudige communicatie is hierbij cruciaal. Mensen die moeite hebben met lezen en schrijven, schamen zich hier vaak voor en praten er niet makkelijk over. Het is daarom belangrijk dat hulpverleners weten dat er sprake kan zijn van beperkte basisvaardigheden en dat zij de signalen herkennen. Zo kunnen zij op een goede manier het gesprek aan gaan. Wat hierbij werkt is: eenvoudige taal, behapbare informatie, echte verbinding aangaan en motiveren. Veel mensen kunnen hun basisvaardigheden nog ontwikkelen. Daarom is het van belang dat zij 'warm' worden doorverwezen naar leeraanbod.

De overheid, gemeenten en instanties kunnen ook veel doen om hun communicatie en voorzieningen gebruiksvriendelijker te maken. Wat werkt zijn begrijpelijke teksten en beeldtaal, mensgericht ontwerpen en de doelgroep betrekken bij communicatie en ontwikkeling van websites en communicatiematerialen. Direct duidelijk.nl is een platform voor een gebruiksvriendelijke overheid met concrete tips en voorbeelden: [Gebruiker Centraal – Voor een gebruiksvriendelijke overheid](#)

Tips en werkbladen voor professionals:

- Toolkit gespreksvoering - [Blijf in verbinding met laaggeletterden.](#)
- Aandacht voor lage basisvaardigheden in het stress-sensitieve werken binnen sociaal werk - [Handreiking-HU.pdf](#)

Wil je leren lezen, schrijven of andere vaardigheden ontwikkelen? Meld je dan aan bij [Ik wil leren | Stichting Lezen en Schrijven](#) tel 0800 - 023 44 44

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

Weekendschool Petje af

Weekendschool 'Petje af' helpt kinderen tussen de 10 en 14 jaar ontdekken wat hun talenten en mogelijkheden zijn. Kinderen ontvangen hulp bij het vergroten van hun zelfvertrouwen.

Zeven keer per jaar start een nieuw blok. Elk blok bestaat uit vier lessen. Daarbij komen nog een afsluitende activiteit en een jaarafsluiting. In totaal kunnen kinderen dus 30 zondagen per jaar bij Petje af terecht.

Elk blok heeft dezelfde opzet. Eerst komt een gastleraar vertellen over een beroep, bijvoorbeeld een huisarts. Daarna volgt een bezoek aan de werkplek van de gastleraar. Kinderen zien daardoor meer beroepen binnen deze beroepsgroep, zoals doktersassistent. Op de derde zondag mogen de kinderen aan hun ouders presenteren wat ze geleerd hebben. Bijvoorbeeld door een toneelstuk of spreekbeurt. En de vierde zondag staat een bezoek naar bijvoorbeeld een theater, sportclub of museum op de planning. Zo wordt het blok op een gezellige manier afgesloten.

Door kinderen te laten zien wat er nog meer is en hun leefwereld te vergroten, helpt de weekendschool ze hun toekomstdroom te ontdekken. Kinderen krijgen daardoor een idee waar ze voor willen gaan. Het zelfvertrouwen groeit en kinderen worden socialer. Ze durven zelf met ideeën te komen en worden enthousiaster.

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

Krachtwerk

De aanpak van armoede vraagt om interventies op meerdere terreinen, van systemen en organisaties, tot professionals en het denken en doen van mensen zelf. Een mooi voorbeeld van een interventie die op meerdere terreinen werkt is de methodiek Krachtwerk. De doelgroep van Krachtwerk bestaat uit uiteenlopende groepen mensen in achterstandssituaties die tijdelijk of langdurig de greep op hun bestaan kwijt zijn en sociaal uitgesloten zijn of dreigen dat te worden.

Krachtwerk is een wetenschappelijk onderbouwde krachtgerichte basismethodiek om mensen die tijdelijk of langdurig de greep op hun bestaan kwijt zijn, te ondersteunen in hun herstel. Zo doen ze weer mee, horen erbij, doen ertoe en kunnen zijn wie ze willen zijn. Uitgangspunt is dat mensen bij narigheden en tegenspoed het vermogen hebben te herstellen en de draad van hun leven weer op te pakken.

Krachtwerk wordt toegepast bij diverse doelgroepen in diverse werksoorten en sectoren, zoals in het welzijnswerk, in de maatschappelijke opvang en bij beschermd wonen en in de forensische zorg. In het NWO-Zonmw Consortium Armoede is de afgelopen jaren onderzoek gedaan in meerdere gemeenten naar de inzet van deze interventie bij de doelgroep van mensen in (langdurige) armoede. De eerste resultaten daarvan zijn veelbelovend en worden later dit jaar gepubliceerd.

De aanpak van armoede

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#) [Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

3.6. Wat werkt niet in de aanpak van armoede?

3.6.1. Alleen inzetten op financiële hulp en ondersteuning

Inkomensmaatregelen en andere maatregelen om het economisch kapitaal van mensen te vergroten zijn essentieel. Zo constateert de Commissie Sociaal Minimum in haar recente eindrapport dat een groeiende groep Nederlanders structureel geld tekort komt of dreigt te komen. Zij roept daarom het rijk op om te zorgen dat in Nederland iedereen een inkomen kan verwerven (via werk, uitkeringen en/of toeslagen) dat voldoende is om in de basisbehoeften (wonen, werk/onderwijs, verzorging, kleding, vervoer en sociale contacten) te voorzien. Onvoldoende inkomen leidt tot afname van maatschappelijke participatie en een toename van mentale en fysieke gezondheidsproblemen en bedreigt de gezonde ontwikkeling van kinderen.

Tot de klassieke maatregelen om het economisch kapitaal van mensen te vergroten behoren o.a. het verkleinen van inkomens- en vermogensverschillen en het bevorderen van gelijke kansen in onderwijs en op de arbeidsmarkt. Maar de *capability* benadering (zie Tirion et al, 2018) laat zien dat voor sommige groepen de mogelijkheden om hun achterstanden in te lopen beperkt zijn door een gebrek aan hulpbronnen in de andere kapitaalsvormen (cultureel, persoonlijk en sociaal kapitaal). Of zoals het SCP (jaartal) het formuleert:

‘Door de onderlinge verwevenheid van hulpbronnen vertaalt een afname van economische verschillen zich ... niet automatisch in een evenwichtiger verdeling van kansen en posities. Of men erbij past, wie men kent, en wie men is (cultureel, sociaal en persoonskapitaal) kan dan nog steeds het verschil maken.’

3.6.2. Armoede benaderen vanuit klassieke doelgroepen

De aanpak van armoede is omgeven door beeldvorming en (voor)oordelen. En hoewel het zeker zo is dat bepaalde groepen statistisch een groter risico lopen op armoede, moet in de concrete aanpak op lokaal of regionaal niveau steeds zorgvuldig gekeken worden naar de beoogde doelgroep(en). Ook moet er aandacht zijn voor wie er met een bepaalde aanpak bereikt worden, want binnen de verschillende groepen is sprake van een enorme differentiatie. Er zijn hoogopgeleide jongeren met een migratieachtergrond en laagopgeleide jongeren met een migratieachtergrond. Er zijn ouderen met een sterk sociaal netwerk en ouderen die in een sociaal isolement verkeren. Landelijke beelden en cijfers komen niet altijd overeen met de lokale werkelijkheid en een aanpak kan daardoor volledig de plank mis slaan. Een belangrijke benadering die snel aan terrein wint is, in dit verband, de intersectionele benadering (Van Mens en Radtke, 2009):

Onze verschillende identiteiten/categorieën van verschil (ras, klasse, gender, seksualiteit, etc.) beïnvloeden elkaar op materieel, institutioneel en symbolisch niveau met als resultaat dat we op een verschillende manier met discriminatie of machtsposities te maken krijgen (Jouwe, 2019).

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringkennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De aanpak van armoede

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

Mensen niet versimpelen op basis van een kenmerk, maar rekening houden met verschillende persoonskenmerken die bepalend zijn voor iemands positie in de samenleving is een sleutel tot een effectievere aanpak van armoede.

3.6.3. Verantwoordelijkheid uitsluitend bij mensen zelf leggen

In de afgelopen jaren kwam er veel nadruk te liggen op de eigen verantwoordelijkheid van mensen. Onder het mom van op zich lovenswaardige ambities, zoals het vergroten van zelfredzaamheid en eigen regie, hebben overheid en organisaties zich steeds meer teruggetrokken. Mensen moesten het vooral zelf doen en initiatief tonen. Het gevolg daarvan is (geheel in lijn met wat op grond van de wisselwerking tussen verschillende hulpbronnen verwacht wordt) dat mensen die beschikken over 1 of meerdere sterke hulpbronnen (bijvoorbeeld een goed inkomen of een sterk sociaal netwerk) zich vaak uitstekend kunnen redden. Andere groepen blijven steeds verder achter. De WRR sprak in 2017 al over de grenzen aan zelfredzaamheid. De capability benadering leert ons dat sommige mensen niet in staat zijn (of in staat gesteld worden) om geboden kansen te benutten. Ook in de gedragsgerichte benadering van armoede en schulden schuilt in dit opzicht een zeker risico. Wanneer deze benadering juist gehanteerd wordt, wordt er rekening gehouden met de invloed van chronische stress op denk- en doenvermogen van mensen. Maar de benadering kan ook versimpeld worden en daardoor verkeerd worden gebruikt waardoor de verantwoordelijkheid voor het oplossen van armoede eenzijdig bij het individu gelegd wordt en men de ogen sluit voor de collectieve en beleidsmatige verantwoordelijkheid.

3.6.4. Beleid maken zonder de doelgroep zelf te betrekken

Veel goed bedoelde projecten en maatregelen slaan de plank volledig mis en bereiken niet de mensen voor wie ze bedoeld zijn. Juist omdat armoede zo'n ingewikkeld vraagstuk is en er sprake is van veel emoties en foutieve beeldvorming, is het van belang om ervaringsdeskundigen te betrekken bij beleids- en planontwikkeling. Dit om te zorgen dat de vraag duidelijk is alvorens een passend antwoord of aanbod te formuleren.

College van Herstelexperts in Almere

Ouders die te maken hebben met de gevolgen van de Kinderopvangtoeslagenaffaire zijn lang niet altijd in beeld bij de gemeente. Schaamte, maar ook ontoegankelijke systemen en wantrouwen in professionals spelen daarbij een belangrijke rol. Naast de financiële herstelroute via de landelijke overheid spelen gemeenten een rol bij de verdere hulp aan deze ouders. De gemeente Almere besloot na een intern onderzoek om ervaringsdeskundigen van de Toeslagenaffaire in te zetten als experts binnen de gemeentelijke organisatie. Zij denken mee in alle fasen van beleidsvoorbereiding tot de evaluatie. Zie ook: College van Almeerse Herstelexperts Kinderopvangtoeslagschandaal kan starten door unanieme steun van de gemeenteraad · Omroep Almere

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

4. Ervaringskennis over armoede

Naast de wetenschappelijke en praktijkkennis over armoede staat de ervaringskennis: de werkelijke, alledaagse leefwereld van (in het geval van armoede) 800.000 mensen. Zij zijn zonder bewuste keuzes of oprechte interesse experts geworden. Zij ervaren de structurele aard en de brede gevolgen van armoede en het systeem waarin zij gevangen zitten. Daardoor beschikken zij over kennis over de realiteit van leven in armoede en de uitwerking van beleid en ondersteuning voor mensen die in armoede leven. Dat maakt het belangrijk om ervaringskennis als derde kennisbron te gebruiken als het gaat over Wat werkt bij de aanpak van armoede?

Ervaringskennis, collectieve ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid

Ervaringskennis is in de meest brede zin alles wat iemand kent en weet vanuit doorleefde ervaring. Het is persoonlijke kennis die niet geldt voor een ander. Daarnaast is ervaringskennis de kennis die meekomt met de rol van mensen: afhankelijkheid, stigma, machtsongelijkheid, maatschappelijke ongelijkheid etc. Collectieve ervaringskennis is een bundeling van inzichten uit individuele ervaringskennis en de reflectie daarop.

Ervaringsdeskundigen maken gebruik van hun eigen ervaring die verrijkt is met contact met honderden andere mensen in een vergelijkbare situatie (collectieve ervaringskennis) om mensen die te maken hebben met armoede en schuldenproblematiek te ondersteunen. Lees meer hierover in de [notitie](#) over de rol van ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid in beleid.

Om het vorige dossier 'Wat werkt bij de aanpak van armoede en schulden' (Movisie, 2020) te actualiseren, te corrigeren en aan te vullen met ervaringskennis, zijn ervaringsdeskundigen betrokken. Er zijn twee bijeenkomsten gehouden waarin ervaringsdeskundigen met collectieve ervaringskennis systematisch door het vorige dossier gingen. Via de ervaringsverhalen die zij deelden, de reacties op elkaar en de reflectie die er ontstond uit de groep, gaven zij een genuanceerd beeld van de weerbarstige, en frustrerende werkelijkheid.

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusie >

Bronnenlijst >

Bijlage >

In dit hoofdstuk staan de belangrijkste input en reflecties van de groep ervaringsdeskundigen in zijn geheel beschreven. Wat weten en ervaren zij, dat in de wetenschappelijke en professionele kennis niet of onvoldoende zichtbaar is?

Methodologische beperkingen

De beschreven methode is een manier om ervaringskennis op te halen waarbij reflectie en reactie een belangrijk element vormen. De beschikbare middelen en tijd vormen hierbij een belangrijke beperking. We hebben geleerd dat om ervaringskennis als volwaardig onderdeel van Wat werkt bij-dossiers te integreren meer tijd en middelen nodig zijn, zowel om die kennis op te halen, als om het in te passen in het dossier. Onze aanbeveling is dat elk dossier eigenlijk moet vertrekken vanuit de ervaringskennis, om die vervolgens te verrijken met kennis uit wetenschap en uit de professionals in plaats van andersom. Wanneer de mogelijkheid bestaat om dit dossier vanaf de start met ervaringsdeskundigen samen te maken ziet dit dossier er ongetwijfeld heel anders uit. De ervaringskennis in dit hoofdstuk is voor nu slechts een beperkte weergave van wat er aan rijke kennis en ervaring beschikbaar is bij mensen die te maken hebben met armoede en schuldenproblematiek.

4.1. Beleving van armoede als uitgangspunt voor de aanpak

Hoe je mensen uit armoede helpt, wordt volgens ervaringsdeskundigen te veel bekeken vanuit het probleem dat het voor de maatschappij vormt (en vaak impliciet de kosten voor de maatschappij). Zij pleiten ervoor dat armoede moet worden beschreven vanuit de manier waarop armoede door mensen die er mee te maken krijgen, ervaren wordt. De beleving van armoede is namelijk de kern. Het gaat over uitsluiting, gezondheid, gebrek aan kansen of zelfontwikkeling. Deze beleving is individueel en niet maatschappelijk bepaald, maar kan wel door iemands context beïnvloed worden (zoals door cultuur). Als de beleving als uitgangspunt wordt genomen dan wordt de centrale vraag: 'Wat kunnen wij veranderen om het voor jou mogelijk te maken uit de beleving van armoede te komen?'.

Veel van de huidige interventies leggen vooral de nadruk op wat mensen er zelf aan kunnen doen: (meer) werken, beter met geld omgaan, e.d. Er is veel te weinig aandacht voor systemen waarbinnen mensen vermorzeld worden en voor de rol van bejegening en ineffectieve werkwijze door professionals en vrijwilligers in zorg en ondersteuning. Ook zijn aanpakken vaak gericht op het tijdelijk verzachten van de gevolgen, maar bieden zij geen structurele oplossing en dus geen werkelijk perspectief.

Nieuwe inzichten door ervaringskennis

Doordat ervaringskennis de beleving voorop zet ontstaat er dus een andere zienswijze. Armoede is meer dan een financiële situatie: het is een ervaring die alle levensdomeinen beïnvloedt. In plaats van een focus op cijfers, risicogroepen en voorspellende factoren, zien de ervaringsdeskundigen de verhalen, ervaringen en mechanismen die ten grondslag liggen. Het gaat hen veel meer om het proces en de context.

Allereerst brengt de ervaringskennis de groeiende groep *nieuwe armen* onder het voetlicht. Deze groep ontstaat door een combinatie van veranderingen in de persoonlijke situatie in combinatie met de economische ontwikkelingen en de flexibele arbeidsmarkt. De lasten voor wonen, energie, zorg en de dagelijkse boodschappen stijgen zo snel dat mensen hun levensstijl daar niet meer aan kunnen aanpassen. Veranderingen in inkomen die niet te voorzien of voorkomen zijn (bijvoorbeeld door een nul-urencontract of werken als zzp'er, dubbele woonlasten na echtscheiding, verlies van inkomen door ziekte of ongeval, faillissement) kunnen niet meer worden opgevangen. Volgens ervaringsdeskundigen is er te weinig aandacht voor de beleving van mensen die nieuw in armoede terechtkomen. In plaats daarvan gaat alle aandacht naar 'lapmiddelen' en tijdelijke financiële maatregelen. Ervaringsdeskundigen noemen dit 'pleisters plakken'. Het brengt geen structurele verandering in het leven van mensen teweeg. Er zijn veel aanpakken uitsluitend gericht op mensen die in armoede leven in algemene zin (vaak gericht op de traditionele armen). Deze werken meestal niet omdat ze voorbijgaan aan specifieke noden en mogelijkheden van de verschillende deelgroepen.

Daarnaast is er de starre, structurele armoede die *intergenerationeel* speelt, met name in bepaalde regio's en wijken in Nederland. De ervaringsdeskundigen pleiten ervoor om bij de aanpak van deze vorm van armoede vooral in te zetten op het blootleggen en veranderen van systemen waarin kansenongelijkheid (door racisme, arbeidsbeperking of door de afwezigheid van werk) in stand wordt gehouden. Als belangrijk onderdeel van de aanpak van generatie armoede noemen zij meer investeren in goed onderwijs en ontwikkelingsmogelijkheden voor kinderen met aandacht voor financiële educatie.

4.1.1. Oorzaken van armoede

Niemand wil in armoede terechtkomen. Bij het bekijken van de oorzaken van armoede, moet verder gekeken worden dan alleen het gedrag en de keuzes van mensen. Er moet meer aandacht zijn voor de situatie waarin mensen leven en hoe die situatie hun gedrag beïnvloedt. Er moet minder aandacht zijn voor wat mensen er zelf aan doen en kunnen doen en meer aandacht voor de bredere context. Wat zijn de mogelijkheden van overheid, organisaties en ondersteuners om het voor mensen mogelijk te maken uit armoede te komen?

(Voor)oordelen van professionals, de media of de directe omgeving over mensen die leven in armoede komen doordat men zich niet verdiept in wat het leven in armoede voor mensen betekent. Er is veel onbegrip. Uit het gesprek met mensen blijkt vaak dat er een logische en legitieme verklaring is voor hun levensstijl en gedrag.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusie

Bronnenlijst

Bijlage

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusie

Bronnenlijst

Bijlage

De huidige systemen van wetten en regels en de beperkte handelingsvrijheid van professionals zorgen ervoor dat mensen in armoede terecht komen en er nauwelijks meer uit kunnen komen. Het systeem is in brede zin een structurele veroorzaker van armoede. Ook zijn er mensen die tussen wal en schip vallen in het systeem; zij maken geen aanspraak op regelingen.

Groepsdruk, mee willen komen in de maatschappij, onvoldoende kennis hebben van verplichtingen (bijvoorbeeld vanaf 18 jaar), onvoldoende digitale vaardigheden, onvoldoende kennis meegekregen vanuit huis (opvoeding), werk dat onvoldoende loont, eigen gedrag en hier geen verantwoording voor dragen; dit zijn allen oorzaken van armoede. Het is belangrijk om je te realiseren dat bepaald gedrag en keuzes voort kunnen komen uit de chronische stress die mensen ervaren, maar ook te maken kunnen hebben met bijvoorbeeld het opvullen van eenzaamheid. Luisteren naar mensen zonder (voor)oordeel en bekijken per situatie wat er nodig is, zijn belangrijke eerste stappen in de ondersteuning van mensen in armoede.

4.1.2. In armoede blijven

Ervaringsdeskundigen bekritiseren de mechanismen en het grotere systeem dat armoede in stand houdt. Wetten, regels en de werking van die regels, zijn voor hun gevoel niet gebaseerd op de realiteit en het belang van de mensen. Bovendien zijn deze vaak tegenstrijdig. Ondanks dat de overheid al jarenlang roept dat we zelfredzaam en 'samenredzaam' moeten zijn, mag je bijvoorbeeld niemand meer helpen want dan wordt diegene gekort op de uitkering. Regelingen als de Wajong en ander gesubsidieerd werk maken het vrijwel onmogelijk voor mensen om daaraan te ontsnappen. De mogelijkheid om meer inkomen te verwerven kan mensen juist motiveren om aan het werk te gaan en te blijven. In plaats van regelingen aan te passen, zodat deze beter passen bij de mensen, moeten mensen leven naar de regels.

Ook de schuldenindustrie wordt genoemd, omdat armoede tot schulden kan leiden en schulden tot armoede. Ervaringsdeskundige Patricia legt uit hoe je benadeeld wordt als je arm bent: 'Als je arm bent en je kan het niet betalen, word je beboet omdat je het niet kan betalen. Dus moet je nog extra geld gaan betalen, omdat je het originele bedrag niet kon betalen. Iedereen kan toch zien dat dit soort constructies absurd zijn. Wat ik mis in de aanpak is het ontmantelen van de schuldenindustrie als bron van armoede.'

Van arme mensen wordt ook veel meer verwacht dan van mensen met voldoende geld. Met geld kun je zorgen afkopen. Foute en minder handige keuzes worden bij mensen met voldoende geld en/of status ook minder hard afgestraft. Hierbij spelen machtsongelijkheid, vooroordelen, het spreken van de juiste taal en het beschikken over connecties een rol.

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringenkennis

Competenties

Conclusie

Bronnenlijst

Bijlage

In de huidige aanpak van armoede is geen aandacht voor het opbouwen van buffers, welvaart en zekerheid. De aanpak van armoede en schulden is vooral gericht op het opheffen van de dagelijkse geldzorgen. Er wordt te weinig gewerkt aan een toekomstperspectief met bestaanszekerheid, waarin mensen een solide basis hebben waarmee ze kunnen omgaan met eventuele financiële tegenslagen.

Een voorbeeld hiervan zijn de projecten waarin mensen een baan krijgen in een sociale onderneming of werkervaring opdoen in vrijwilligerswerk. Deze projecten leiden zelden of nooit tot een reguliere vaste baan.

Het gebrek aan perspectief en het gevoel je niet te kunnen ontworstelen aan een situatie vanwege knellende wet- en regelgeving en belemmerende beeldvorming, maakt dat mensen zich afkeren van de samenleving. Een toenemend wantrouwen in overheid en organisaties en groeiende polarisatie tot gevolg.

4.1.3. Hindernissen omtrent werken

Er zijn hindernissen rondom het participeren op de arbeidsmarkt. Mensen willen graag participeren (instap, op stap, overstap of stip baan), maar dat brengt vraagstukken en mogelijke negatieve gevolgen met zich mee: 'Wat moet ik aantrekken om er netjes uit te zien en kan ik dat betalen? Hoe ga ik reiskosten voorschieten die ik pas veel later terugkrijg? Hoe zit het met de belasting? Wat gaat de gemeente doen met mijn schulden? Wat als ik het niet red? Hoe doe ik het met de kinderen?'

Begeleiders denken veelal dat mensen aan het werk helpen door deze mensen ervaren wordt als een positieve verandering, Er wordt vergeten dat mensen die in armoede leven heel veel stress kunnen ervaren bij de start van een baan. Daar is vaak geen begeleiding of aandacht voor. De gedachte is dat je zelfredzaam bent als je werk hebt. Ervaringsdeskundigen zetten daar vraagtekens bij want er is grote uitval bij dergelijke werktrajecten.

4.1.4. Beeldvorming

De ervaringsdeskundigen wijzen op het slechte zelfbeeld dat ontstaat als je in armoede leeft en dat bevestigd wordt door contextuele factoren. In onze maatschappij wonen mensen die arm zijn vaak in slechte woningen en door het gebrek aan betaalbare, beschikbare woningen kunnen ze niet aan die situatie ontsnappen.

Niet alleen de publieke opinie, maar ook de bejegening door professionals of vrijwilligers kan in hoge mate bijdragen aan een laag zelfbeeld. In taalgebruik en houding spelen soms (bewust of onbewust) vooroordelen mee over mensen in armoede, die mensen het gevoel geven dat zij minder zijn en dankbaar moeten zijn voor de steun die zij ontvangen ook als deze steun niet aansluit bij wat zij werkelijk nodig hebben.

Termen, begrippen, definities en effect van woordkeuze

Ervaringsdeskundigen kunnen zich vaak niet vinden in de taal over (mensen in) armoede die beleidsmakers en ondersteuners, in de media en zelfs in delen van dit dossier. Termen als schuld of schulden, kapitaal, lijken er allemaal op te wijzen dat het gaat om een economisch vraagstuk en dat de oorzaak bij het individu ligt. Natuurlijk zijn geldproblemen en armoede vaak met elkaar verbonden. Mensen met geldproblemen hebben een grotere kans om (tijdelijk) in armoede terecht te komen. Mensen die op de rand van of in armoede leven hebben grotere kans om in geldproblemen terecht te komen. Maar zoals al eerdere beschreven: armoede is een breder vraagstuk en gaat over niet kunnen en/of mogen meedoen.

De ervaringsdeskundigen spreken sowieso liever niet over de term 'schulden'. Dat woord draagt bij aan het stigma 'schuldig' te zijn. Het stigma eigen schuld kleeft ook vaak aan mensen die in armoede leven en is een belangrijke oorzaak van schaamtegevoelens.

We spreken over 'geldzorgen' als iemand niet aan betalingsverplichtingen kan voldoen en tegelijkertijd wil blijven leven volgens de gewenste levensstandaard. Als iemand niet voldoet aan betalingsverplichtingen spreken we van 'achterstanden'. 'Geldproblemen' zijn er wanneer er geen oplossing is voor achterstanden die passend is voor zowel de eisende partij als de partij die moet betalen.

Kritiek is er ook op de versimpeling van armoede tot deelvraagstukken zoals energiearmoede, vervoersarmoede of het bij beleidsmakers, fondsen en media populaire begrip kinderarmoede. Het leidt wederom tot het verhullen van het bredere achterliggende probleem want kinderarmoede betekent een huishouden in armoede.

Ervaringsdeskundigen pleiten voor een nieuwe gedeelde taal over armoede en geldzorgen en een brede, integrale aanpak, die recht doet aan de ervaring van mensen. Een aanpak waarin verschillende professionals met verschillende expertises samenwerken, zodat men niet van het kastje naar de muur gestuurd wordt.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusie

Bronnenlijst

Bijlage

4.2. Wat is nodig volgens ervaringsdeskundigen?

4.2.1. Verbeteren van beleid

Ervaringsdeskundigen zien verbetermogelijkheden in het landelijke en lokale beleid om mensen in armoede in staat te stellen eraan te ontsnappen. Een grote doorn in het oog is het 'pleisters plakken'. Ervaringsdeskundigen zien dat er vaak te lang wordt gewacht met in actie komen. Daardoor ontstaan urgente situaties waarin direct gehandeld wordt en er crisismanagement nodig is. Als de crisis is bezworen, dan gebeurt er daarna weer niets. In plaats van te werken aan structurele oplossingen worden er pleisters geplakt, maar dat lost niets op. Het is 'hozen in een lekke boot'. Tijdelijke regelingen, de voedselbank of sociale supermarkt, kledingbank zijn allemaal pleisters. Pijnlijk is daarbij de constatering dat de ondersteuning van mensen die in armoede leven en/of geldzorgen hebben sterk wisselend is qua kwaliteit en qua voorzieningen. Volgens ervaringsdeskundigen is het sterk afhankelijk van de gemeente waar je woont.

Om voor structurele verbetering te zorgen is het volgens de ervaringsdeskundigen noodzakelijk om aandacht te besteden aan kansenongelijkheid en betere aansluiting op de (risico)groep. Dit betekent dat er naast algemeen beleid en voorzieningen voor iedereen ruimte moet zijn voor maatwerk voor specifieke doelgroepen, in specifieke situaties. De moeilijkheden die ervaringsdeskundigen beschreven rondom het starten met werk, laten ook kansen zien voor betere aansluiting. De ervaringsdeskundigen roepen op om te beginnen met het scheppen van voorwaarden om werken succesvol te laten zijn. Dit kunnen ondersteuners onder meer doen door te zorgen dat stress en onzekerheid op alle leefgebieden verlaagd worden en te zorgen dat werken lonend is (ook in financiële zin).

4.2.2. Rollen van professionals

Ervaringsdeskundigen merken op dat er grote verschillen zijn in de ondersteuning door professionals: 'Je moet geluk hebben om bij iemand terecht te komen die voldoende empathisch is, vanuit een brede blik armoede benadert en de weg weet in het systeem.' Rekening houden met verschillen per individu en per context is belangrijk. Wat in grote steden werkt, kan op het platteland averechts werken.

De ervaringsdeskundigen zien graag een gecentraliseerde en integrale aanpak, waarbij de inwoner centraal staat en de professional de middelen en vrijheid heeft om daar op in te spelen. Want door het telkens verleggen van het probleem naar een ander leefgebied (multiproblematiek) wordt het geheel niet opgelost en blijft iemand in een negatieve positie hangen. Een integrale aanpak is nodig om te voorkomen dat de inwoner niet van bureau naar bureau wordt gestuurd. Ervaringsdeskundigen voelen zich vaak niet echt gehoord door professionals. Ze willen graag met één persoon te maken hebben, maar willen ook specialistische kennis. Het één werkt niet zonder het ander. De oplossing ligt volgens de ervaringsdeskundigen bij een meer belangenbehartigende rol voor een professional die zorgdraagt voor de externe contacten, die overzicht houdt en uitleg geeft en langdurig betrokken is.

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusie

Bronnenlijst

Bijlage

Daarnaast wordt hulp nu nog beperkt door te weinig beschikbare middelen. Maatwerk kan alleen de oplossing zijn als er voldoende ruimte, tijd en middelen beschikbaar worden gesteld. Zo werkt de methodiek Doorbraakmethode, die nu door specifieke teams wordt ingezet bij mensen die vastlopen. Iedere hulpverlener bij wie iemand aanklopt zou die vrijheid en middelen moeten hebben. Dat bespaart een hoop leed, tijd en geld. De kosten van het oplossen van een probleem zijn uiteindelijk vaak veel groter dan het probleem op zich. Onder ruimte valt dus ook beslissingsmogelijkheden voor uitvoerders/hulpverleners. Dit geldt niet alleen voor de contactpersonen van inwoners. De hele keten moet doordrongen zijn van de vrijheid en mogelijkheden om te doen wat nodig is.

4.2.3. Ervaringskennis betrekken

Als je een probleem wilt aanpakken begin dan bij de mensen zelf. Bij het maken van plannen, kan het idee goed zijn, echter wanneer alle elementen worden meegenomen is het een stuk beter. De elementen kun je goed in kaart brengen door de ervaringskennis van de mensen zelf op een goede manier op te halen. Zo zijn signalen van inwoners eerder of beter zichtbaar bij de gemeente. De cliënt informeren over hoe zij beter met financiën om kunnen gaan leidt in het geval dat iemand met geldzorgen te maken heeft niet gelijk tot de oplossing. Wat wel werkt is dat er gekeken wordt waar het bij de cliënt aan ontbreekt om te zorgen dat men op een later moment meer inzicht krijgt over hoe financieel gezond te blijven. Ervaringsdeskundigen zijn bekend met het systeem en kunnen bruggen bouwen. Door ervaringsdeskundigen te betrekken worden dit soort signalen beter opgevangen, begrepen en benut. Het is aan te bevelen om ervaringsdeskundigen voor hun kennis en inzet (financieel) te belonen.

Enkele gemeenten hebben inmiddels ervaringsdeskundigen in dienst die beleid en uitvoering met hun kennis en expertise ondersteunen. De gemeente Meppel heeft al sinds 2018 een ervaringsdeskundige in dienst, die samen met de beleidsmedewerkers het armoedebeleid vorm geeft. Twee ervaringsdeskundigen geven een inkijkje in de rol van ervaringsdeskundigen bij beleid en uitvoering:

Marcella van Vloten werkt nu vier jaar als ervaringsdeskundige bij de gemeente Haarlem. Ze geeft gevraagd en ongevraagd advies over beleid en de uitvoering als het gaat om de aanpak van armoede. Ook zit ze met regelmaat bij de Buurtplaats Geld & Ontmoeting, een samenwerking van de sociale partners in Schalkwijk. Ze helpt mensen met problemen en haalt op wat er in de wijken speelt. Marjorie Malbons zet haar eigen ervaringen met armoede in als schuldhulpverlener bij stichting MAIT, een stichting die ze zelf heeft opgericht. Naast hulp aan mensen met schulden gaat ze ook in gesprek met beleidsadviseurs en professionals van gemeente Rotterdam over de aanpak van armoede. Ook geeft ze trainingen over het beheren van geld en voorlichting aan ouders op basisscholen.

Van Vloten en Malbons hebben allebei te maken gehad met generatiearmoede. 'Als kind heb ik al veel armoede meegemaakt, waardoor ik in mijn verdere leven verkeerde keuzes heb gemaakt of verkeerde wegen ben ingeslagen', vertelt Van Vloten. Malbons: 'Nu ik volwassen ben, realiseer ik mij pas dat ik ben opgegroeid in armoede. Nu

De aanpak van armoede

weet ik dat we thuis altijd pindakaas op brood aten en melk met room van de boer kregen, omdat mijn ouders zich niet veel anders konden veroorloven.' Beide ervaringsdeskundigen nemen dit mee in hun werk.

'De aanpak van stichting MAIT richt zich op het hele gezin', vertelt Malbons. 'Als ouders binnenkomen met financiële problemen, schulden of een tekort aan geld, kijken we uit wie het gezin bestaat. Is er bijvoorbeeld een 18-jarige die een training kan bijwonen over geld en over wat diegene in de toekomst staat te wachten? Ook willen we ouders duidelijk maken het gesprek met hun kinderen aan te gaan. En hun kinderen uit te leggen waarom ze niet mee kunnen op excursie en dat niet alles mogelijk is. Ik vind het dus erg belangrijk om te beginnen bij de kinderen en hen iets mee te kunnen geven voor later, zodat ze andere keuzes gaan maken.' Van Vloten voert dit soort gesprekken ook met ouders die met problemen binnenlopen bij de Buurtplaats. 'Als iemand een vraag over energietoeslag heeft, dan vraag ik door: zijn er kinderen betrokken? Zijn er nog meer problemen?'

Van Vloten geeft aan dat ze haar werk bij de gemeente Haarlem niet goed zou kunnen doen zonder haar werk bij de Buurtplaats. 'Het verhaal gaat niet meer over mij of mijn ervaringen, maar over wat er speelt in de wijk', vertelt ze. 'Het werk bij de Buurtplaats maakt het mogelijk om een vertaalslag te maken van de straat naar beleid. Ook probeer ik de gemeente ervan bewust te maken dat ze mensen niet alleen maar kunnen wijzen op hun plichten, maar vooral ook op hun rechten.' Ook in het werk van Malbons staat de mens op nummer één. 'Ik help mensen op een manier waarop ik zelf geholpen had willen worden', licht ze toe. 'We doen het samen. We zeggen niet: "Lever je papieren maar in, we lossen het wel voor je op". De eerste afspraak is bijvoorbeeld echt om te ventileren en te vertellen en om vertrouwen te winnen. In het hele proces houden we contact om te vragen hoe het gaat en om de cliënt op de hoogte te houden.'

Hun advies over wat werkt bij de aanpak van armoede:

'Luister als beleidsmaker naar mensen. Ga gewoon in spijkerbroek de wijk in en knoop gesprekken aan. Geef mensen de ruimte om te laten zien dat ze wel verandering willen, maar gewoon even niet weten wat ze moeten doen. Veroordeel niet, mensen in armoede ervaren al genoeg angst en schaamte', zegt Malbons. 'En betrek bewoners bij nieuwe aanpakken', vult Van Vloten aan.

'Sociaal professionals adviseer ik om de regie bij de inwoner te laten. Iemand vraagt om ondersteuning, niet om alles van diegene over te nemen.' Malbons: 'Mijn ervaring is ook dat professionals te snel doorverwijzen naar andere partijen. Zoek eerst goed uit of het inderdaad de juiste partij is en zorg voor een warme overdracht. En tot slot: je bevindt je als professional in de wijk, dus kijk vooral naar de behoeften van mensen. Voer het gesprek waarin geen onderscheid is in functie, maar gewoon van mens tot mens.'

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusie

Bronnenlijst

Bijlage

Bronnen van ervaringskennis

Informatie over de inzet van ervaringsdeskundigheid is momenteel versnipperd en lastig te vinden. Via het platform [Het Ervaringskennisplein](#) willen de samenwerkende organisaties Vereniging van Ervaringsdeskundigen (VvEd), Valente, MIND en Movisie daar verandering in brengen. De website bundelt betrouwbare informatie over ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid en maakt deze toegankelijk voor iedereen.

De kennis en expertise van ervaringsdeskundigen kan rekenen op groeiende waardering. Steeds meer gemeenten en organisaties zorgen voor een structurele inbedding van dit type kennis in hun organisatie en nemen ervaringsdeskundigen in dienst of werken met ervaringsraden.

Online is er ervaringskennis te vinden over armoede. Zo zijn er een aantal recente publicaties:

- [Gezichten](#) van een onzeker bestaan.
- [Artikel](#) over generatiearmoede en 'nieuwe armoede'.
- [Artikel](#) over het doorbreken van de vicieuze cirkel van armoede.
- De samenvatting van een [interview](#) met Tim 'S Jongers over het huidige armoedebeleid en wat echt nodig is. Het volledige interview is te bekijken via [YouTube](#) of te beluisteren via [Spotify](#).
- Op de website [Gedeelde ervaringen](#) - een initiatief van Socialevraagstukken.nl, Movisie en ervaringsdeskundigen - worden ervaringsverhalen verzameld rond verschillende thema's. Armoede is momenteel nog geen apart thema, maar wel staan er verhalen op over gerelateerde vraagstukken als schulden, eenzaamheid, dakloosheid en gokverslaving.

Ervaringsdeskundigen waarschuwen voor het misbruik van ervaringsverhalen. Te vaak worden tijdens congressen en andere bijeenkomsten ervaringen van mensen gebruikt als een vorm van entertainment, een onderbreking van het gesprek waarvan de inhoud verder geen consequenties heeft voor het denken en handelen van betrokken beleidsmakers en uitvoerders.

Luisteren naar ervaringsverhalen is belangrijk als het leidt tot een beter begrip van wat er speelt in het leven van mensen en leidt tot daadwerkelijke reflectie op de eigen praktijk, ook als dit gevoelens van ongemak oplevert. Voor de daadwerkelijke vertaling van opgedane inzichten naar beleid en praktijk is het van belang om [ervaringsdeskundigen](#) in te zetten.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusie

Bronnenlijst

Bijlage

5. Competenties voor ondersteuners in de aanpak van armoede

Vakkundige professionals en vrijwilligers en ervaringsdeskundigen zijn onmisbaar voor het effectief uitvoeren van beleid waarbij er geïnvesteerd wordt in de combinatie van psychologisch, sociaal, economisch en maatschappelijk kapitaal. Welke competenties en vaardigheden komen de aanpak van armoede ten goede?

5.1 Algemene competenties

De weg uit armoede vereist een lange adem. Dat geldt zowel voor de persoon in kwestie als voor andere betrokkenen. Het vraagt behoorlijk wat geduld, veerkracht, weerstand en doelgerichtheid. En het zijn juist deze vaardigheden die onder druk komen te staan in situaties van (financiële) stress. Voor de ondersteuning van mensen in armoede zijn een aantal algemene basiscompetenties van belang zoals o.a. is verwoord in het profiel van de Sociaal Werker Maatschappelijke Ondersteuning.

In het directe contact met de persoon in armoede gaat het over:

- **Luistervaardigheden en vraagverheldering.** Bouw vanuit een open houding, zonder vooroordelen, aan vertrouwen waarin de echte vragen worden gehoord.
- **Eigen kracht en zelfregie versterken.** Vind de juiste manier om motivatie aan te boren, de persoon te informeren of te adviseren. Help bij het ontwikkelen van vaardigheden.
- **Zichtbaar en vindbaar zijn.** Zoek actief de mensen op, wees bereikbaar. Wacht niet tot mensen naar jou toe komen.
- **Oplossingsgericht werken.** Zoek samen naar oplossingen. Help bij het doorbreken van belemmerende patronen en daag uit tot ander gedrag.
- **Participatie stimuleren.** Stimuleer de persoon om mee te doen in de samenleving, bouw aan of verbreedt het sociaal netwerk, passend bij iemands mogelijkheden.

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst >

Bijlage >

Als beroepskracht of vrijwilliger zijn er ook andere competenties nodig die vooral van belang zijn voor een meer structurele aanpak van armoede. Daarbij gaat het om:

- **Verbinden.** Breng organisaties en mensen bij elkaar om effectievere ondersteuning te kunnen bieden.
- **Samenwerken.** Benut de deskundigheid en ervaring van anderen en deel je eigen expertise met anderen.
- **Schakelen.** Houd in je aanpak rekening met de verschillende perspectieven van burgers, organisaties en beleid.
- **Signaleren.** Gebruik je 'voelsprietten' om tijdig te signaleren wat er gaande is. Speel daar indien nodig op in of zorg voor agendering.
- **Ruimte benutten.** Wees niet bang om iets uit te proberen bij het zoeken naar oplossingen. Ingewikkelde problemen vragen soms om een ongebruikelijke aanpak.

Het Beroepscompetentieprofiel voor Ervaringsdeskundigen, welke is geschreven voor de inzet in meerdere domeinen, wijst op de volgende rol van ervaringsdeskundigen:

- Werk vanuit **gedeelde ervaringen** aan herstel.
- Bewaak de **vrije ruimte** voor het individu.
- Blijf steeds scherp op de **onderscheidende taken** tussen beleidsmakers, en hulpverleners.
- **Raak niet (onbewust) ingekapseld** in de – soms meer vanzelfsprekende – perspectieven en uitgangspunten vanuit professionele en wetenschappelijke kennis.

5.2 Omgaan met stress

Zoals al eerder in het dossier is uitgelegd, speelt (chronische) stress een grote rol in het leven van veel mensen in armoede. De aanpak van armoede vraagt om een stress-sensitieve benadering (Jungmann, 2019).

Uitgaand van de effecten van chronische stress op het doen- en denkvermogen van mensen, werkt de aanpak met kleine stappen naar het lange termijn doel.

De aanpak bestaat uit de volgende basiselementen:

- 1. Geen stress toevoegen.** Zorg dat je mensen in een rustige, prettige ruimte ontvangt. Gebruik overzichtelijke en begrijpelijke documenten. Hanteer een laagdrempelige en toegankelijke toon. Probeer mensen niet onder tijdsdruk te zetten.
- 2. Zet in op steunende interactie.** Maak gebruik van basis-ondersteunende vaardigheden, zoals motiverende gespreksvoering en gelijkwaardige en empathische gespreksvaardigheden. Denk ook aan kennis over de effecten van stress. Plan gesprekken op een tijdstip waarop mensen niet moe zijn omdat ze dan beter kunnen denken.
- 3. Zet psycho-educatie in.** Laat mensen zien wat de gevolgen zijn van stress en hoe die een wissel trekken op hun functioneren. Help mensen om beter te zien en te begrijpen wat dit voor hun situatie en functioneren betekent.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

4. **Zet helpende instrumenten in.** Stel samen een actieplan op met korte- en langetermijndoelen. Maak gebruik van bijvoorbeeld tussentijdse reminders zoals sms'jes/appjes of to-do-lijstjes; hierdoor worden doelen vaker behaald.
5. **Hef schaarste waar mogelijk op.** Onderzoek of je acute schaarste kunt opheffen door na te gaan of regelingen of voorzieningen worden gebruikt en toeslagen (juist) zijn toegekend.
6. **Voer beloningssystemen in.** Het gaat om het behalen van het einddoel, ofwel om de lange termijn. Mensen met stress kunnen daar moeilijk naartoe werken en dan is het invoeren van subdoelen een goed hulpmiddel. Jungmann (2019) introduceert kleine beloningen wanneer deze subdoelen zijn behaald; denk aan afspraken over kleine financiële voordelen.

'Stress-sensitief werken valt of staat met het goed voor ogen houden welk effect je in een casus wilt bereiken. Gaat het werken? Past het bij deze persoon in deze situatie? Is de benodigde denkruimte en zelfregulatie beschikbaar? Effectief inspelen op stress door naar het gewenste effect te kijken gaat vooral over het realistisch inschatten van de zelfregulatie van mensen, daar rekening mee houden en proberen die zelfregulatie te versterken zodat er ruimte komt voor meer probleemoplossend vermogen en een duurzame stabiele toekomst. Bij het bepalen van het gewenste effect spelen kernwaarden als waardering voor de eigenheid van de cliënt en werken vanuit wederzijds vertrouwen en respect met de bedoeling bij te dragen aan het geluk van die ander een grote rol.' (Jungmann 2019)

5.3. Reflecteer op eigen handelen

Op het terrein van armoede en schulden zijn er vele regels die het werk van hulpverleners en andere ondersteuners soms verhinderen. Die regels zijn er niet voor niets. Deze horen houvast te geven aan het handelen van beroepskrachten en vrijwilligers en het werk eenvoudiger te maken.

Inwoners, professionals en vrijwilligers lopen steeds vaker vast in de regels en in de manier waarop met regels wordt omgegaan. De uit de hand gelopen regelgeving en/of opvattingen over de toepassing van regels leidt tot kafkaëske situaties, wanhopige inwoners en gedemotiveerde hulpverleners of beleidsmakers.

Er blijkt vaak meer mogelijk dan gedacht. De ruimte binnen de regels wordt niet altijd optimaal benut. We zijn te bang om onbekend terrein te verkennen. In het boek "Mag niet bestaan niet" (Kruiter, Meiberg en Albers, 2023) beschrijven de auteurs op basis van 100 ingewikkelde cases verschillende defensieve routines die vaak voorkomen in organisaties. Bijvoorbeeld een beroep op de privacywetgeving, de angst voor precedentwerking e.d.. In het boek aandacht voor het omgaan met deze argumenten en een pleidooi voor lerende organisaties en lerende professionals.

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De auteurs wijzen op het belang van reflectie op eigen denken en handelen, het expliciteren van overtuigingen en het gebruik van een afwegingskader gebaseerd op waarden zoals bijvoorbeeld de Waardendriehoek (rendement, legitimiteit en betrokkenheid). Rendement gaat in op de kosten van een oplossing versus een huidig en dreigend scenario. Legitimiteit kijkt of een oplossing wettelijk is. Betrokkenheid geeft aan of de oplossing bijdraagt aan de grip op iemands leven. Het maken van dit soort afwegingen voorkomt willekeur in maatwerk.

(bron: IPW, 2023)

6. Conclusies

6.1 Armoede kan iedereen overkomen als uitgangspunt voor beleid

De groep mensen die met armoede te maken heeft of krijgt, is heel divers. Armoede kan iedereen overkomen. Er zijn wel een aantal groepen te onderscheiden die extra risico lopen: jongeren met een lage opleiding, alleenstaande ouders, ouderen, sociale minima, werklozen, zzp'ers en personen met een verslaving of ggz-problematiek. Ook zien we als gevolg van de stijgende kosten voor levensonderhoud steeds vaker werkende armen in de middeninkomensgroep extra risico lopen.

De oorzaken van kwetsbaarheid komen voort uit:

- omgevingsfactoren (fiscale systemen, sociaal-zekerheidsstelsel, economische situatie),
- ingrijpende gebeurtenissen (life events, zoals verlies van werk, echtscheiding, ongeval of faillissement),
- bewust en onbewust gedrag van het individu (gevolg van verslaving of opvoeding),
- het sociale netwerk van individuen (sociale druk, risicogedrag),
- in de persoon gelegen factoren (beperkte basisvaardigheden, ziekte of beperking).

Deze variatie aan risicogroepen en oorzaken brengt met zich mee dat armoede niet met één bepaalde aanpak is op te lossen.

Beleidsmakers, beroepskrachten en vrijwilligers in de uitvoering hebben vaak onbewust een beeld van mensen die arm zijn. De realiteit is meer divers, ook tweeverdieners met een koophuis kunnen arm zijn. Het is aan te bevelen om steeds opnieuw af te vragen voor wie het armoedebelief of de -aanpak is (en voor wie niet). Om te komen tot een passende aanpak is kennis van de verschillende groepen en hun specifieke problematiek in het eigen werkgebied van belang.

6.2 Oplossingen vanuit systeem en individu

De aanpak van armoede was vroeger veelal gericht op gezond financieel gedrag en tijdelijke financiële compensatie. Momenteel weten we dat veel meer factoren van invloed zijn op de oorzaak en het in stand houden van armoede. Mede door de stem van ervaringsdeskundigen weten we dat allerlei factoren in organisaties en systemen mensen onbedoeld in de armoede houden. Dat kan gaan over vooroordelen bij ondersteuners over mensen in armoede, over gebrekkige integrale samenwerking en te complexe en/of tegenstrijdige wet- en regelgeving.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Voor een effectieve aanpak van armoede zijn er niet alleen interventies nodig die gericht zijn op weten, kunnen en handelen van het individu. Het is goed om te starten met het verminderen van stress in het leven van mensen. Dat kan op verschillende manieren: door financiële tegemoetkomingen of kwijtschelden van schulden, door de woonsituatie van mensen te verbeteren, door praktische hulp bij het opruimen van het huis of de opvang van kinderen, door gezondheidsproblemen aan te pakken of afspraken met school of werkgever te maken. Rust is een belangrijke voorwaarde om stress te verminderen en mentale bandbreedte bij mensen vrij te maken om hun leven weer op de rit te krijgen. Dat vraagt om een bredere, integrale blik en een andere inrichting van organisaties, systemen en regelingen.

Een effectieve aanpak van armoede vraagt om een benadering vanuit het collectieve en individuele niveau, vanuit systemen en vanuit mensen. Willen we mensen duurzaam uit armoede helpen moeten de verschillende hulpbronnen in hun onderlinge samenhang worden bekeken en aangepakt. Dat vraagt om individueel maatwerk en een responsieve, stress- sensitieve benadering.

6.3 Noodzaak voor effectievere armoede aanpak

In onze zoektocht naar werkzame mechanismen en effectieve interventies op het gebied van armoede merkten we dat er vele experimenten en armoedeprojecten zijn bij gemeenten en organisaties, maar dat weinig van deze gehanteerde aanpakken gebaseerd zijn op en/of getoetst worden aan kennis over wat werkt. Ook valt op dat er vaak geen onderscheid wordt gemaakt in de aanpak van armoede of schulden. Ook al is er een verband tussen beide vraagstukken, deze vragen echt om een andere benadering.

Met de beste bedoelingen wordt er veel tijd en geld gestoken in aanpakken waarvan niet duidelijk is of ze wel effectief zijn. Dat is, gezien de omvang van de problematiek en de ingrijpende gevolgen voor de mensen die het treft, een situatie waar snel verandering in moet komen.

Vaak ontbreekt het aan tijd en geld om een aanpak uitgebreid te onderzoeken of te monitoren. De kennis over wat werkt bij de aanpak van armoede ligt niet voor het oprapen doordat er nog maar weinig gedegen effectonderzoek is naar armoede-interventies in de Westerse wereld. Ook zijn er soms vernieuwende aanpakken nodig in de aanpak van armoede, die nog niet onderzocht zijn.

We adviseren om bij elk beleid en elk project in ieder geval de algemene *what works principles* te gebruiken om te beoordelen of het aannemelijk is dat een bepaalde aanpak effectief zal zijn of om de uitvoering te monitoren.

De vijf 'what works' principes

De werkzaamheid van aanpakken kan getoetst worden aan de hand van de volgende vijf *what works* principes: risico, behoefte, responsiviteit, betrouwbaarheid en professionaliteit.

- 1. Risico. De aanpak richt zich op mensen die deze aanpak nodig hebben en in de mate waarin zij deze nodig hebben.** Is het doel van de aanpak of van het project duidelijk beschreven? Wat wil je precies bereiken en bij wie, en past deze aanpak bij de doelgroep? En is het doel haalbaar binnen de geplande looptijd?
- 2. Behoeftte. De aanpak is gericht op beïnvloedbare factoren die relevant zijn voor het beoogde gedrag, vaardigheid of kennis.** Richt de aanpak zich op gedrag dat relevant is om mensen stappen uit de armoede te laten zetten? Wat hebben mensen daarvoor nodig en is dat in de aanpak aanwezig?
- 3. Responsiviteit. De aanpak is afgestemd op de mogelijkheden van de doelgroep, zoals het leervermogen, de leerstijl, de cultuur en/of motivatie.** Houdt de aanpak voldoende rekening met het leervermogen, de leerstijl, de cultuur en de motivatie van de doelgroep? Hoe flexibel kun je hier in de aanpak mee omgaan om tegemoet te komen aan individuele verschillen?
- 4. Betrouwbaarheid. De aanpak wordt uitgevoerd zoals bedoeld (omschreven in bijvoorbeeld een protocol) en binnen de afgesproken randvoorwaarden.** Maakt de aanpak gebruik van een beschreven (zo mogelijk effectieve) methodiek? Zo nee, worden de stappen dan vastgelegd? Zo ja, wordt de aanpak dan ook volgens de richtlijnen uitgevoerd? Hierbij is het ook van belang dat een project binnen de juiste organisatorische en contextuele randvoorwaarden wordt uitgevoerd. Organisatorische randvoorwaarden zijn de randvoorwaarden waaraan voldaan moet worden op het niveau van de uitvoerende organisatie (draagvlak, mogelijkheden tot samenwerking/overleg, geld, tijd, beschikbare ruimtes). Bij contextuele randvoorwaarden betreft het de sociale, politieke en culturele setting.
- 5. Professionaliteit. De aanpak wordt uitgevoerd door gekwalificeerde medewerkers die beschikken over de juiste kennis, vaardigheden en houding.** Hebben de betrokken medewerkers /vrijwilligers de juiste kennis, vaardigheden en attitude en is er training en intervisie aanwezig?

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De aanpak van armoede

Wanneer projecten en beleid rondom armoede vaker vooraf getoetst, achteraf geëvalueerd en beschreven worden aan de hand van deze algemene principes vormt dat een eerste stap op weg naar een effectiever aanpak van armoede.

Ook via de [Databank Effectieve Sociale Interventies](#) worden regelmatig werksessies en trainingen aangeboden om in de praktijk ontwikkelde aanpakken van een wetenschappelijke onderbouwing en stevige inhoudelijke beschrijving te voorzien.

Een groeiende bron van kennis over wat werkt bij de aanpak van armoede vormt de groep ervaringsdeskundigen. Het gaat hierbij om experts die collectieve ervaringskennis kunnen vertalen naar beleid en uitvoering. Bij ingewikkelde vraagstukken als armoede, waar de wetenschappelijke kennis soms tekortschiet, kan ervaringskennis een belangrijke bron zijn om beleid en uitvoering aan te toetsen.

De implementatie van deze kennis vraagt om meer dan een eenmalige bijscholing of training. Herhaalde reflectie en intervisie zijn cruciaal om te voorkomen dat mensen door de drukte van hun dagelijkse werk terugvallen in oude patronen en routines. Samenwerking met ervaringsdeskundigen helpt om scherp te blijven.

Benut de inzichten uit de verschillende bronnen van kennis over wat werkt om te zorgen dat armoede meer bij de bron wordt aangepakt. Biedt mensen die leven in armoede een perspectief op een beter leven.

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

Bronnenlijst

Baartman, H. (2010). Ouderschap en de betekenis van solidariteit om je heen. Ouderschapskennis, 13, 182-194

Babcock, E. D. (2014). Using brain science to design new pathways out of poverty. USA: Crittenton Women's Union. Retrieved from [CWU brain vg revised.indd](#)

Ballex, M., J. Hoex, J., P. Speetjens, P., C. Vink en S. Vlaardingerbroek, (2022). Opgroeien doe je samen. Bouwen aan een stevige pedagogische basis. NJI

Baumeister, R. F., & Tierney, J. (2012). Willpower: Rediscovering the greatest human strength. Penguin

Bell, M., Fosse, E. Lamont, M. & Rosen, E. (2016). Beyond the culture of poverty: Meaning-making among low-income population around family, neighborhood, and work. The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity and Nationalism, 1st edition, 1-16. doi.org/10.1002/9781118663202

Beer, P. de (2013). Basisinkomen, basisbaan of gewoon armoede bestrijden?

In: Binnenlands Bestuur (2020). Integrale aanpak multi-problematiek bespaart 3 miljoen. Geraadpleegd van www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/miljoenenbesparing-dankzij-doorbraakmethode

Boer, H. de, Bosker, R., & Werf, M. van der (2007). De gevolgen van onder- en overadvisering. In Inspectie van het Onderwijs, Onderadvisering in beeld (pp. 83-92). Utrecht: Inspectie van het Onderwijs

Bouwmans, J. (2012) Naar het hart van empowerment (dl 1). Movisie

Bouwmans, J. (2016) Naar het hart van empowerment (dl 2). Movisie/Trimbos Instituut

Bregman, R. (2014). Waarom arme mensen domme dingen doen. Retrieved from decorrespondent.nl/511/waarom-arme-mensen-domme-dingen-doen/19645395-f6c9a0bd

Briels, B., & Panhuijzen, B. (2015). Omgaan met armoede. Frontliniewerkers aan het woord. Utrecht: Movisie

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De aanpak van armoede

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst

Bijlage >

Broekhuizen, J. & R.C. van Geuns. (2022). *Wanneer help je iemand echt? De complexe relatie tussen financieel, fysiek en geestelijk welzijn en wat dit betekent voor de praktijk*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie. Geraadpleegd van research.hva.nl/en/publications/wanneer-help-je-iemand-echt-de-complexe-relatie-tussen-financieel

Bruijn, E.J. de, Antonides, G. (2022). Poverty and economic decision making: a review of scarcity theory. *Theory and Decision* 92, 5-37. Geraadpleegd van doi.org/10.1007/s11238-021-09802-7

Buurtwijs (2020). De meerwaarde van fysieke ontmoetingsplekken. Geraadpleegd van www.buurtwijs.nl/content/de-meerwaarde-van-fysieke-ontmoetingsplekken

CBS, Nibud & SCP. (2023). *Op weg naar een nieuwe armoedegrens. Tussenrapport van het gezamenlijke project 'Uniformering armoedeafbakening'*. Den Haag en Utrecht: CBS, Nibud en SCP. Geraadpleegd van www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/06/30/op-weg-naar-een-nieuwe-armoedegrens

CBS (2019). Welvaart in Nederland 2019. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Retrieved from longreads.cbs.nl/welvaartinnederland-2019/

CBS (2021). *Armoede en sociale uitsluiting 2021*. Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag. Geraadpleegd van longreads.cbs.nl/armoede-en-sociale-uitsluiting-2021/

CBS (2022, 2 december). 1 op de 4 mensen met armoederisico is een kind. Geraadpleegd van www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/48/1-op-de-4-mensen-met-armoederisico-is-een-kind

CBS (2023). Laag en langdurig laag inkomen van huishoudens; huishoudkenmerken. Geraadpleegd van www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/83841NED

CBS (2023a). *Monitor Brede Welvaart & Sustainable Development Goals 2023*. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd van www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/05/17/monitor-brede-welvaart-en-sdgs2023

CBS (2023b, 3 augustus). Groot-Rijnmond relatief rijk, Fryslân hogere brede welvaart. Geraadpleegd van www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/31/groot-rijnmond-relatief-rijk-fryslan-hogere-brede-welvaart

Cedris (2023). #Ikzitklem. Geraadpleegd van ikzitklem.nu/over-ikzitklem

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) (2024). De nieuwe methode om armoede in Nederland te meten. Geraadpleegd van cbs.nl/nl-nl/publicatie/2024/42/de-nieuwe-methode-om-armoede-in-nederland-te-meten

Centraal Planbureau. (2023). *Raming maart 2023*. Koopkrachtherstel door loongroei, maar ook meer mensen onder armoedegrens. Geraadpleegd van www.cpb.nl/centraal-economisch-plan-cep-2023#

College voor de Rechten van de Mens (2017). *Rapportage Mensenrechten in Nederland: armoede, sociale uitsluiting en mensenrechten*. Utrecht: College voor de Rechten van de Mens. Geraadpleegd van publicaties.mensenrechten.nl/publicatie/6dab1ad8-5fdd-4a4d-9fcc-b446f429ff6e

College voor de Rechten van de Mens (2023a). Integrale aanpak armoede broodnodig voor behalen VN-duurzaamheidsdoelen. Geraadpleegd van www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2023/05/17/integrale-aanpak-van-armoede-broodnodig-voor-behalen-van-vn-duurzaamheidsdoelen

College voor de Rechten van de Mens (2023b). Nederland doet te weinig voor mensen in armoede, mensen met een slechte gezondheid en mensen die geen baan kunnen krijgen. Geraadpleegd van www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2023/08/07/nederland-doet-te-weinig-voor-mensen-in-armoede-mensen-met-een-slechte-gezondheid-en-mensen-die-geen-baan-kunnen-krijgen

Commissie Sociaal Minimum. (2023a). *Een zeker bestaan - Onderzoek naar de hoogte van het sociaal minimum*. Rapport I. Geraadpleegd van www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/06/30/een-zeker-bestaan-rapport-i-commissie-sociaal-minimum

Commissie Sociaal Minimum. (2023b). *Een zeker bestaan – Over de systematiek van het stelsel van het sociaal minimum*. Rapport II. Geraadpleegd van [Een zeker bestaan; Naar een toekomstbestendig stelsel van het sociaal minimum \(Rapport II\) | Rapport | Rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/06/30/een-zeker-bestaan-rapport-ii-commissie-sociaal-minimum)

CPB & SCP (2020). *Kansrijk Armoedebeleid*. Den Haag: Centraal Planbureau en Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/06/18/kansrijk-armoedebeleid

Custers, A. (2023a). *Armoede in een rijk land*. Academische Uitgeverij Eburon. Geraadpleegd van www.hva.nl/kmr/gedeelde-content/publicaties/publicaties-algemeen/armoede-interventies/2023/armoede-in-een-rijk-land.html

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Custers, A. (2023b, 27 juni). Systeemveranderingen nodig om mensen uit armoede te halen. *Sociale vraagstukken*. Geraadpleegd van www.socialevraagstukken.nl/systeemveranderingen-nodig-om-mensen-uit-armoede-te-halen/

Dalrymple, T. (2001). *Life at the bottom: The worldview that makes the underclass*. Chicago: Ivan R. Dee

Daminger, A., Hayes, J., Barrows, A., & Wright, J. (2015). *Poverty interrupted. applying behavioral science to the context of chronic scarcity*

Delden, P. van (2018). *Marginalisatie – meedoen in een complexe samenleving*. Uitgeverij Van Genneep

Dermaux, J., Mulder, M., Zwet, R. van der, Nourozi, S., Sok, K. en Bruijn, D. de. (2024). *Ervaringskennis in beleid*. Movisie

Dongen, E. van, Lensink, R., Mueller, A. (2023) *LIFE-Basic Income Project in Welle, Uganda - Midline Evaluation Report*. Groningen

Doorn, L. van, van Etten, Y., & Gademan, M. (2008). *Outreaching werken: Basisboek voor werkers in de eerste lijn*. Bussum: Coutinho

Doorn, L. van, & Kromhout, M. (2013). Voedselbanken: Een onmisbare schakel in het lokale armoedebeleid. Trouw 18 oktober 2013) Retrieved from [Voedselbanken: een onmisbare schakel in het lokale armoedebeleid | Trouw](#)

Drukker, M., Kaplan, C. D., & Van Os, J. (2006). Chapter 5: Social capital and quality of life and mental health in Maastricht, the Netherlands; the neighborhood matters. In T. Harpham, & K. McKenzie (Eds.), *Social capital and mental health* (pp. 86-108). London: Jessica Kingsley

Elahi, J. (2022). Experiment met basisinkomen. Retrieved from: [Experiment met basisinkomen: sociaal zekerheidsstelsel anders bekeken – Sociale Vraagstukken](#)

Elk, R. van, Griffioen, E., Verbeek, M. & Weyzig, F. (2023). *Doorrekening beleidsopties voor terugdringen armoede*. Den Haag: Centraal Planbureau. Geraadpleegd van [Doorrekening beleidsopties voor terugdringen armoede \(cpb.nl\)](#)

Engbersen, G., Vrooman, C., & Snel, E. (2000). *Balans van het armoedebeleid. Vijf jaar rapport armoede en sociale uitsluiting*. (). Amsterdam: Amsterdam University Press

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Engbersen, R. & Omlo, J. (2020). *Uit de duivelskring van armoede. Wat sociaal werkers en medewerkers van kinder- en peuteropvang kunnen betekenen in de aanpak van armoede in Noord-Nederland*. Tintengroep en Movisie. Utrecht. Geraadpleegd van www.movisie.nl/publicatie/uit-duivelskring-armoede

Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press FNO (z.d.)

Sidney en Dini. Geraadpleegd van [Sidney en Dini - FNO \(fnozorgvoorkansen.nl\)](http://Sidney en Dini - FNO (fnozorgvoorkansen.nl))

Fitzsimons., S., & Fuller, R. (2002). Empowerment and its implications for clinical practice in mental health: A review. *Journal of Mental Health*, 11, 481–499

FNV. (2023, 17 augustus). FNV: Minimumloon moet naar 16 per uur in strijd tegen armoede. Kabinet moet nú ingrijpen, demissionair of niet. Geraadpleegd van www.fnv.nl/nieuwsbericht/algemeen-nieuws/2023/08/fnv-minimumloon-moet-naar-16-per-uur-in-strijd-teg

Franken, M., Kuiper, C. & Van der Sanden, P. (2022). *Bestaanszekerheid onder druk. De stand van zaken*. Movisie. Utrecht. Geraadpleegd van www.movisie.nl/publicatie/bestaanszekerheid-onder-druk

Fransman, R. & Bakker, T. (2020). Minder schade door schuld. Beleidsvoorstellen om slimmer met problematische schulden om te gaan en zo miljarden te besparen. De ArgumentenFabriek. Geraadpleegd van www.argumentenfabriek.nl/nieuws/nederland-bespaart-miljarden-door-snellere-afhandeling-van-problematische-schulden/

Frey, A.J., Lee, J., Small, J.W., Sibley, M., Owens, J.S., Skidmore, B., Johnson, L., (...), Moyers, T.B. (2021). Mechanisms of Motivational Interviewing: a Conceptual Framework to Guide Practice and Research. In: *Prevention Science*, jaargang 22, nummer 6, p. 689-700

Gemeente Tilburg. (2023). Giftengrens bijstand verhoogd naar 1.800 euro. Geraadpleegd van www.tilburg.nl/nieuws/item/giftengrens-bijstand-verhoogd-naar-1800-euro/

Gemeente Utrecht. (2023). Nieuwsbericht gemeente Utrecht. Geraadpleegd van www.utrecht.nl/nieuws/nieuwsbericht-gemeente-utrecht/utrecht-blijft-afwijken-van-participatiewet-om-werkzoekende-jongeren-te-helpen/

Geuns, R. van, (2013). *Every picture tells a story. Armoede: een gedifferentieerd verschijnsel*. Amsterdam: HVA publicaties

De aanpak van armoede

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst

Bijlage >

Geuns, van, R. Desain, L., & Weijden, R. van, der. (2019). Hulp bij armoede: Bouwstenen voor effectieve hulpverlening bij armoede en schulden. Houten: Bohn Stafleu van Loghum

Goderis, B. & Muns, S. (2023). Meer dan 20.000 werkende armen in Nederland. *ESB*, 108(4825), p. 410-413. Geraadpleegd van [esb.nu/meer-dan-200-000-werkende-armen-in-nederland/](https://www.esb.nu/meer-dan-200-000-werkende-armen-in-nederland/)

Groen, A., Van Horssen, C. & Veerman, N. (2022). *Rapport rondkomen en betalingsproblemen. Ervaringen van Nederlandse huishoudens in onzekere tijden*. Nibud. Utrecht. Geraadpleegd van www.nibud.nl/onderzoeksrapporten/rapport-rondkomen-en-betalingsproblemen-2022/

Hoff, S., & Van Hulst, B. (2019). Armoede bij kinderen en volwassenen. In: *Armoede in kaart: 2019*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag. Geraadpleegd van digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2019/armoede-bij-kinderen-en-volwassenen/

Hoff, S., Van Hulst, B. & Wildeboer Schut, J.M. (2019). Werkende en niet-werkende armen. In: *Armoede in kaart: 2019*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag. Geraadpleegd van digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2019/werkende-en-niet-werkende-armen/

Hoff, S., Van Hulst, B., Wildeboer Schut, J.M. & Goderis, B. (2019). *Armoede in kaart 2019*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag. Geraadpleegd van digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2019/

Hoff, S., Wildeboer Schut, J. M., Goderis, B., & Vrooman, C. (2016). *Armoede in kaart, 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Horlings, E., Hoogerwerf, B. & Langenberg, H. (2023). *Regionale brede welvaart 2022*. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd van www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2023/regionale-brede-welvaart-2022

Hosper, K. & Van Loenen, T. (2021). *Leven met ongezonde stress. Aandacht voor chronische stress in de aanpak van gezondheidsverschillen*. Utrecht: Pharos. Geraadpleegd van www.pharos.nl/kennisbank/leven-met-ongezonde-stress/

Hulsegge, G., Verhoef, H., Emmert, S. & Thijs, C. (2021). Effectieve interventies om arbeids-marktdiscriminatie te verminderen tijdens de werving en selectie: een Delphi-studie. In: *Tijdschrift voor HRM*, Volume 24, Issue 3, sep. 2021, p. 33 – 55. Retrieved from: [HRM en performance: Wat is er bereikt? \(tno.nl\)](https://www.tno.nl/hrm-en-performance/wat-is-er-bereikt/)

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Hulst, B. van, Hoff, S. & Wildeboer Schut, J.M. (2019). Armen met en zonder migratieachtergrond. In: *Armoede in kaart: 2019*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag. Geraadpleegd van digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2019/armen-met-en-zonder-migratieachtergrond/

Inglis, G., Jenkins, P., McHardy, F., Sosu, E. & Wilson, C. (2022). Poverty stigma, mental health, and well-being: A rapid review and synthesis of quantitative and qualitative research. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 33(4), p. 783-806

Jungmann, N. (2019, 18 september 2019). Vertel cliënten met stress niet wat ze moeten doen. Retrieved from www.zorgwelzijn.nl/nadja-jungmann-vertel-clienten-met-stress-niet-wat-ze-moeten-doen/

Jungmann, N. (2020) Stress-sensitief werken in het sociaal domein. Inzichten en praktische handvatten voor hulp- en dienstverleners. Bohn Stafleu van Loghum

Kalthof, H. (2021). Opgroeien en opvoeden in armoede. Over de leefsituatie van kinderen in armoede en de gevolgen. Retrieved from: www.nji.nl/publicaties/opgroeien-en-opvoeden-in-armoede

Kassa. (2022, 10 oktober). Grote verschillen tussen gemeenten bij toekennen energietoeslag. Geraadpleegd van www.bnnvara.nl/kassa/artikelen/grote-verschillen-tussen-gemeenten-bij-toekennen-energietoeslag

Kooij, A. van der, Keuzenkamp, S. (2018). Startnotitie ervaringsdeskundigheid in het sociaal domein. Movisie

Kruiter, H., Meiberg, S., Albers, S. (2023) Mag niet bestaat niet - Doorbreek defensieve routines, help mensen beter. Zonmw/IPW. Geraadpleegd van [IPW_MagNietBestaatNiet_Ir2.pdf \(zonmw.nl\)](#)

Laan, J. van der, van Doorn, M., Goede, W., & van Geuns, R. (2017). Een gedragsgerichte benadering van armoede: Van beleid naar uitvoering Hogeschool van Amsterdam, Lectoraat Armoede Interventies. Retrieved from [vu.on.worldcat.org/oclc/8086555029](https://worldcat.org/oclc/8086555029)

Loketgezondleven.nl. (z.d.). Cijfers en feiten over de relatie tussen armoede en gezondheid. Geraadpleegd van www.loketgezondleven.nl/gezondheidsthema/armoede-schulden-en-gezondheid/relatie-armoede-en-gezondheid

Lub, V. (2023) Lotgenoten in een onzeker bestaan. Amsterdam: Kenniscentrum ongelijkheid

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Madern, T. E. (2015a). Op weg naar een schuldevrij leven. Gezond financieel gedrag noodzakelijk om financiële problemen te voorkomen. Proefschrift Universiteit Leiden

Madern, T. (2015b). Handreiking: 'bevorderen van gezond financieel gedrag' praktische uitwerking van het proefschrift 'op weg naar een schuldevrij leven'. Utrecht: NIBUD. Retrieved from vu.on.worldcat.org/oclc/936416447

Madern, T., Weijers, M., van der Werf, M., & van Gaalen, C. (2015). Geld en gedrag, de theoretische basis. (). Retrieved from www.nibud.nl/wp-content/uploads/Geld_en_gedrag_theoretische_basis.pdf

Madern, T. (2017). In een neerwaartse spiraal door schulden. Tijdschrift Voor Sociale Vraagstukken,, 34-35

Mens, J. van, Radtke, H.L. (2009) Intersectionaliteit en sociale inclusie: het Ei... van Troje. Deel 2: Het Ei van Columbus. In: Journal of Social Intervention Theory and Practice 18(4)

Meulen, M. van der, Liefhebber, S., Zwet, R. van der, Keuzenkamp, S. (2021). De rol en meerwaarde van ervaringsdeskundigen in sociale wijkteams. Movisie

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (2022). Participatiewet in balans: uitkomsten beleidsanalyse. Geraadpleegd van www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/06/21/bijlage-rapport-participatiewet-in-balans

Moffitt, R. A. (2015). The deserving poor, the family, and the US welfare system. Demography, 52(3), 729-749. doi:10.1007/s13524-015-0395-0

Movisie. (2022a, 13 mei). Groep die niet kan rondkomen door inflatie wordt steeds groter. Geraadpleegd van www.movisie.nl/artikel/groep-die-niet-kan-rondkomen-door-inflatie-wordt-steeds-groter

Movisie. (2022b, 15 november). Het is tijd voor een structurele aanpak van de (energie)armoede. Geraadpleegd van www.movisie.nl/artikel/tijd-structurele-aanpak-energiearmoede

Movisie. (2022c, 23 november). Onderzoek naar de impact van emoties bij armoede. Geraadpleegd van www.movisie.nl/artikel/onderzoek-naar-impact-emoties-armoede

De aanpak van armoede

[Inleiding](#)[Omvang, oorzaken, context](#)[Wat werkt in de aanpak](#)[Ervaringskennis](#)[Competenties](#)[Conclusies](#)[Bronnenlijst](#)[Bijlage](#)

Movisie. (2022d, 23 november). Infographic Emoties bij armoede. Geraadpleegd van www.movisie.nl/publicatie/infographic-emoties-armoede

Movisie. (2023a, 26 juni). 'Sociaal-emotionele armoede is de vervelendste armoede die er bestaat'. Geraadpleegd van www.movisie.nl/artikel/sociaal-emotionele-armoede-vervelendste-armoede-die-er-bestaat

Movisie. (2023b, 18 september). De Participatiewet en de rol en verantwoordelijkheden van de gemeenten. Geraadpleegd van www.movisie.nl/artikel/participatiewet-rol-verantwoordelijkheden-gemeenten

Movisie. (2023c, 17 juli). Ook Amsterdam gaat gewoon geld geven, want het werkt. Geraadpleegd van www.movisie.nl/artikel/ook-amsterdam-gaat-gewoon-geld-geven-want-werkt

Movisie. (z.d.). Polarisatie. Geraadpleegd van www.movisie.nl/polarisatie

Movisies. (2023). Wil jij armoede en schulden beter begrijpen? Geraadpleegd van digitalepublicaties.movisie.nl/movisies-september-2023/wat-werkt-tegen-armoede

Mulder, L., Roeleveld, J., & Vierke, H. (2007). Onderbenutting van capaciteiten in basis- en voortgezet onderwijs. Den Haag: Onderwijsraad

Nationale Ombudsman & Kinderombudsman. (2023). *Als de overheid niet thuis geef*. Den Haag: Nationale Ombudsman en Kinderombudsman. Geraadpleegd van www.nationaleombudsman.nl/publicaties/rapporten/2023001

Nationale Ombudsman. (2017). Wie niet past, loopt vast. verslag van de nationale ombudsman over 2016

Nederlands Jeugdinstituut. (2023). Zicht op kinderen die opgroeien in armoede. Geraadpleegd van www.nji.nl/armoede/zicht-op-kinderen-die-opgroeien-in-armoede

Nibud. (2022, 9 juni). Middeninkomens redden het door hoge energierekening niet meer zonder bezuinigen. Geraadpleegd van www.nibud.nl/nieuws/energieprijzen-middeninkomens-komen-niet-rond/

De aanpak van armoede

Nicis Institute. (2010). Eerste hulp bij sociale stijging. een literatuuronderzoek naar 'achter de voordeur aanpakken.'

Nolan, B., & Whelan, C. T. (1996). Resources, deprivation, and poverty. *Journal of Social Policy*, 22(2), 141-172.
doi:doi.org/10.1017/S0047279400019280

Noor, S., & Cadat, M. (2019). Ishrad had 21.000 euro schuld: 'het is een soort drijfzand waarin je wegzakt'. KIS ontwikkelt peertraining over omgaan met geld, status en schulden.

NOS Nieuws. (2021a, 12 oktober). Nederlanders wereldwijd op 4de plek rijkste burgers. Geraadpleegd van nos.nl/artikel/2401433-nederlanders-wereldwijd-op-4de-plek-rijkste-burgers

NOS Nieuws. (2021b, 17 juni). Ruim een derde van de mensen met recht op bijstand vraagt die niet aan. Geraadpleegd van nos.nl/artikel/2385420-ruim-een-derde-van-de-mensen-met-recht-op-bijstand-vraagt-die-niet-aan

NOS Nieuws. (2022, 16 december). Veel meer klanten bij voedselbanken dan begin dit jaar. Geraadpleegd van nos.nl/artikel/2456653-veel-meer-klanten-bij-voedselbanken-dan-begin-dit-jaar

Notten, N. (2022, 10 februari). Kansenongelijkheid wordt van generatie op generatie overgedragen. *Sociale vraagstukken*. Geraadpleegd van www.socialevraagstukken.nl/kansenongelijkheid-wordt-van-generatie-op-generatie-overgedragen/

Omlo, J. (2014). Schaarste: Hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen. *Sociale Vraagstukken*, Retrieved from www.socialevraagstukken.nl/recensie/schaarste-hoe-gebrek-aan-tijd-en-geld-ons-gedrag-bepalen/

Omlo, J. (2016). Wat werkt bij de aanpak van armoede. Utrecht: Movisie. Retrieved from www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Wat-werkt-bij-armoede-def%20%5BMOV-9411591-1.0%5D.pdf

Oomens, M., Scholten, F., & Luyten, H. (2013). Evaluatie Wet Eindtoetsing PO. Tussenevaluatie.

Oomkens, R., Drijvers, A., Salomé, L., Eleveld, A., Kistemaker, S. & Bouma, H. (2022). *Hardvochtige effecten op burgers door knelpunten in (uitvoering) wet- en regelgeving binnen de sociale zekerheid. Werknemersregelingen, de Participatiewet, de Toeslagenwet en uitbetaling van het pgb*. Geraadpleegd van www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/07/07/eindrapport-hardvochtige-effecten

Inleiding >

Omvang, oorzaken, context >

Wat werkt in de aanpak >

Ervaringskennis >

Competenties >

Conclusies >

Bronnenlijst

Bijlage >

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Parlementaire Ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag (2020). Eindverslag: Ongekend Onrecht. Retrieved from [20201217_eindverslag_parlementaire_ondervragingscommissie_kinderopvangtoeslag.pdf](#) (tweedekamer.nl)

Partridge, M., & Rickman, D. (2008). Place-based policy and rural poverty: Insights from the urban spatial mismatch literature. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 1(1), 131-156. Retrieved from [Place-based policy and rural poverty: insights from the urban spatial mismatch literature | Cambridge Journal of Regions, Economy and Society | Oxford Academic \(oup.com\)](#)

Pharos. (2021). Infographic Samenhang armoede, schulden en gezondheid. Utrecht: Pharos. Geraadpleegd van [www.pharos.nl/kennisbank/samenhang-armoede-schulden-en-gezondheid/](#)

Pharos. (z.d.). Kansrijke Start & armoede en schulden. Geraadpleegd van [www.pharos.nl/kansrijke-start-armoede-en-schulden/](#)

Plaisier, I., Schyns, P., Kadrouch-Outmany, K., Schotel, A. L., & De Klerk, M. (2023). *Gezien, gehoord en geholpen willen worden. Ervaringsverhalen over gemiste ondersteuning uit het sociaal domein*.

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van [www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/08/25/gezien-gehoord-en-geholpen-willen-worden](#)

Plantinga, A. (2019). *Poor psychology: poverty, shame, and decision making*. Ridderprint. Geraadpleegd van [research.tilburguniversity.edu/en/publications/poor-psychology-poverty-shame-and-decision-making](#)

Poletiek, F., de Kwaadsteniet, E., Vuyk, B. (2022) Werkbereidheid neemt niet af door basisinkomen - Universiteit Leiden

Polizzi, A., Struffolino, E. & Van Winkle, Z. (2022). Family Demographic Processes and In-Work Poverty: A Systematic Review. *Advance in Life Course Research*. Geraadpleegd van [doi.org/10.31235/osf.io/zncag](#)

Prins, C. en Vrieselaar, N. (2020) Financiële problemen en twijfels over geldzaken blijven vaak binnenshuis. Raboresearch (Rabobank) Geraadpleegd van Financiële problemen en twijfels over geldzaken blijven vaak binnenshuis (uitgebreid rapport) - Rabobank

Putnam, R. D. (2002). Introduction: In the dynamics of social capital. In R. D. Putnam (Ed.), *Bowling alone*. Oxford: Oxford University Press

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. (2020). *Gezondheidsverschillen voorbij. Complexe ongelijkheid is een zaak van ons allemaal*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. Geraadpleegd van [adviezen.raadrvs.nl/gezondheidsverschillen-voorbij/](https://www.raadrvs.nl/gezondheidsverschillen-voorbij/)

Rijksoverheid (2020): www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/armoedebestrijding

Rijksoverheid. (2022, 24 november). Meer inzet op schuldhulpverlening en het voorkomen van geldzorgen. Geraadpleegd van www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/11/24/meer-inzet-op-schuldhulpverlening-en-het-voorkomen-van-geldzorgen

Rijksoverheid. (2023, 3 februari). Minister Schouten wil schuldhulpverlening sneller en beter toegankelijk maken. Geraadpleegd van www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/02/03/minister-schouten-wil-schuldhulpverlening-sneller-en-beter-toegankelijk-maken

Regenmortel, van., T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18(4), 22-42

Roest, A., Lokhorst, A. M., & Vrooman, C. (2010). Sociale uitsluiting bij kinderen: Omvang en achtergronden. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

RVS. (2021). *Gezichten van een onzeker bestaan*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. Geraadpleegd van www.raadrvs.nl/gezichten-van-een-onzeker-bestaan/documenten/publicaties/2021/04/07/gezichten-van-een-onzeker-bestaan

RVS. (2022). *Van schuld naar schone lei*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. Geraadpleegd van www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2022/04/20/van-schuld-naar-schone-lei

Ryzin, M. J. van, Fishbein, D., & Biglan, A. (2018). The promise of prevention science for addressing intergenerational poverty. *Psychology, Public Policy, and Law*, 24(1), 128

Sam&. (2020). *'Altijd op een richeltje lopen'. Verslag onderzoek werkende ouders onder de armoedegrens*. Stichting Samen voor Alle Kinderen en Leergeld Nederland. Geraadpleegd van www.leergeld.nl/altijd-op-een-richeltje-lopen#:~:text=Dit%20onderzoek%20is%20in%20september,groep%20werkende%20ouders%20met%20geldzorgen.

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Santiago, C. D., Wadsworth, M. E., & Stump, J. (2011). Socioeconomic status, neighborhood disadvantage, and poverty-related stress: Prospective effects on psychological syndromes among diverse low-income families. *Journal of Economic Psychology*, 32(2), 218-230. Retrieved from: doi.org/10.1016/j.joep.2009.10.008

Schoorl, R., Van Geuns, R., & Desain, L. (2019). Voorkomen is beter dan genezen. Hulp bij armoede: Bouwstenen voor effectieve hulpverlening bij armoede en schulden, 87 - 94 () Bohn Stafleu van Loghum, 2019. Retrieved from vu.on.worldcat.org/oclc/8089217197

Schutter, O.de, Frazer, H, Guio, A, en Marlier, E. (2023) The escape from poverty. Breaking the vicious cycles perpetuating disadvantage. Bristol: Bristol University Press

SCP (2022). Nieuwsbericht Stand van het land. Retrieved from Stand van het land: Verdeeldheid en onvrede maar ook hoge kwaliteit van leven | Nieuwsbericht | Sociaal en Cultureel Planbureau (scp.nl)

Simcock, N., Jenkins, K.E.H., Lacey-Barnacle, M., Martiskainen, M., Mattioli, G. & Hopkins, D. (2021). Identifying double energy vulnerability: A systematic and narrative review of groups at-risk of energy and transport poverty in the global north. *Energy Research & Social Science* 82 (2021) 102351. doi.org/10.1016/j.erss.2021.102351

Silverman K, Holtyn AF, Jarvis BP (2016). A potential role of anti-poverty programs in health promotion. *Prev Med*. 2016 Nov;92:58-61. doi.org/10.1016/j.ypmed.2016.05.023

Sitskoorn, M. (2016). IK2, De beste versie van jezelf. Ontwikkel je hersenen en bereik je doelen met het EFFECT-programma. Deventer: Vakmedianet

Skinner, G.C.M., Bywaters, P.W.B & Kennedy, E. (2022). A review of the relationship between poverty and child abuse and neglect: Insights from scoping reviews, systematic reviews and meta-analyses. *Child Abuse Review* 32(2), p. e2795. Geraadpleegd van doi.org/10.1002/car.2795

'S Jongers, T. (2022). De term 'energiearmoede' verhuult het werkelijke probleem: structurele armoede. De Correspondent. Geraadpleegd van decorrespondent.nl/13278/de-term-energiearmoede-verhuult-het-werkelijke-probleem-structurele-armoede/e9b1f5ce-4f54-0d8e-1371-94ee60c62a57

Sociaal Hospitaal. (z.d.). Bestaanszekerheid eerst. Betere en goedkopere zorg voor de mensen die dat het hardst nodig hebben. Geraadpleegd van www.sociaalhospitaal.nl

De aanpak van armoede

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Sociaal planbureau Groningen. (z.d.). Armoede van generatie op generatie. Geraadpleegd van sociaalplanbureau groningen.nl/armoede/armoede-generatie-op-generatie/

Sociaalplanbureau Groningen. (2020). Feitenblad Generatiearmoede doorbreken; wat werkt? Geraadpleegd van armoedegroningen.nl/armoede/generatiearmoede/

Soede, A. (2011). Naar een nieuwe armoedegrens? Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Steenbekkers, A., L. Vermeij & P. van Houwelingen. (2017). *Dorpsleven tussen stad en land. Slotpublicatie Sociale Staat van het Platteland*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag. Geraadpleegd van www.scp.nl/binaries/scp/documenten/publicaties/2017/03/30/dorpsleven-tussen-stad-en-land/Dorpsleven+tussen+stad+en+land.pdf

Simon Szreter, Michael Woolcock, Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health, *International Journal of Epidemiology*, Volume 33, Issue 4, August 2004, Pages 650–667

Ten Houte de Lange, S. (2018, 18 oktober). Interview: Elisabeth Babcock van Mobility Mentoring: 'Hersenen kunnen herstellen van armoedestress'. *Sociale Vraagstukken*. Geraadpleegd van www.socialevraagstukken.nl/interview/elisabeth-babcock-van-mobility-mentoring-hersenen-kunnen-herstellen-van-armoedestress/

Tan J.J.X., Kraus M.W., et al (2020) The association between objective and subjective socioeconomic status and subjective well-being: A meta-analytic review. In: *Psychol Bulletin*. 2020 Nov;146(11):970-1020. Retrieved from: doi.org/10.1037/bul0000258

Thomson, R.M., Igelström, E., Kaur Purba, A., Shimonovich, M., Thomson, H. McCartney, G. et al. (2022). How do income changes impact on mental health and wellbeing for working-age adults? A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health*, 7(6), p. E515-E528. Geraadpleegd van [doi.org/10.1016/S2468-2667\(22\)00058-5](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(22)00058-5)

Tier, M. van der, Potting, M. (2015) Een wetenschappelijke basis onder de methode maatjesproject. Utrecht: Movisie

Timmermans, A., Kuyper, H., & van der Werf, G. (2012). Schooladviezen en onderwijsloopbanen. Voorkomen, risicofactoren en gevolgen van onder-en overadvisering, Gronings Instituut voor Onderwijs van Onderwijs, Rijksuniversiteit Groningen

Tirions, M., Blok, W., den Braber, C. (2018). De capabilitybenadering in het sociaal domein. Een praktijkgerichte kennismaking. Bohn Stafleu Van Loghum

De aanpak van armoede

Tweede Kamer der Staten-Generaal. (2020). Ongekend onrecht. Verslag – Parlementaire ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag. Geraadpleegd van www.tweedekamer.nl/sites/default/files/atoms/files/20201217_eindverslag_parlementaire_ondervragingscommissie_kinderopvangtoeslag.pdf

Van Hulst, B. & Hoff, S. (2020). Hoeveel mensen zijn langdurig arm?. In: *Armoede in kaart: 2019*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag. Geraadpleegd van digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2019/hoeveel-mensen-zijn-langdurig-arm

Van Robaeys, B., & Driessens, K. (2011). *Gekleurde armoede en hulpverlening: Sociaal werkers en cliënten aan het woord*. Leuven: Lannoo Campus

Visser, S. (2019). *Mechanismen van en interventies bij intergenerationele armoede: Een literatuuronderzoek*. Rijksuniversiteit Groningen. Retrieved from pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/82391302/Rapportage_Literatuuronderzoek_mechanismen_en_interventies_Intergenerationele_armoede.pdf

VNG. (2023). *Bestaanszekerheid als belofte. Naar een lokale agenda bestaanszekerheid*. Den Haag

VNG. Geraadpleegd van vng.nl/sites/default/files/2023-03/bestaanszekerheid-als-belofte-essay-vng-20230329.pdf

Voogd, de J., & Cuperus, R. (2021). *Atlas van Afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*. Geraadpleegd van www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland

Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema, J. en van der Torre, A. (2023). *Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal - Verschil in Nederland 2023*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Vrooman, C., & Wildeboer Schut, J. M. (2013). *Het karige bestaan: Van een kwart eeuw armoede in Nederland*. Digitaal, 7(1), 27-50

Vrooman, C., Josten, E., Hoff, S., Putman, L. & Wildeboer Schut, J.M. (2018). *Als werk weinig opbrengt. Werkende armen in vijf Europese landen en twintig Nederlandse gemeenten*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag. Geraadpleegd van www.scp.nl/publicaties/publicaties/2018/10/03/als-werk-weinig-opbrengt

Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema, J. & Van de Torre, A. (2023). *Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal. Verschil in Nederland 2023*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag. Geraadpleegd van www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/03/07/eigentijdse-ongelijkheid

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

De aanpak van armoede

Walsh D., McCartney, G., Smith, M. & Armour, G. (2019). Relationship between childhood socioeconomic position and adverse childhood experiences (ACEs): a systematic review. *Journal of Epidemiology & Community Health* 73(12), p.1087-1093. Geraadpleegd van doi.org/10.1136/jech-2019-212738

Werkhoven, J. van, Douz, S. (2023). Armoede, sociaal netwerk en miniregelingen in Nederland. Amsterdam: I&O Research

West, S. (red) (2021). SEED - Preliminary Analysis: SEED's First Year. Stockton Economic Empowerment Demonstration. Retrieved from: SEED (stocktondemonstration.org)

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Netherlands). (2017). Weten is nog geen doen: Een realistisch perspectief op redzaamheid. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Retrieved from vu.on.worldcat.org/oclc/1012592560

Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). The spirit level, why equality is better for. *Geography*, 95(3), 149-153. Retrieved from: doi.org/10.2307/20789365

Wilson, W. J. (2009). More than just race: Being black and poor in the inner city. New York: W.W. Norton

Wolf, J.R.L.M., Jonker, I.E. (2020). Pathways to Empowerment. The Social Quality Approach as a Foundation for Person-Centered Interventions. In: *The International Journal of Social Quality*, Volume 10: Issue 1. Retrieved from doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100103

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Bijlage

Methodologische verantwoording

Armoede en schulden in afzonderlijke dossiers

Dit Wat Werkt bij-dossier geeft antwoord op de vraag: Wat werkt bij de aanpak van armoede?. Dit dossier is een herziene versie van het dossier 'Wat werkt bij de aanpak van armoede en schulden' uit 2020. Waar in het dossier uit 2020 de thema's armoede en schulden beiden werden besproken in verband met overlap, hebben we er bij deze update voor gekozen om de thema's apart te behandelen in twee afzonderlijk dossiers. Hieronder lichten we toe waarom.

Armoede en schulden zijn niet hetzelfde maar onderling wél verweven. Iemand die in armoede leeft hoeft geen schulden te hebben, of andersom. Tegelijkertijd lopen mensen die in armoede leven wel een extra risico op het krijgen van (problematische) schulden. De grootste gemene deler bij armoede en schulden is de financiële component. Door een gebrek aan financiële middelen zijn mensen arm of hebben ze betalingsproblemen. Bij armoede is het financiële tekort chronisch, bij schulden veelal van tijdelijke aard. Wel is het zo dat slechts een kleine groep mensen met een langdurig (zeer) laag inkomen erin slaagt om uit (grote) schulden te blijven. Daarnaast betekent het hebben van problematische schulden vrijwel altijd dat een huishouden niet meer in staat is de normale noodzakelijke uitgaven te doen. Daardoor is het gezin als arm te kwalificeren, ook al is er geen sprake van een laag inkomen (Van Geuns et al., 2019).

Hoewel we in de oorzaken, gevolgen en oplossingen van armoede en schulden veel overlap zien, kiezen we ervoor om ons in dit dossier alleen te beperken tot armoede. Dat doen we omdat in beleid en uitvoering nog te vaak gelijksoortige maatregelen worden gehanteerd voor mensen in armoede en mensen met schulden. Het aanbieden van budgetcursussen als maatregel tegen armoede is nog steeds schering en inslag. Echter, mensen die in armoede leven, zijn juist trots dat het hen lukt om zonder schulden te leven. Het is daarom noodzakelijk om bewust stil te zijn van de mechanismen die armoede veroorzaken en/of in stand houden om meer passende en effectieve ondersteuning te kunnen bieden aan mensen die leven in armoede. Dit is een veel complexer vraagstuk dan alleen financiële problematiek. Armoede is meer dan geen geld hebben. In dit dossier gaan we in op de breedte van dit vraagstuk.

Inleiding

Omvang, oorzaken, context

Wat werkt in de aanpak

Ervaringskennis

Competenties

Conclusies

Bronnenlijst

Bijlage

Literatuuronderzoek Wat werkt bij-dossier

Voor het literatuuronderzoek hebben we gebruikgemaakt van Google Scholar, elektronische wetenschappelijke databases (zoals PsycINFO), informatie van relevante websites (bijvoorbeeld databanken van kennisinstituten), *snowball sampling* (we raadplegen bronnen uit de referentielijst van de gevonden literatuur) en consultatie van deskundigen. De zoekmachine Google Scholar is gebruikt als startpunt, waarbij op de thematiek is gezocht en op namen van gerenommeerde onderzoekers op dit gebied.

In databases zijn zoekacties uitgevoerd met sleutelwoorden (als 'armoede EN hulpverlening') om te zoeken naar relevante literatuur in *peer reviewed* tijdschriften. Ten slotte hebben we deskundigen op dit thema én informatie van relevante websites geraadpleegd.

Wat betreft methoden en omvang van de studie hebben we geen restricties aangebracht. Ook de zoekperiode is niet afgebakend. Bij de selectie van relevante literatuur hebben we veelal gekozen voor studies van na 2014, omdat in dit jaar een belangrijke publicatie verscheen over schaarste (Babcock, 2014). Deze publicatie heeft een kentering teweeggebracht in het denken over armoede en schulden. Incidenteel zijn oudere publicaties opgenomen omdat dit baanbrekende studies betreft met nog steeds geldende denkmodellen of theorieën.

In de analyse van de literatuur hebben we gezocht naar werkzame elementen en kennislacunes voor de aanpak van armoede. In de aanpak van armoede zijn er verschillende experimenten die nog niet uitgebreid beschreven en onderbouwd zijn.

Bij de herziening van het dossier in 2024 hebben we opnieuw Google Scholar geraadpleegd. Om de zoektocht te beperken, eerder werk niet over te doen en gebruik te maken van de meest recente literatuur, zijn twee criteria opgesteld. Ten eerste literatuur van 2019 of recenter in combinatie met systematische reviews of meta-analyses omdat in zowel systematische reviews als meta-analyses resultaten uit verschillende onderzoeken zijn samengenomen. Naast de studies uit deze zoektocht, is aanvullende literatuur gevonden via snowball-sampling in de bronnenlijsten. Ook rapporten met armoede thematiek die zijn verschenen tussen 2020 en begin 2024 op relevante websites als CBS en Nibud, zijn meegenomen in deze update.

Ervaringskennis als extra kennisbron

Naast het ophalen van wetenschappelijke en/of professionele kennis via bovenstaande methode, is bij de update van dit dossier in 2024 ook ervaringskennis meegenomen. In dit dossier brengen we de drie verschillende kennisbronnen samen. De wijze waarop ervaringskennis is opgehaald en ingebracht, hebben we beschreven in hoofdstuk 4. Daarbij geven we ook de methodologische beperkingen weer.

Colofon

Auteurs (van het dossier): Pien van der Sanden, Marc Mulder, Erna van Burik, Hanneke Mateman

Met dank aan Aisha Bonse, Marjorie Malbons, Marcella van Vloten en de andere ervaringsdeskundigen die hun kennis hebben ingebracht.

Redactie: Hanneke Mateman, Esther den Breejen

Eindredactie: Esther den Breejen

Vormgeving: Suggestie & Illusie

November 2024

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van bronvermelding:

© Movisie, kennis en aanpak van sociale vraagstukken

De inhoud van deze publicatie is met grote zorg samengesteld.

Desondanks is Movisie niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.

Movisie: kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Movisie is hét landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken. Samen met de praktijk ontwikkelen we kennis over wat echt goed werkt en passen we die kennis toe. De unieke rol van Movisie is het versnellen van leerprocessen. We zijn alleen tevreden als we een duurzame positieve verandering voor mensen in een kwetsbare positie realiseren. Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij financiering van het ministerie van VWS.